

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta
Ústav českých dějin

Diplomová práce

Zuzana Křenková

Městští lokátoři v českých zemích ve 13. a 14. století
(Town Locators in the Bohemian Lands in the 13th and 14th Centuries)

Praha 2009

vedoucí práce: prof. PhDr. Josef Žemlička, DrSc.

Děkuji prof. PhDr. J. Žemličkovi, DrSc. za rady a pomoc, které mi pomohly během psaní této práce.

Prohlašuji, že jsem tuto práci vypracovala samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů a literatury.

V Praze dne 30. července 2009

Obsah

I. Úvod a vymezení problematiky	5
II. Rozbor pramenů a literatury	10
III. Lokátoři.....	14
III.1 Lokátoři v českých zemích	14
III.2 Nejistí lokátoři.....	24
III.3 Lokátoři pramenně nedostatečně doložení.....	39
III.4 Lokátoři formulářových sbírek a fals	47
III.5 Shrnutí.....	51
IV. Chronologické aspekty	55
V. Vazba k regionu budoucího města	58
VI. Sociální aspekty.....	64
VII. Etnicita.....	74
VIII. Příměstské lokace	81
IX. Způsoby šíření lokačních dovedností.....	90
X. Závěry.....	96
XI. Prameny a literatura.....	101

I. Úvod

Tato diplomová práce pojednává o specifické skupině osob, které se výrazně podílely na hospodářských a společenských změnách odehrávajících se v Evropě v období mezi 11. a 14. stoletím. V dané době se celé regiony osídlené často jen sporadicky staly cílem aktivit lokátorů, kteří ve službách příslušníků elitních vrstev podstupovali práci spojenou se zakládáním nových sídlišť. Konkrétně se soustředím jen na městské lokátory na území českého státu (v podobě, které dosahoval ve 13. století, resp. v první polovině 14. století), a to především kvůli udržení únosné šířky tématu. Nebude brán ohled na podniky Přemysla Otakara II. v rakouských zemích, a to jak z důvodů praktických (ztížená dostupnost pramenné základny a částečně i literatury), tak z důvodů koncepčních (dlouhodobý samostatný politický a společenský vývoj zmíněných území). Chronologicky se práce věnuje celému období, pro které jsou městští lokátoři v českých zemích známí nebo se o nich v literatuře vážně uvažuje: jedná se o téměř celé 13. století a první polovinu století následujícího (nejmladší městské založení, kde jsou doložení lokátoři, je datováno k roku 1337). Částečně ale budu věnovat pozornost i době mladší, protože je nutné reflektovat (když už ne vysvětlit), proč vlastně lokátoři z písemných pramenů zmizeli, přestože urbanizační proces pokračoval v průběhu 14. století dále.

Zmínky o lokátorech především zakládacích smlouvách představují ojedinělý typ výpovědi. Díky nim vrcholně středověká kolonizace přestává být anonymním historickým procesem a je možné sledovat její různé aspekty z hlediska personálního angažmá. Mým cílem není shrnutí celé problematiky městských lokátorů. Tato práce se bude zabývat pouze určitými aspekty, které se zdají při pohledu na lokátory jako skupinu tvořit určitý opakující se vzor. K existenci lokátorů se dá v závislosti na písemných pramenech v zásadě přistoupit dvojnásobným způsobem. Buď lze vytvořit na základě zobecněných informací prototypovou modelovou postavu městského lokátora a pak ho jako takového pojednat v různých aspektech jeho činnosti a působení. Tento postup se obvykle používá v pracích syntetického charakteru, kde se autoři snaží na poměrně malém prostoru pojednat základní prvky lokátorské činnosti. Druhou možností je zacházet jen s konkrétními informacemi o konkrétních osobách. Tato práce se pokusí jít druhou cestou. Ovšem vzhledem ke skutečnosti, že se o těchto lidech v písemných pramenech vyskytují pouze stručné informace, tak okruhy problémů, které je možné výrazněji rozpracovat, jsou jen omezené.

kapitola II. Rozbor pramenů a literatury

Po tomto úvodu následuje aspoň zběžný přehled a vyhodnocení užitých pramenů a prostudované literatury. Spíš než o souhrnný soupis poměrně rozvětveného množství textů jsem se soustředila na charakteristiku různých typů studií a vysvětlení svého postoje k těm, které při sepisování tohoto textu sehrály výraznější roli.

kapitola III. Empirická část

V tomto úseku jsou shromážděny a kriticky vyhodnoceny základní informace, s kterými budu pracovat v navazujících částech. V konkrétní rovině se nešlo spokojit pouze se shromážděním jmen známých městských lokátorů a zaznamenáním využitelných údajů. Od 19. století se kolem procesu zakládání vrcholně středověkých měst nashromáždilo množství literatury, pro kterou jsou vzhledem k mezerovitému charakteru pramenné základny typické úvahy a hypotézy udržující různou měrou dnes ještě přijatelný kritický odstup. Celkově jsem po podrobném vyhodnocení těchto pramenů a literatury lokátory v nich zmíněné roztřídila do čtyř skupin:

XII. V prvním souboru jsou chronologicky seskupeny osoby, které se s jistotou nebo velkou dávkou pravděpodobnosti účastnily budování měst v pozici lokátora. Většina z nich je známá ze zakládacích listin nebo z jiných ověřených pramenů vzniklých v době blízké založení města (III.1).

XIII. V několika případech jsem musela rezignovat na jasné rozhodnutí, zda osoba byla nebo nebyla lokátorem. Prameny jsou natolik útržkovité a mnohoznačné, že dovolují víc způsobů výkladu a ani křížové srovnání s možnými analogiemi zatím nedokáže eliminovat široké pole interpretačních možností. Vznikla tak skupina osob, o kterých jako o lokátorech sice více méně pochybuji, ale nedokáži je bezvýhradně vyloučit. Ti všichni jsou seřazení a okomentovaní v kapitole III.2. V rámci problematiky je do této kapituly zahrnut i poměrně dlouhý a v některých aspektech jen volně s tématem propojený text týkající se představ o přímém vztahu lokátorů k „prvním rychtářům“.

XIV. Další, a to poměrně rozsáhlý, je soubor osob, které jako lokátoři putovaly literaturou někdy i několik desítek let, aniž by evidence stojící za těmito tvrzeními byla dostatečně průkazná. V kapitole III.3 jsou pokud možno stručně shrnuty námitky proti jejich dalšímu řazení mezi známé lokátory.

XV. Konečně pak vznikla skupina osob, které jsou zmiňovány ve formulářových

listinách a dobových falsech. Na jednu stranu je nelze bezvýhradně zařadit mezi doložené lokátory, na druhou stranu mohou v určitých případech poskytnout informace obecnějšího charakteru. Vzhledem k tomuto jejich nejednoznačnému vztahu k realitě s nimi bude zacházeno ve zvláštním režimu (III.4).

XVI. Celý oddíl obsahuje vzhledem k rozsahu a rozevřenému vějíři problémů závěrečné shrnutí, které obsahuje přehlednou tabulku se základními informacemi a kde jsou nastíněna i obecnější východiska pro následující kapitoly.

kapitola IV. Chronologické aspekty výskytu lokátorů v písemných pramenech

Na základě v III. kapitole vytvořeného souboru lokátorů je v této kapitole rozděleno období budování městských obcí ve 13. a 14. století do několika úseků. Každý z těchto úseků je stručně charakterizován na základě znalostí o činnosti lokátorů v tom kterém období.

kapitola V. Vazba k regionu budoucího města

U části z definovaného souboru se podařilo získat informace o vztahu, který některé lokátory pojil již za jejich předešlého působení k regionu, kde měli posléze budovat novou městskou komunitu. Tato kapitola se zabývá tímto aspektem jejich činnosti a zároveň rozvíjí některé dopady, které může tento vztah pro charakter činnosti těchto lokátorů mít.

kapitola VI. Sociální aspekty

Podobně jako u některých lokátorů je známo místo předešlého působení, tak lze pro některé tyto osoby doložit, v jaké společenské pozici se nacházely než byly povolány k zakládání daného města. Toto je obzvláště zajímavý typ informace, protože umožňuje zjistit, jaké skupiny obyvatelstva byly takto exponovaným způsobem zapojovány do kolonizačních procesů a přímo z nich těžily mimo jiné i posunem ve společenské hierarchii.

kapitola VII. Etnicita

Tuto složitou problematiku nelze řešit pouze na tak malé skupině jedinců. Nicméně ji nelze ani zcela vynechat, protože německý charakter městské kolonizace českých zemí dlouhodobě vzbuzuje zájem. Zakladatelská generace v interpretacích etnického charakteru přitom hraje zásadní roli, protože se předpokládá, že to byli tito jedinci, kteří potom dlouhodobě drželi v rukou místní moc a ovlivňovali zásadním způsobem další vývoj komunity.

kapitola VIII. Příměstské lokace

Tato kapitola se týká dvou výjimečných lokačních podniků: založení Nového Města sv. Havla v Praze a lokace na Hoře sv. Štěpána u Litoměřic. Obě sice nemohou být považovány za plnohodnotná města, nicméně se určitě jedná o lokace městského charakteru. Důležitou roli hrají také proto, že se o osobách jejich lokátorů dochovalo relativně velké množství informací a zároveň mezi lokátory zaujímají poměrně výsadní postavení.

kapitola IX. Šíření lokačních dovedností

Tato kapitola sleduje nejjednodušší téma šíření urbanizačního procesu v informační a dovednostní rovině. Na základě výsledků předchozích kapitol a náznaků, které lze nalézt i v případě jiných lokací, se pokusím ukázat možné strategie a postupy při šíření a přenosu lokačních dovedností.

Oddíl VII. Závěr

Závěrečná část obsahuje stručné shrnutí závěrů, které obsahují předchozí kapitoly. Snaží se také o vytvoření mostu mezi jednotlivými problémy a v některých případech i naznačení možností budoucího výzkumu. V návaznosti na tyto závěry jsou zde naznačena i omezení, která je nutné respektovat, jestli by měl být proces městské kolonizace chápán ve své vší komplexnosti.

II. Prameny a literatura vztahující se k problematice městských lokátorů

Prameny

Prameny, které jsou v této práci pro vývoj v českých zemích používány, byly vydané v různých edičních řadách nebo samostatně a je s nimi běžně v rámci problematiky pracováno. Základními upotřebenými edicemi jsou „Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae“, „Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae“, „Codex iuris municipalis regni Bohemiae“ a konečně „Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae“. Pro Šilperk byly prameny pocházející z lichtenštejnského archívu ve Vaduzu publikovány poměrně nedávno v rámci „Knihnice jižní Moravy“. Jen v několika málo případech jsem použila prameny vztahující se ke slezským dějinám. V obou případech se jednalo o situaci, kdy jsem se snažila poukázat na jev, který by mohl mít širší platnost, ale v českých pramenech k němu neexistuje vhodný písemný materiál. V těchto případech byl použit „Codex diplomaticus nec non epistolaris regni Silesiae“ a „Schlesisches Urkundenbuch“.

Specifický typ pramene představují formulářové sbírky. Relevantní formuláře, které přece jen omezeným způsobem vrhají světlo na urbanizaci českých zemí v daném období, lze nalézt především ve formulářové sbírce Tobiáše z Bechyně, která obsahuje formuláře z let

1279–1296 a pak v „Das St. Pauler Formular“, který obsahuje některé obzvlášť zajímavé listiny. Některé z formulářů byly publikovány jako součást Regest (především z formulářové sbírky Zdeňka z Třebíče).

Literatura

Přestože, jak již bylo zmíněno dříve, patří otázka počátků vrcholně středověkých měst v rámci medievistických studií k stěžejním, tak městští lokátoři jako skupina dosud kupodivu samostatně analyzováni nebyli. To ovšem neznamená, že jsou v historické literatuře uváděni poprvé. Lokátoři byli stručně zmiňováni prakticky v každé obsáhlejší práci, která se zakládání měst ve vrcholném středověku věnovala, někdy pouze jen jednotlivě v rámci popisu lokací jednotlivých měst. To je příklad práce Františka Zoubka „O zakládání měst českých z roku 1878 nebo syntézy Adolfa Zychy z roku 1914, „Über den Ursprung der Städte in Böhmen“, který se lokátory jako celkem nezabývá, ale zmiňuje v průběhu práce jednotlivé osoby. Podobně zachází s lokátory v několikadílném textu z roku 1919 „Emfyteuze v Čechách v XIII. a XIV. století“ František Vacek. Projevem nedostatečné propracovanosti problematiky městských lokátorů byla skutečnost, že někdy bývali pojednáni společně s lokátory venkovskými, aniž by mezi nimi byl udělán rozdíl. Takto společně lokátory shrnul například Josef Šimák v jinak pořádkem užitečném kompendiu informací k dějinám kolonizace českých zemí „České dějiny I.5. Středověká kolonizace v zemích českých“. Za průlomovou lze považovat práci Františka Grause, který se v „Dějínách venkovského lidu v Čechách v době předhusitské II.“ věnoval lokátorům venkovským, nicméně se neomezil jen na konstatování obecného rázu, ale sestavil soubor stovky osob, které pak kategorizoval podle určitých kritérií. Z novějších prací je zásadní „Vznik městského zřízení v českých zemích“ Jiřího Kejře, která problematice zakládacího aktu věnuje celou kapitolu a v rámci té se poměrně důkladně věnuje i činnosti lokátorů. Důležitým momentem v jeho zpracování je provázání vlastních závěrů s výsledky studia především v Německu. Josef Žemlička v práci „Počátky Čech královských 1198–1253. Proměna státu a společnosti“ zasadil lokátory do obsáhlejšího pojednání o urbanizaci českých zemí a osob, které se na ní z různých pozic podíleli.

Z dalších syntetických prací, často používaných v této práci, a to i přesto, že nemusely pojednávat o lokátorech, lze jmenovat vedle již zmíněné syntézy Josefa Žemličky „Počátky Čech královských 1198–1253. Proměna státu a společnosti“ a „Vznik městského zřízení v městských zemích“ Jiřího Kejře i poměrně nedávno vydané „Velké dějiny zemí Koruny české

II., III.” Vratislava Vaníčka a na archeologii středověku zaměřenou „Proměnu českých zemí ve středověku” Jana Klápště. Do této skupiny lze zahrnout i publikaci encyklopedického charakteru Karla Kuči *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, která dobře sloužila jako výchozí bod pro získání obrazu o vývoji jednotlivých měst, nicméně je pořád výrazně hendikepovaná jednak absencí poznámkového aparátu a dále skutečností, že dosud nebyl vydán závěrečný díl se seznamem užití literatury a konečně i některými nepřijatelnými postupy a závěry (např. podle znění jmen z výrazně mladších pramenů vyvozovat etnické složení obyvatelstva v počátcích vývoje města). Na druhou stranu je to jediná souhrnná práce, která se důkladně věnuje i malým lokalitám.

Základní nevýhodou těchto výše zmíněných publikací, s výjimkou Karla Kuči, je soustředění pozornosti na stěžejní lokality, ke kterým existuje největší množství vyhodnocených poznatků. Je to pochopitelný postup u autorů, kteří se snaží uchopit zásadní jevy kolonizačního procesu, ale v některých případech může směřovat k tvrzením obecného charakteru, která nelze brát jako bezvýhradně platná pro všechny známé situace.

Z dílčích studií bylo čerpáno množství informací k okolnostem založení jednotlivých měst. Tyto studie lze v zásadě rozdělit do dvou skupin. Valnou část tvoří texty věnované jednotlivým lokalitám, v druhé, nepoměrně menší skupině lze nalézt několik málo studií věnovaných výrazným osobnostem spojeným s kolonizační činností.

Tato různorodá literatura o jednotlivých městech částečně čelí stejnému problému, který byl zmíněn v souvislosti s pracemi syntetického charakteru. Ve velké převaze se lze setkat s texty diskutujícími vývoj ve významných centrálních lokalitách, např. Brně, Litoměřicích nebo Českých Budějovicích. V těchto případech není problémem dohledat informace, které jsou třeba k vytvoření si základního obrazu o tom, jak lokace města mohla vypadat. Zásadní studie pro dějiny Brna v první polovině 13. století publikovali např. Rudolf Procházka, Ludmila Sulitková nebo Milena Flodrová. K Litoměřicím jsem zvlášť intenzívně používala texty Jindřicha Tomase nebo Jaroslava Čechury, kteří se oba věnovali atraktivní otázce nové lokace na Hoře sv. Štěpána u Litoměřic v roce 1253. Jaroslav Čechura se vedle Jiřího Kuthana také výrazně podílel na formování závěrů o formování českobudějovické městské obce.

U rozsahem menších lokalit ovšem není nevýhodou jen nízký počet publikací (jak historických, tak archeologických), ale i značný rozptyl stáří studií a tudíž i rozdílný přístup k látce daný dobovými trendy. Pro řadu menších měst je nutné se spokojit s literaturou místních historiků, kteří vždy nemuseli respektovat dostatečný kritický odstup od písemných pramenů.

Zvláštní kapitolu v rámci studií drobnějšího charakteru tvoří práce archeologů. Pro Brno zásadní studie už výše zmíněného Rudolfa Procházky, pro situaci v severovýchodních Čechách pak Jana Smetany a na Moravě Miroslava Plačka.

Konečně je třeba se zmínit o početně malé skupině dvou studií a jedné recenze, které se soustředily na jednotlivé osobnosti spojované se zakládáním měst. Obě ve snaze podat co nejucelenější portréty trpí nadsazeností závěrů, nicméně se v obou případech jedná o zajímavé pokusy o vytvoření portrétů výrazných osobností své doby. Práce *Mincmistr Eberhart* Františka Hoffmanna byla kriticky zhodnocena v recenzi Rostislava Nového, ale ani ten zde plně nevyčerpal své námitky a protesty, resp. jen naznačil možné odlišné interpretace situace, ale vysvětlení nedotáhl do konce. Vzhledem ke skutečnosti, že se Eberhard často uvádí jako příklad vlivného člena vrstvy, která ve 13. století měla hrát rozhodující roli v ekonomickém vývoji státu, pravděpodobně by stálo zato téma zpracovat znovu a nejlépe zároveň zasadit postavu Eberharda do širších souvislostí středoevropského. Naopak aspoň některé závěry Jiřího Kuthana byly opakovaně, bez výhrad nebo komentářů přebírány do poměrně velkého množství dalších, i podstatně mladších studií. Je mu zde věnována poměrně velká pozornost, kde jsem se snažila shrnout mé námitky a navrhnout alternativní řešení.

III. Lokátoři

III.1 Městští lokátoři v českých zemích

Základní definice lokátora zůstává dlouhodobě ustálená: jednalo se o osobu, která byla pověřená výstavbou budoucího sídliště, resp. přestavbou stávajícího sídla tak, aby charakter vyhovoval novému nebo předpokládanému budoucímu právnímu statutu. Lokátor nesl odpovědnost za celou akci a také mohl očekávat určité zisky, především v podobě rychty a platů s ní spojenými. Jako městský lokátor je označovaná osoba, která byla takto pověřena výstavbou města. Jestliže tato definice vypadá zdánlivě banálně, pak při zohlednění mezerovité výpovědi písemných pramenů se pro vymezení této skupiny ukáže být její obsah poměrně důležitý.

V této části bude pojednáno pouze o osobách, u kterých je naplnění v rámci výše podané definice v rámci možností jisté nebo takřka jisté. Je to v porovnání s počtem v období 13. a 14. století založených měst velmi malá skupina osob, o jejichž identitě nejsou pochyby, protože většina z nich je jmenovitě uváděná v zakládacích listinách, resp. v několika případech i v nepatrně mladších důvěryhodných zdrojích, kde jsou jako lokátoři výslovně zmiňováni.¹ Výjimku z těchto dvou skupin tvoří pouze Šilperk a druhá lokace (Starého) Bezdězu, kde důvody pro zařazení mezi lokátory budou vysvětleny detailně a snad i přesvědčivě. Celkem se jedná o 21 jmenovitě v listinách uvedených osob spojených s vybudováním čtrnácti měst nebo sídlišť městského charakteru. V následující tabulce jsou uvedeni chronologicky dle doby založení města.

rok založení	město	lokátor/lokátoři	pramen

1 František Hoffmann, *České město ve středověku*, Praha 1992, s. 86 k roku 1300 pro Čechy a Moravu uvádí 239 a k roku 1400 531 měst a městeček. O přesném počtu založených měst mezi historiky nepadá shoda, ale v zásadě tato čísla vystihují velkou propast mezi počtem známých lokátorů a celkovým rozsahem urbanizace českých zemí.

1230–1249 ²	Nové Město sv. Havla	Eberhard (et amici)	CDB V.1, č. 452, s. 667–668
1250–1270 ³	Litovel	Jindřich Epich	RBM II, č. 1421, s. 613–614
1253	lokace na Hoře sv. Štěpána u Litoměřic	Lutold, Jan z Mísně, Jindřich z Freiberku	CDB V.1, č. 5, s. 38–39; č. 337, s. 503–505
1253	(Horní) Benešov	Erwig, Kvido	CDB IV.1, č. 267, s. 458–460
1262	Hněvkovice	Slávek z Ledče	CDB V.1, č. 359, s. 534–535
1264	(Starý) Bezděz	Konrád z Kravař, Hertvík z Kravař	CDB V.1, č. 423, s. 628–629
1265	Polička	Kunrat z Lewendorfu	CDB V.1, č. 457, s. 673–678
1276	Hranice	Tham	CDB V.2, č. 805, s. 494–496
1278	Šilperk ⁴	Eberhard	Kniž. již. Moravy, č. 9, s. 30–31
1278–96	Roudnice	Pavel	CIM IV.1, č. 16, s. 29–30
90. léta 13. století	(Starý) Bezděz	Konrád z Kuřích Vod	CIM IV.1, č. 63, s. 100–103
1292	Hranice	Gerlach	RBM II, č. 1568, s. 672–673
před 1307	Ronov (nad Doubravou)	Gottfried	CIM IV.1, č. 19, s. 34–36 CIM IV.1, č. 20, s. 36–37
1312	Štětí	Balduin	CIM IV.1, č. 22, s. 37; č. 23, s. 37–38; č. 25, s. 39–40
před 1337	Bělá (pod Bezdězem)	Martin z Lovu, Ješek, Křišťan	CIM IV.1, č. 44, s. 62–66

2 Základní chronologické vymezení založení nového města u sv. Havla je na základě listiny z roku 1265 poměrně vágní; CDB V.1, č. 452, s. 667–668. Samozřejmě existují pokusy tuto událost časově určit konkrétněji. Pro detailnější argumentaci převzatého datačního limitu, která vychází z kombinace zpráv z dobových kronik, viz text Jiřího Čarka v obsáhlé práci Josef Janáček a kol., Dějiny Prahy, Praha 1964, s. 77.

3 Takto široce pojatá datace založení Litovle je dána kombinací závěrů historiků a poměrně nedávno publikovaných výsledků archeologického výzkumu. Jiří Kejř, Vznik městského zřízení v českých zemích, Praha 1998, s. 128 klade poměrně opatrně vznik města jen někam před rok 1270; Karel Kuča, Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III, Praha 1998, s. 577 ho datuje až před rok 1267. Pavel Šlězár, Předběžná zpráva o objevu „Antiqua civitas” na Starém Městě v Litoveli a několik poznámek k aspektům geneze města Litovle, Přehled výzkumů 46, 2005, s. 108 publikoval výsledky dendrochronologických analýz několika desítek vzorků z lokality, které odkazují do let 1252–1256.

4 Šilperk byl v roce 1949 přejmenován na Štítý. V této práci se bude používat tradiční název tak, jak se vyskytuje i ve starších historických studiích.

Část z výše vyjmenovaných lokátorů se obejde bez dalšího konkrétního rozboru, u velké počtu z nich je ale z různých důvodů hned do začátku nutné uvést vysvětlující nebo doplňující komentář. V žádném případě ale nelze následující texty vnímat jako ucelené medailonky jednotlivých lokačních historií výše seřazených měst, bude se spíš jednat u vysvětlení jednotlivých sporných nebo nejasných bodů anebo o upozornění na skutečnosti, které budou užívané v dalších částech textu.

Erwig a Kvido (Benešov)

I když jsou díky dochované lokační smlouvě okolnosti založení města známe poměrně dobře, tak donedávna probíhala diskuze o charakteru této lokace. Podle Jiřího Kejře se mělo jednat o královské založení, přičemž tento jeho závěr koresponduje s obecnější koncepcí, podle které všechny lokace do počátku vlády Přemysla Otakara II. mají být považovány striktně za královské nebo králem úzce patronizované.⁵ Proti tomuto pojetí v případě Benešova vystoupil především Libor Jan, který poukázal na neudržitelnost takového výkladu. Královský podkomoří Beneš z Úvalna jasně označuje půdu, na které má vzniknout město, za svou. Osobně považuji Janovu argumentaci za věcnější a proto přijatelnější. Benešov zde proto bude pokládán za šlechtickou lokaci.⁶

Jindřich Epich (Litovel)

Litovel je, pokud se mi podařilo zjistit, jedinou z lokalit druhé poloviny 13. století v této práci, kde je možné disponovat publikovanými výsledky archeologického výzkumu vyjadřujícího se k samotnému aktu založení města.⁷ Podle zjištění Pavla Šlézara navazovalo vrcholně středověké město na předlokační sídelní areál, který existoval od přelomu 12. a 13. století na západ od dnešního Staroměstského náměstí. V této osadě byla doložena výroba a zpracování železa, a zároveň podle autora existují indicie naznačující, že měla status královského trhu.⁸ Toto osídlení zaniklo v polovině 13. století a podle nálezové situace se

5 K celé konstrukci např. Jiří Kejř, *Vznik městského zřízení v českých zemích*, Praha 1998, s. 122–123.

6 Diskuzi stručně shrnul Josef Žemlička, *Počátky Čech královských 1198–1253, Proměna státu a společnosti*, Praha 2002, s. 281. Argumentaci obou hlavních participantů lze také najít ve studii Libora Jana, *Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy*, Brno 2000, s. 161–162 a Jiřího Kejře, *Vznik městského zřízení*, Praha 1998, s. 53, 123.

7 Pavel Šlézar, *Předběžná zpráva o objevu „Antiqua civitas” na Starém Městě v Litoveli a několik poznámek k aspektům geneze města Litovle*, *Přehled výzkumů* 46, 2005, 103–110.

8 Pavel Šlézar, *Předběžná zpráva o objevu „Antiqua civitas” na Starém Městě v Litoveli a několik poznámek k aspektům geneze města Litovle*, *Přehled výzkumů* 46, 2005, s. 107 se odvolává na RBM II, č. 1533, s. 660, kde se hovoří o právech příslušejících městu „ab antiquis temporibus“ a na zmínku z roku 1287, kde se vedle Litovle uvádějí i „orti in antiqua civitate“.

nemělo jednat o konec násilný. První hodnověrná zmínka o městě pochází z roku 1272, dendrochronologická data ovšem odkazují už do rozmezí let 1252–1256.⁹ Sama lokace si podle všeho vyžádala hodně úsilí: bylo nutné odvodnit danou plochu, upravit tok Moravy a zpevnit nestabilní terén pomocí dřevěných pilot. Byly také srovnány terénní nepravidelnosti a vybudované cesty opatřeny hatěmi. Rozměřená plocha města byla brzy intenzívně využívána. Pokud uvažujeme s Jindřichem Epichem jako lokátorem, pak musíme předpokládat, že měl s danými činnostmi předchozí zkušenosti nebo byl schopný zorganizovat zapojení specialistů, kteří výše zmíněné práce na lokalitě řídili.

Už méně jistý je podíl Jindřicha Epicha na dalších změnách, které nemusely souviset úzce se samotnou lokací a jsou datovány vágněji do druhé poloviny 13. století. Někdy v této době došlo k výstavbě farního kostela sv. Marka a špitálu řádu sv. Ducha. Areál celého města byl obehnan dřevohlinitým opevněním složeným z příkopu, valu a palisády; o kamenných hradbách je první zmínka až v roce 1327. Hospodářské zázemí se skládalo, pokud je známo, ze zemědělských usedlostí s lánovou plužinou v poloze na Novosadech (Žerotínova ulice). V této době byly také založeny městské vsi Víška, Tři Dvory, Dürrenbach (dnes zaniklá), Doubrava (dnes zaniklá), Greyden (dnes zaniklá).

Slávek z Ledče (Hněvkovice)

Lokace Hněvkovic má několik zvláštních rysů, které by asi neměly zůstat úplně bez povšimnutí. Především to je jediné privilegium, kde panovník ustanovuje povýšení obce na město pro církevní instituce, kde je zmíněno jméno lokátora.¹⁰ U ostatních listin podobného charakteru taková informace chybí.¹¹ Nejedná se o lokační smlouvu a rytíř Slávek z Ledče, který byl pověřen zorganizováním trhu („forum“), je tedy jmenovaný pouze jakoby mimochodem a jen v souvislosti s touto částí aktivit. V listině se vůbec nepíše o budování města (nevyskytuje se zde výraz „locare“), chybí informace o rychtě nebo jiných ziscích, které by měl lokátor za odměnu dostat. Město mělo mít hospody a soudní právo jako jiná

9 RBM II, č. 802, s. 322; Pavel Šlězár, Předběžná zpráva o objevu „Antiqua civitas“ na Starém Městě v Litovli a několik poznámek k aspektům geneze města Litovle, Přehled výzkumů 46, 2005, s. 108.

10 V listině CDB V.1, č. 359, s. 534–535 není doslova zmíněno, že se bude jednat o město pražského kostela, nicméně logika textu tomuto charakteru odpovídá. Pražský kostel za pána města považuje i Jiří Kejř, Vznik městského zřízení v českých zemích, Praha 1998, s. 94.

11 Listiny Přemysla Otakara II. pro církevní instituce častěji jen udělují městská práva jejich městu a nezmiňují lokátora. Jako příklad lze uvést Litomyšl CIM IV.1, č. 3, s. 14–15; č. 4, s. 15–16 nebo Praelouč CIM IV.1, č. 5, s. 17–18.

města království, což je také hlavním důvodem, proč Jiří Kejř o městském charakteru lokace nepochybuje.¹²

Je ovšem nutné vzít na vědomí upozornění Karla Kuči, který poukazuje na pravděpodobně poněkud atypický průběh lokace tohoto města.¹³ Při přechodu na městský charakter se podle poznatků, které jsou dnes zatím k dispozici, sídliště příliš nezměnilo. Nadále svým půdorysem zůstalo spíše vsí. Centrum osídlení tvořila i po roce 1262 jediná ústřední ulice, z které vedlo několik odboček. Zřejmě nikdy nebylo vytvořeno náměstí. Podle Karla Kuči došlo během lokace spíš jen k minimální regulaci staršího osídlení. Vzhledem k faktu, že tyto závěry jsou derivované z poměrně mladých situací, není na místě hypotetizovat, co přesně se během lokace událo, mohlo udát nebo neudálo. Jedině archeologický výzkum by k tomu mohl podat bližší informace.

Konrád a Hertvík z Kravař, Konrád z Kuřích Vod (Starý Bezděz)

Komplikovanou historii této ambiciózní lokace již podrobně a v kontextu problematiky neúspěšných lokací popsal Josef Žemlička.¹⁴ Zde tedy bude vloženo jen stručné shrnutí a důvody, proč je možné považovat Konráda z Kuřích Vod za lokátora, který někdy za vlády Václava II. obnovil starou lokaci ze šedesátých let 13. století.¹⁵ Lokace dvou měšťanů z Kravař nebyla pravděpodobně úspěšnou a proto se Václav II. pokusil o oživení podniku. Místu bylo znovu uděleno městské právo (nymburské) a dány další pozemky. V listině Karla IV., která parafrázuje originální, dnes ztracenou, listinu Václava II., se doslova nezmiňuje, že by lokaci měl provést Konrád z Kuřích Vod, ale bezprostředně po oznámení této nové lokace je obsažena informace o Konrádovi z blízkých Kuřích Vod, který měl získat rychtu a k ní další náležitosti typicky v té době dávané spolu s rychtou.¹⁶ Navíc měl vlastnit svobodný mlýn, který si ovšem nejdříve musel postavit. Je zde tedy přímá indikace spojení mezi děním ve městě a Konrádovými následnými zisky. Z toho důvodu se dá s velkou pravděpodobností uvažovat o Konrádovi z Kuřích Vod jako o novém lokátorovi města.

12 Jiří Kejř, *Vznik městského zřízení v městských zemích*, Praha 1998, s. 85.

13 Karel Kuča, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II*, 1997, 96. Vzhledem k tomu, že seznam literatury je očekáván až v posledním dílu, nebylo možné ověřit, zda dané informace byly odněkud převzaty nebo se jedná přímo o závěry Karla Kuči.

14 Josef Žemlička, *Nezdařená městská založení v Čechách ve 13. století*, *Hospodářské dějiny* 4, 1979, s. 43–68.

15 Josef Žemlička, *Nezdařená městská založení v Čechách ve 13. století*, *Hospodářské dějiny* 4, 1979, s. 52 klade vydání listiny snad do roku 1291.

16 CIM IV.1, č. 63, s. 100–103.

Konrád z Lewendorfu (Polička)

Jindřich Růžička ve své práci k dějinám Poličky naznačil možnost, že kromě pravděpodobného Lewendorfu mohl Konrád lokovat i jiné vesnice v okolí budoucí Poličky.¹⁷ Konkrétně zmínil Modřec, Oldříš, Kamenec, Sádek a Borovou. Jediným dokladem, který udává, je ovšem ničím nedoložená skutečnost, že tyto vesnice vznikly ve stejné době jako město. Na druhou stranu v případě Lewendorfu zpochybnil Konrádovo lokátorství Stanislav Konečný, když upozornil, že:

- pro Konrádovu lokaci Lewendorfu neexistuje přímý důkaz
- nově založené vesnice se obvykle nazývaly po lokátorovi a ne naopak¹⁸

Obě tvrzení mají svou váhu a jen těžko se proti nim staví argumenty. Na druhou stranu je v poličské listině doslova uvedeno, že Konrád s lokační činností zkušenosti měl („quem in talibus audivimus esse virum idoneum et expertum“) a zároveň nelze vyloučit, že predikát začal užívat až po lokaci vesnice a jako připomínku své pozice.¹⁹

Tham, Gerlach (Hranice)

Nejasné okolnosti kolem doby a charakteru založení města Hranic vedly různé historiky k vytvoření několika různých interpretací. Doba první lokace se dlouho kladla do roku 1276, až Jiří Kejř upozornil, že znění listiny z tohoto roku spíše naznačuje, že město v té době už existovalo.²⁰ Ani pozvaný lokátor Tham nebyl úspěšný, městu určitě nepomohla celkově nepříhodná politická a hospodářská situace po roce 1278. Někdy v této době se měl města zmocnit Beneš z Branic a vrátit je až v roce 1282.²¹ V roce 1292 byl pozván nový lokátor Gerlach. Z listin ovšem nevyplývá žádný příbuzenský vztah mezi oběma lokátory a ani se nemuselo nezbytně nutně jednat o chrudimské měšťany, jak se domnívá Miroslav Plaček.²²

17 Jindřich Růžička, Dějiny Poličky I., Šest století feudálního řádu, Polička 1968, 18.

18 Stanislav Konečný, O zakládací listině města Poličky, Polička 2001, 25.

19 Bohužel v této souvislosti nelze úplně přesvědčivě argumentovat Konrádem a Hertvíkem z Kravař, kteří se jen několik let po založení Kravař přesunuli jako lokátoři do (Starého) Bezdězu. Nelze úplně vyloučit, že predikát odkazuje ke stejnojmennému staršímu sídlišti, které v regionu existovalo již mnohem dříve; k existenci této vsi Jan Smetana, Počátky města Kravaře v severních Čechách, Folia Historica Bohemia 13, 1990, s. 46–47.

20 CDB V.II, č. 805, s. 494–496; např. ještě Ladislav Hosák – Bohumír Indra – Marie Jašková, Hranice, Dějiny města I., Od nejstarších dob do války třicetileté, Hranice 1969, s. 31 uvažují o roku 1276 jako roku založení. Jiří Kejř, Vznik městského zřízení v městských zemích, Praha 1998, s. 127–128 vyšel z textu listiny, kde se hovoří přímo o „civitatem, que Alba Ecclesia nuncupatur“, tj. o již existujícím městě.

21 CDM IV, č. 204, s. 269–270. Dále i listina v CDM IV, č. 222, s. 291–292 se zmiňuje, že města kláštera Hradiště utrpěla škody. K této situaci i Miroslav Plaček, Město Hranice do Bílé hory, Archeologické památky střední Moravy 8, Olomouc 2004, s. 15.

22 Lokační listinu zmiňující Thama lze nalézt v CDB V.II, č. 805, s. 494–496, ke Gerlachovi pak RBM II, č. 1568, s. 672–673. O příbuzenském poměru Thama a Gerlacha a jejich chrudimském původu Miroslav

Eberhard (Šilperk)

O šilperském rychtáři Eberhardovi se dozvídáme v listině z roku 1365, ve které je inzertováno privilegium z roku 1278.²³ Problémem je, že

- znění z roku 1365 není doslovným přepisem a není přesně známé, jak moc byl původní text upraven²⁴
- Eberhard je označen jako „advocatus“, ale v listině není zmínka o tom, že by město založil nebo vybudoval

Ze způsobu, jakým je privilegium stylizované a jak je o něm referováno v mladší listině lze ovšem soudit, že Eberhard skutečně za lokátora považovat lze. Především se v textu uvádí, že mu rychta a další majetky byly dědičně uděleny; nemusel si je koupit – to naznačuje dobově typickou situaci, která nastávala ohledně zajištění lokátorovy odměny v době založení města. Město také získalo čtrnáctileté osvobození od dávek – opět jev, který se pojí buď s lokací města nebo jeho znovuvysazením po nějaké události katastrofického charakteru. Dále se v listině z roku 1365 k inzertu doslova odkazuje jako k listině, která vznikla po prvotním vysazení města.

Na druhou stranu se zde objevují na první pohled zarážející informace. Jednak se s překvapivou samozřejmostí předkládá jako majetek města poměrně velký počet (celkem šestnáct) okolních vesnic. Mezi nimi jsou i názvy, které svědčí o kolonizačních aktivitách v tomto prostoru (možná i samotného rychtáře): villa Ebrchardi, dále pak Fritzerdorph, Wlczendorf, Adolphi villa, Bohemicalis villa, villa Guntheri, villa Perchtoldi, villa Waltheri. Vedle toho jsou na konci svědečné řady uvedeni jako svědci „omnes iurati“, čemuž lze rozumět jako všichni přísežní. To svědčí o skutečnosti, že městská samospráva v Šilperku byla v době vydání listiny už rozvinutou institucí, což není v jiných městech v době, kdy vznikala zakládací privilegia, příliš častým jevem. Obě skutečnosti lze vysvětlit tak, že k zlistinění došlo nějakou dobu (spíše až několik let) po lokaci. Vyložené důvody pro i proti

Plaček, Město Hranice do Bílé hory, Archeologické památky střední Moravy 8, Olomouc 2004, s. 15. Thama za chrudimského měšťana považoval už Ladislav Hosák – Bohumír Indra – Marie Jašková, Hranice, Dějiny města I., Od nejstarších dob do války třicetileté, Hranice 1969, s. 32.

23 Listina byla publikovaná v edici Knižnice jižní Moravy 13, Moravské a slezské listiny lichtenštejnského archívu ve Vaduzu 1173–1380, 1. díl, Edd. Jan Bistřícký, František Spurný, Ludvík Václavek, Metoděj Zemek, Brno 1991. Starší inzert je k nalezení na s. 30–31, č. 9. Mladší část listiny z roku 1365 je na s. 146–148, č. 91.

24 Detailně se listině naposledy věnoval Martin Wihoda, K problematice šilperského fojtského privilegia a jeho vzniku k r. 1278, Časopis Matice Moravské 11, 1992, s. 4, který mimo jiné upozornil na důvody a charakter změn v inzertu.

poměrně přesvědčivě (ovšem, že ne s úplnou jistotou) dokládají, že Eberhard lokátorem spíše byl.

Pavel (Roudnice n. Labem)

O lokátorovi Pavlovi se dovídáme poněkud nepřímo a s neznámým jak velkým časovým odstupem. Založení Roudnice je reflektováno v listině biskupa Jana IV. z Dražic z července 1302, kde potvrzuje lokaci města nynějším rychtářem Pavlem v době, kdy úřad zastával jeho předchůdce biskup Tobiáš (tj. mezi 1278–1296).²⁵ Podle Jindřicha Tomase k této události muselo dojít někdy brzy po tažení Braniborů, kteří poničili vsi a okolí Litoměřic.²⁶ Nicméně ze zmínky ve Vypravování o zlých létech po smrti krále Přemysla Otakara II. vyplývá, že město existovalo už roku 1279, kdy ho měl obsadit Pavel Beruth.²⁷ Zdá se tedy, že Pavel měl na starosti obnovu již dříve existující městské obce, tak jak je to dokumentované v případech biskupského zboží i ve formulářových sbírkách. (k tomu více v kapitole III.4).

Balduin (Štětí)

Lokátorem Štětí se na začátku druhého desetiletí 14. století stal pražský měšťan Balduin.²⁸ Táž osoba v dubnu 1312 slíbila pro Elišku vysadit zboží ve vesnicích Butovice (Butowicz), Jinonice (Nynonicz) a Košíře (Kossierz).²⁹ Už v těchto listinách z 24. dubna se Balduin označuje jako „villicus in Sczech“, k dohodě o vysazení Štětí tedy muselo dojít před tímto datem v první čtvrtině roku. Je otázkou, do jaké míry můžeme tyto listiny považovat za doklad intenzivní spolupráce mezi Eliškou a Balduinem nebo jak interpretovat jejich vzájemný vztah.

Martin z Lovu, Ješek, Křišť'an (Bělá pod Bezdězem)

Jak už bylo zmíněno na začátku práce, nebudu se zde věnovat všem aspektům týkajícím se činnosti městských lokátorů. Jedna z oblastí, kterou se nechci zabývat, je problematika náplně

25 CIM IV.1, č. 16, s. 29–31.

26 Jindřich Tomas, Počátky města Roudnice n. Labem, Litoměřicko 1969, s. 7.

27 Příběhy krále Přemysla Otakara II., in.: FRB II. Ed. J. Emler, Praha 1874, s. 346.

28 K tomu CIM IV.1, č. 22, s. 37 (1312 – povolení královny Elišky založit město), č. 23, s. 37–38 (29. prosinec 1312 – potvrzení Jana Lucemburského), č. 25, s. 39–40 (1. červen 1314 – potvrzení Balduina, který znovu slibuje vysadit město).

29 RBM III, č. 73, s. 31–32 (24. duben 1312 – Balduin slibuje lokovat zmíněné vesnice na německém právu), s. 74, s. 32 (24. duben 1312 – Eliška stvrzuje dohodu). Balduina zmiňuje i František Zoubek, O zakládání měst českých, Praha 1878, s. 19, pozn. 35.

činnosti lokátorů. Vede mě k tomu především skutečnost, že výstupy shrnující problematiku je možné najít u různých autorů a nemyslím si, že bych je mohla nějak zásadně rozšířit nebo změnit³⁰. Na tomto místě a v souvislosti s Zervem je třeba pouze upozornit na problém, kterou se pokusil otevřít text Milady Radové a Mileny Hauserové: totiž podíl specializovaných osob na výstavbě města, v konkrétní rovině pak zeměměřiče nebo dokonce skupiny zeměměřičů. Lokátora tak posunuly spíše do pozice pouhého organizátora a koordinátora podniku. Na základě srovnání především s Francií a Německem uvažovaly o existenci zeměměřičů-specialistů, kteří mohli být střídavě najímáni lokátory v oblasti českého království, Slezska, Polska.³¹ K tomu lze jen podotknout, že Zervo je jediným konkrétně známým zeměměřičem v českých zemích za celé období zakládání vrcholně středověkých měst a to osobou spojenou s nejmladší známou lokací, kde byli jmenovaní lokátoři. O specializovaných zeměměřičích je ještě nutné vážně uvažovat při zakládání Nového Města pražského.³² Nicméně toto jsou dva poměrně mladé doklady přítomnosti specialistů a je otázkou, zda je možné je přenášet do reality 13. století.

30 V poslední době detailně především již výše často zmiňovaný Jiří Kejř, *Vznik městského zřízení v městských zemích*, Praha 1998, s. 124–133, dále i Josef Žemlička, *Počátky Čech královských 1198–1253, Proměna státu a společnosti*, Praha 2002, především 225, s. 276–279.

31 Milada Radová – Milena Hauserová, *Lokační urbanismus*, *Archaeologia historica* 16, 1991, s. 126–127.

32 Způsobem rozměření města se detailně zabývá Vilém Lorenc, *Nové Město pražské*, Praha 1973 s. 59–73.

III.2 Nejistí lokátoři

Tato část textu se týká osob, které dosud byly považovány buď bezpochyby nebo s velkou pravděpodobností za lokátory. Nebudu zde zacházet s žádnou novou evidencí, bude se jednat o reinterpretaci již známých skutečností. To je hlavní důvod, proč tyto osoby nejsou zařazeny do kapitoly spolu s nedoloženými lokátory. Některé interpretace se mohou zdát pravděpodobnější než jiné, ale neexistuje zatím způsob, jak jedny nebo druhé plně eliminovat. Zatímco v kapitole s nedoloženými lokátory došlo podle mého názoru k chybám v postupu při vyhodnocování informací, tady se jedná o mezerovité a/nebo mnohoznačné prameny, které mohou být interpretovány více způsoby.

„První rychtáři“

Za lokátory bývají často označováni tzv. „první rychtáři“, tj. lidé, kteří se v řadě rychtářů toho kterého města objevují chronologicky jako první. Je to poměrně rozsáhlá skupina osob; některé z nich jsou jako možní lokátoři jmenované skoro v každé publikaci věnované rané městské problematice. Jiní se v dané souvislosti uvádějí poměrně zřídka, pokud vůbec. Celkem se mi podařilo shromáždit dvanáct osob, které vykazují danou charakteristiku, ale pravděpodobně se nejedná o vyčerpávající a konečný výčet.³³

město	rok založení	rychtář	první zmínka o rychtáři	časový odstup mezi lokací a první zmínkou o rychtáři	prameny
Uničov	1213	Theodoricus	1223	10 let	CDB II, č. 246, s. 237–239
Litoměřice	20. léta 13. st.	Lutold ³⁴	1234	až 14 let	Čechura 1981–1984, příl. 1, s. 58

33 Stručný výklad shrnující problematiku „prvních rychtářů“ lze najít v práci Josefa Žemličky, *Počátky Čech královských 1198–1253, Proměna státu a společnosti*, Praha 2002, s. 277.

34 Vzhledem ke skutečnosti, že se Lutold objevuje v pramenech naposledy až roku 1262, nasazuje odvážně vysokou laťku ohledně možného časového odstupu zpráv o „prvním rychtáři“ od lokace. Jestliže se uvažuje o

Brno	20. léta 13. st.	Rubin/Vecen/ Alramus ³⁵	1247	až 27 let	CDB IV, č. 128, s. 224–225
Hodonín	1236–1238 ³⁶	Petr ³⁷	1228/1238	0–10 let	CDB II, č. 381, s. 428–430
Kladruby	snad kolem 1230	Meinhard	1233	cca 3 roky	CDB III.1, č. 46, s. 46–7
Olomouc	40. léta 13. st.	Štěpán	1254	4–14 let	CDM III, č. 214, s. 189–190
(Havlíčkův) Brod	1251–1257	Wernher, zv. Rybář	1265	až 14 let	CDB V.1, č. 461, s. 682 RDBM III, č. 1582, s. 620–621 RDBM II, č. 1240, s. 536–7
Kravaře	50./60. léta 13. st.	Jindřich	1263	až 3 roky	CDB V.1, č. 168, s. 268–269
Krnov ³⁸	před 1269	Sigfrid	1253, 1269	???	RMB II, č. 662, s. 256–7

založení Litoměřic dokonce už někdy ve dvacátých letech 13. století, tak musel být velmi mladý nebo na čelním místě v komunitě aktivně působit do vysokého věku. Na místě je zmínit i studii Jaroslava Čechury, Nezdařená lokace Přemysla Otakara II. na Hoře sv. Štěpána a statky chotěšovského kláštera na Litoměřicku v době předhusitské (Doplňky k českému diplomatáři), Litoměřicko 17–20, 1981–1984, s. 46, kde autor v případě mladších zmínek o Lutoldovi (po roce 1253) spekuluje o existenci syna stejného jména. Tento výklad je ovšem nepodložený a ne nezbytně nutný. Zhruba pětaticetiletý odstup mezi předpokládanou dobou lokace a poslední zmínkou je sice vysoký, ale ne nemožný. Proti této interpretaci se vyslovil i Jindřich Tomas, Počátky města Litoměřic UU/1, in: Od rané středověké aglomerace k právnímu městu a městskému stavu, Výbor studií, Edd. Jan Klápště, Oldřich Kotyza, Litoměřice 1999, s. 132, který kromě jiného upozornil na skutečnost, že v dobových listinách se pečlivě rozlišovalo mezi otcem a synem. Podobně problematicky lze vnímat i dalšího významného člena litoměřické komunity. Herbert je uveden na listině z roku 1234 hned za Lutoldem a to společně se svým synem, kterému v té době muselo být nejméně čtrnáct let, jak uvádí Jaroslav Čechura, Úřad rychtáře v Litoměřicích, Litoměřicko 21–22, 1985–1986, s. 60. Naposledy je Herbert zmiňován v listině v roce 1282 – rozdíl tedy činí 48 let.

- 35 V literatuře se nejčastěji jako první brněnský rychtář a snad lokátor uvádí Rubin. Jako další „iudex Brunensis“ se v roce 1238 jmenuje nějaký Vecen. K těmto osobám se v tomto smyslu nedávno vyjádřil např. Vratislav Vaníček, Velké dějiny zemí Koruny české II, Praha 2000, s. 421. Rubina jako prvního známého brněnského rychtáře zpochybnil Jiří Kejř, Vznik městského zřízení v městských zemích, Praha 1998, s. 233, který jej na základě rozborů svědeckých řad listin, kde se Rubin objevuje, zařadil mezi úředníky zemské správy. Jedná se ovšem o závěr, který asi nikdy nebude možné brát jako nezpochybnitelný. Za prvního jistého rychtáře v Brně považuje Jiří Kejř až Alrama v roce 1247.
- 36 Datace založení Hodonína, potažmo vzniku často diskutované listiny (CDB II, č. 381, s. 429–430), která je dokladem existence města, je komplikovanou záležitostí. Jiří Kejř, O nejstarší listině města Hodonína, Studie o rukopisech 22, 1983, s. 80 listinu datoval do roku 1238, nově se jí snaží mírně posunout Peter Futák a Miroslav Plaček, Hodonín, Dějiny města do roku 1948, Hodonín 2008, s. 65–66. Odtud také přebírám datační interval i když předpokládám, že tato změna ještě projde diskuzí.
- 37 Jiří Kejř, Vznik městského zřízení v městských zemích, Praha 1998, s. 81 navrhl tento výklad označení villicus na základě srovnání s uherskou terminologií. Nejedná se ovšem o obecně přijímaný závěr. Např. Vratislav Vaníček, Velké dějiny zemí Koruny české II., Praha 2000, s. 430–431 Petra zdrženlivě označil jen jako vilika bez dalšího komentáře. Petra jsem do seznamu přesto zahrnula, protože výklad Jiřího Kejře je principiálně možný a zároveň není úkolem této studie řešit všechny jednotlivé problémy.
- 38 Krnov je dalším problematickým případem. Různí badatelé uvádějí velmi rozdílná data vzniku města. Zdeněk Měřinský Krnov řadí mezi nejstarší vrstvu městských lokací, když uvažuje o založení již před rokem 1221. Naposledy se tak vyjádřil ve studii Zdeněk Měřinský – Eva Zumpfe, Die Anfänge von Städten in Mähren und Niederösterreich (von der Protostadt bis zur Rechtsstadt), Thesen, Archaeologia historica 32, 2007, s. 31. Karel Kuča, Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III, Praha 1998, s. 198 považuje listinu z roku 1221 za falzum a klade založení města před rok 1253, kdy se krnovský rychtář objevil mezi svědky na lokační smlouvě (Horního) Benešova. Konečně Jiří Kejř, Počátky města Krnova, Praha 1968,

Libochovice	90. léta 13. století ³⁹	Michal	1307		RBM II, č. 2127, s. 916

Představa, že tito lidé byli i lokátory je podle mého napadnutelná ze tří pozic. Žádný z následujících argumentů přitom nemůže hrát rozhodující roli, tj. nelze tyto rychtáře na jejich základě jednoznačně odsunout do kategorie nedoložených lokátorů.

I.

První problémem je chronologická synchronizace. Časový interval, který dělí lokaci města a první zmínku o rychtáři může nabývat různých hodnot a s rostoucí číselnou hodnotou klesá pravděpodobnost, že se opravdu jedná o lokátora. Nejmarkantnější příklad asi představuje Brno, jehož vyměření a parcelaci Rudolf Procházka opatrně klade dokonce až před rok 1220, zatímco prvním opravdu nezpochybnitelným rychtářem je až Alramus v roce 1247.⁴⁰ Brzy po vyměření základního půdorysu mělo dojít k restrukturalizaci zástavby jednotlivých bloků hlavně v jižní části města. Systematicky se měla prosadit pravidelná parcelace a k roku 1230 už měl být areál města z velké části osídlen. Přitom do roku 1230, kdy tyto důležité změny měly probíhat a někdo je musel organizovat, je známá jen jedna zmínka o Rubinovi, ale z ní se nedá bezpečně vyvodit, že by měl cokoli společného s výše popsáním děním v Brně.

Možná méně zarážející, ale ne nevýznamné je dlouhé působení údajného litoměřického lokátora Lutolda, který, pokud by se nedožil extrémně vysokého věku, by ve dvacátých letech 13. století město musel zakládat jako velmi mladý. Přitom ho v roce 1262 musíme považovat ještě za veřejně činného. První známý brodský rychtář Wernher se také v pramenech objevuje minimálně osm let po lokaci města.

II.

s. 18–19 nepovažuje zmíněného rychtáře z roku 1253 za dostatečně průkazně městského. Relevantní je pro něj až listina z roku 1269, kde je krnovský rychtář mezi svědky na pozici mezi rychtářem hlubčickým a opavským, až poté následují obyčejní měšťané. Je to také interpretace, kterou považuji za nejpravděpodobnější.

39 Doba založení města není jistá. Karel Kuča, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III*, Praha 1998, s. 478–479 hovoří o roce 1292, kdy měly Libochovice od Heimana z Lichtenburka dostat magdeburské právo. Jindřich Tomas, *Libochovice – 680 let městského života*, in: *Od raně středověké aglomerace k právnímu městu a městskému stavu*, Výbor studií, Edd. Jan Klápště, Oldřich Kotyza, Litoměřice 1999, s. 340 za první přímý doklad městského práva považuje až označení „oppidum“ pro Libochovice v roce 1335. Nicméně i skutečnost, že rychtář Michal kupoval v roce 1307 celou vesnici, považuje za jistý doklad toho, že se už v té době nejednalo o venkovského, ale městského rychtáře. O založení města by pak uvažoval asi v roce 1292.

40 Rudolf Procházka, *Zrod středověkého města na příkladu Brna*. In: *Mediaevalia Archaeologica 2*, Brno a jeho region, 2000, s. 134.

Nejednoznačnost výrazu „iudex“ byla probrána v jiných textech. Tady celou diskuzi, která se odrazila v různých studiích k jednotlivým městům, není nutné rozvádět.⁴¹ Příkladem už výše zmíněným takových nejasností může být výše uvedená sporná interpretace Rubina v souvislosti se založením Brna.

III.

Konečně je především pro starší období (do 1253) napadnutelná představa, že lokátor získal minimálně do doživotního nebo dokonce dědičného držení rychtu. Přitom na této představě stojí celá argumentace k „prvním rychtářům“. Úvahy zpochybňující tuto skutečnost u některých lokací v první polovině 13. století vycházejí z několika zdrojů. Začnu nejslabším článkem argumentace a tím je skutečnost, že u dvou nejstarších lokací, pro které disponujeme lokačními smlouvami – Benešov a Hněvkovice – není vzorec lokátor → (dědičný) rychtář dodržen v takové podobě, jak bychom si představovali. V případě Benešova jsou oba lokátoři označeni jako „iudices“ a dědičná rychta má připadnout oběma.⁴² Je asi na místě podotknout, že listina z roku 1264 pro Starý Bezděz už tuto informaci obsahuje: rychtu ze dvou lokátorů získal dědičně jmenovitě jen Konrád.⁴³ Nepříliš poznané okolnosti vzniku Hněvkovic a nejasné vyznění lokační listiny jsem už popsala výše v kapitole III.1. Stačí tedy zopakovat, že zde chybí jakákoli zmínka o budoucím rychtáři. Zároveň samozřejmě nechci úplně vyloučit skutečnost, že vzorec lokátor → (dědičný) rychtář v první polovině 13. století existoval. Neznáme sice zakládací smlouvy, ale uničovská listina Dětrichovi potvrzuje dědičné držení rychty. To je nutné vzít v potaz, i když neexistuje jednoznačný doklad, že Dětrich skutečně byl lokátorem.⁴⁴

Výše popsané skutečnosti jsou natolik útržkovitého a mnohoznačného charakteru, že samy o sobě je není možné brát zas úplně závazně. O povaze fungování rychtářského úřadu ale existují další informace, které znejišťují identifikaci raných lokátorů. U několika měst založených v první vlně městské kolonizace je doloženo nebo se vážně uvažuje, že rychtář byl osobou volenou (Hodonín, Olomouc) nebo byl panovníkem libovolně vyměňován (Brno, Staré Město pražské), změny v úřadě konstatoval i Jaroslav Čechura v případě Litoměřic:

41 K problému se vyjádřil např. Josef Žemlička, *Počátky Čech královských 1198–1253, Proměna státu a společnosti*, Praha 2002, s. 272–273 s odkazem na relevantní literaturu, kde jsou diskutovány jednotlivé případy.

42 CDB IV.1, č. 267, s. 458–460, „...ut cum iudicio ocatavam aream civitatis ipsi et successores eorum libere possideant iure hereditario...“.

43 CDB IV.1, č. 267, s. 458–460 (Benešov); CDB V.1, č. 423, s. 628–629 (Starý Bezděz). V případě Starého Bezdězu se jedná o první smlouvu, kdy je potvrzeno, že lokátor se stane dědičným rychtářem.

44 CDB II, č. 246, s. 237–239.

Hodonín

Listinu reflektující založení Hodonína detailně analyzoval Jiří Kejř. V listině je doslova možnost německé komunity si vybírat vlastního rychtáře („voluntarie eligent“).⁴⁵ V kontextu vzniku listiny a dalších ustanovení se obvykle odkazuje na uherské vlivy.⁴⁶

Olomouc

Také v Olomouci měl panovník podle své libovůle obměňovat rychtáře. Rychtáři se měli často střídát ještě i v druhé polovině 13. století.⁴⁷

Litoměřice

Obsazení rychty v Litoměřicích detailně sledoval Jaroslav Čechura. Došel k závěru, že několik osob (Lutold, Herbert, Vítek) označených v letech 1234–1262 jako rychtář, resp. bývalý rychtář, a to v době, kdy ještě žil přinejmenším Lutold často uváděný jako lokátor a určitě první známý litoměřický rychtář, svědčí o nedědičné povaze rychty a to přesto, že magdeburské městské právo předpokládá dědičnost tohoto úřadu.⁴⁸ Na druhou stranu nevíme, zda Lutold s Herbertem a Vítkem nebyli členy jedné rodiny, kde by si rychtu jednotliví členové mohli předávat.

Brno

V Brně nastínil vývoj zacházení s rychtářským úřadem Miroslav Flodr. V první fázi přitom uvažuje o dosazování rychtáře z vůle panovníka: „V prvotní době král jako pán města i soudu pronajímal smluvně úřad rychtáře podle své vlastní vůle. Jenom proto patřilo rozhodnutí o osobě rychtáře i o podmínkách smlouvy, on dosazoval (a případně sesazoval) vybranou osobu do funkce a přijímal od ní přísahu, jemu také byla dána a ve smlouvě zřejmě vždy výslovně uvedena možnost od smlouvy kdykoli odstoupit. Doba působnosti jednotlivých rychtářů byla přitom tehdy poměrně krátká, docházelo k její časté a také nepravidelné obměně, jak naznačují torzovitě zjištěné některé případy z 13. století“⁴⁹ Vzhledem k už tak velkému záběru této práce se situaci v Brně nemůžu věnovat natolik, abych ověřila otázku z pohledu vývoje v celém 13. století. O kariérních postupech Rubina, Vecena a Alrama striktně vzato víme tak málo, že vymyslet se dá skoro cokoli, ale ověřit jen minimum. Rubin je znám z

45 CDB II, č. 381, s. 429–430.

46 Jiří Kejř, Vznik městského zřízení v českých zemích, Praha 1998, s. 233.

47 Jan Bistřický, Počátky hradu a města, in: Olomouc. Malé dějiny města, Olomouc 2002, s. 46.

48 Jaroslav Čechura, Úřad rychtáře v Litoměřicích, Litoměřicko 21–22, 1985–86, s. 58–60.

49 Miroslav Flodr, Brněnské městské právo, Brno 2001, s. 145.

listin z let 1228 (jako „procurator Brunnensis“), 1235 (jako „vilicus in Brunna“), 1238, 1240 (v srpnu jako „iudex Brunnensis“ a v prosinci jako „willicus“), Vecen se objevuje jako „iudex Brunensis“ v listině z roku 1240 a Alramus k roku 1237 (bez titulu) a 1247 (teď už jistě brněnský rychtář a měšťan) a znovu 1271 (bez titulu).⁵⁰ Přitom se při pokusu o vyhodnocení informací zcela jistě narazí na příliš mnoho neznámých nebo nejistých prvků:

XVII. není jisté, zda Rubin a Vecen byli městskými rychtáři nebo zemskými úředníky

XVIII. nelze vyloučit, že nebyli v příbuzenském poměru (a rychtu nedělili nebo si v rámci rodinného klamu dle dohody nepředávali)

XIX. nelze s jistotou tvrdit, že v době, kdy u jména není zaznamenán úřad, stáli mimo tuto pozici a nejednalo se jen o opomenutí či úmysl ze strany písaře

Staré Město pražské

Bedřich Mendl se zmiňuje o dočasném dosazování rychtáře v Praze. Vychází ovšem jen z formulářových listin, takže záležitost nelze bez dalších podpůrných důkazů chápat jako úplně jednoznačně prokázanou.⁵¹

Přestože diskuze o charakteru rané městské samosprávy ještě zdaleka není u konce, v podstatě je možné konstatovat, že dědičná držba rychty, jak ji známe z Uničova, nebyla v první polovině 13. století zdaleka jedinou možnou strategií, jak vymezit charakter zprostředkujícího orgánu mezi měšťany a pánem města. Dále to znamená, že potencionální lokátor minimálně těchto měst by nedostal rychtu ani doživotně, natož pak dědičně. To značně oslabuje přesvědčení, že zrovna rychtáři z pramenů jsou opravdu těmi prvními, zvláště když v Brně se dá o časovém odstupu od lokace uvažovat až o čtvrtstoletí nebo v Litoměřicích o čtrnácti letech.

Nakonec jako nejpříjemnější možný kandidát na lokátora z celé skupiny nejlépe vychází kravařský rychtář, protože odstup mezi předpokládanou lokací (někdy na přelomu padesátých a šedesátých let 13. století) a první zprávou o jeho osobě činí něco okolo tří let, což je poměrně krátká doba. Založení města přitom spadá už do období, kdy je z pramenů

50 Rubin: CDB II, č. 320, s. 315–319 (1228); CDB III.1, č. 107, s. 129–133 (1235); CDM II, č. 325, s. 373–374 (1240); CDB III.2, č. 260, s. 353–356 (1240)

Alramus: CDB III., č. 165, s. 205–207 (1237); CDB IV., č. 128, s. 224–225 (1247); CDB V.2, č. 631, s. 238–241. V případě Alrama se někdy uvažuje ještě o relevantnosti listiny z roku 1247, 1252. Obě však byly z různých důvodů zpochybněny, detailněji k tomu Milena Flodrová, „Královský“ a „markraběcí“ dům v Brně, BDM 13, 1995, s. 70–71.

51 Bedřich Mendl, „Vici Theutunicorum“ a „civitas circa s. Gallum“, Dva problémy z počátků města Prahy, Český časopis historický 38, 1932, s. 243, pozn. 3.

doložený vzorec sledující návaznost rychtářského úřadu (nejčastěji dědičně) na lokační aktivity.

Helembert z Turri (Slavičín)

Za podobně ambivalentní můžeme považovat i obsah další Brunovi listiny. Tentokrát v roce 1256 udělil svému leníkovi Hellembertovi z Turri pozemky ve slavičínském újezdu.⁵² Hellembert měl tyto pozemky za určitých podmínek lokovat. V tomto kontextu se v listině několikrát objevuje zmínka o městu („oppidum“) Slavičíně, které v té době bylo pravděpodobně právně ustanovené, ale po nájezdech v roce 1253 poničené nebo opuštěné.⁵³ Problémem je, že se v listině přímo a jasně nekonstatuje, že Hellembert má lokovat město Slavičín. Z logiky celé listiny se tedy dá předpokládat, že Hellembert se postará i o obnovu Slavičina, nicméně s jistotou se to tvrdit nedá, není ani zřejmá intenzita obnovy již zřejmě existující lokality.

Ditwin (Žďár nad Sázavou)

Tržní ves na pravém břehu východního pramene Sázavy vznikla mezi lety 1252–1257.⁵⁴ V letech 1262–1276 pak zanikla – osídlení se přesunulo do polohy současného Žďáru nad Sázavou. Starší sídliště určitě lokoval Ditwin, který se zde stal i rychtářem. Jestli lokoval i město Žďár se můžeme jen dohadovat. Úplně vyloučené to není a vzhledem ke skutečnosti, že víme o venkovských rychtářích budujících nová města, tak se to může zdát i pravděpodobné.

Hirzo (České Budějovice)

Hirzo bývá uváděn při zmínce o lokátorech středověkých měst v Čechách poměrně často. Jedním z důvodů je bezesporu relativně dobrá sledovatelnost jeho životní dráhy v písemných pramenech – nicméně už toto výjimečné postavení v porovnání s ostatními víceméně

52 CDB V.1, č. 80, s. 146–149.

53 Zmiňuje to sama listina. Karel Kuča, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku VI*, Praha 2004, s. 685 tuto situaci dává, ne úplně nelogicky, do souvislosti s kumánskými útoky v roce 1253.

54 Sídlíště založené v blízkosti žďárského kláštera bývá někdy v literatuře označováno jako „městečko“, „tržní městečko“ (např. Martin Geisler ve svých pracích k archeologickému výzkumu tam; Geisler 2005, s. 321; 2006, s. 294). Nicméně kronikář Jindřich je označil jako „forum“ (Cron. Sar., s. 50), což může dle terminologického rozboru Jiřího Kejře, *Vznik městského zřízení v českých zemích 1998*, 95 v českém a moravském prostředí znamenat jen trhovou ves. Opatrně a s náznakem více interpretací charakteru celé lokace i Jan Klápště, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2005, s. 373–374.

matnými postavami městských lokátorů vyvolává pozornost. Nejzrozsáhleji o činnosti zvíkovského purkrabího Hirza dosud pojednal Jiří Kuthan.⁵⁵ Ve své práci nicméně vyslovil hypotetické závěry, které je nutné v souvislosti s nadcházejícím přístupem k problematice přehodnotit. Kromě lokace Českých Budějovic a podílu na založení kláštera ve Zlaté Koruně sice ne vždy přímo, ale přece jen naznačil Hirzův podíl na založení dalších nejen královských měst v jižních Čechách, a dále ho uvedl do souvislosti s řadou vesnic, které zde měly v inkriminované době vzniknout. Množství těchto sídlišť lze v podstatě v závislosti na charakteru evidence a Hirzově vztahu k nim rozdělit do čtyř skupin (pořadí vychází z Kuthanovy studie):

- 1) Písek
- 2) lokality spadající do hospodářského zázemí Zvíkova (Myšenec, Mirovice)
- 3) lokality v rámci tzv. Mokerského újezdu
- 4) klášter Zlatá Koruna a jeho zázemí
- 5) další sídla v jižních Čechách
- 6) (České) Budějovice

Na tomto místě se stručně vyjádřím ke všem těmto skupinám především proto, že Jiří Kuthan vnímá Hirzovu pozici lokátora (Českých) Budějovic jako „logické a zákonité“ vyústění jeho předešlých aktivit.⁵⁶ Nelze tedy dost dobře zpochybnit situaci v (Českých) Budějovicích a nepřihlédnout k Hirzovu předchozímu, ale také i následujícímu působení.

Písek

Hirzo se v jižních Čechách pohyboval už dlouho před rokem 1265, kdy je doložena jeho účast na lokaci Budějovic, a to především ve funkci zvíkovského purkrabího: v pramenech je takto označen k březnu 1250 a opět v roce 1253.⁵⁷ Znovu byl purkrabím určitě v roce 1260, opětovně je doložen v letech 1263 a 1268⁵⁸. Zároveň v jižních Čechách získal majetky, konkrétně tzv. Mokerský újezd na Boleticku (údajně od Václava I. brzy po roce 1248). Jiří Kuthan se z těchto souvislostí pokusil doložit, že se Hirzo v padesátých a šedesátých letech 13. století účastnil zakládání královského Písku. Zde jako konkrétní doklady uvádí účast tzv. zvíkovské, resp. písecko-zvíkovské huti na stavebních pracích v Písku a zřejmou přítomnost

55 Jiří Kuthan, Zvíkovský purkrabí Hirzo, Příspěvek k dějinám kolonizace jižních Čech, Československý časopis historický 19, 1971.

56 Jiří Kuthan, Zvíkovský purkrabí Hirzo, Příspěvek k dějinám kolonizace jižních Čech, Československý časopis historický 19, 1971, s. 717.

57 RBM I, č. 1053, s. 498 a č. 1218, s. 564; RBM II, č. 3, s. 3.

58 RBM II, č. 277, s. 107.

Hirza ve městě k 12. květnu 1265, kdy se jako svědek objevil na listině Přemysla Otakara II.⁵⁹ Jako přímé svědectví jsou jedna listina a Hirzovo jméno na ní nedostatečné, nicméně vzhledem k propojené činnosti hutě je opravdu možné, že nějak do výstavby města mohl zasáhnout. O charakteru tohoto vlivu, pokud nějaký byl, se ovšem lze jen dohadovat a tyto úvahy nelze používat jako argumentaci pro dokládání jiného možného působení v jiných oblastech.

Činnost v zázemí Zvíkova

Podobný neurčitý vztah lze uznat i pro „modernizace“ různého typu provedené v tomto období v lokalitách spadajících do hospodářského zázemí Zvíkova. Dle Jiřího Kuthana se mělo jednat o Myšenec (stavba královského hrádku a kostela) a v případě Mirovic vysazení na město, pokud ovšem platí poněkud vágní datování („byly patrně rovněž založeny v polovině 13. století“), které nevzbuzuje velkou důvěru⁶⁰. Ne úplně lze tedy souhlasit se závěrem, že: „Během dvou, tří desetiletí, kdy Hirzo tuto oblast spravoval, byla tedy na Písecku vytvořena rozsáhlá, ekonomicky i vojensky soběstačná královská doména, zajištěná hrady i kvetoucími centry hospodářského života v čele s Pískem i několika menšími městečky a vesnicemi“.⁶¹

Tzv. Mokerský/Hirzův újezd

Hirzo měl dostat újezd podle Jiřího Kuthana po nepokojích v letech 1248/49 za služby na králově straně, nicméně se jedná pouze o ničím konkrétním nepodloženou úvahu.⁶² Hirzo měl toto území kolonizovat, takže zde k roku 1268 stálo třináct sídlišť se samostatnými názvy (Nakhlewe Hore, Vgerc, Vmladone, Naochruhle, Vyanka, Nabelem Chlume, Vdirka, Vmica, Nemochrih, Vhlimi, Natschernerece, Nabliznich, Nahyrzowe).⁶³ Pokud odhlédneme od těchto hypotéz, tak jediné, co je možné s jistotou o Hirzově vztahu k tomuto újezdu říct je, že ho

59 RBM II, č. 451, s. 176.

60 Karel Kuča, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III*, Praha 1998, s. 949 datuje vznik Mirovic nejpozději do poloviny 13. století (dle architektonické podoby jádra kostela sv. Klimenta). Lokační (snad královské) město mělo být založeno v blíže neznámé době před rokem 1323.

61 Jiří Kuthan, *Zvíkovský purkrabí Hirzo, Příspěvek k dějinám kolonizace jižních Čech*, *Československý časopis historický* 19, 1971, s. 715.

62 Jiří Kuthan, *Zvíkovský purkrabí Hirzo, Příspěvek k dějinám kolonizace jižních Čech*, *Československý časopis historický* 19, 1971, s. 711.

63 Přičemž do roku 1284 zde už žádné nové osídlení nevzniklo. Tj. Hirzo by musel z nějakého důvodu kolonizaci ukončit před rokem 1268. Důvodem ovšem nemohla být vyčerpanost prostoru, protože cisterciáci zde založili další čtyři vesnice po roce 1284: Květušín, Hostinov, Petrov, Hubenov, jak se zmiňuje sám Jiří Kuthan na s. 719.

vlastnil k roku 1268, kdy ho daroval klášteru Zlaté Koruně.⁶⁴ K tomuto datu tam stálo několik sídlišť, kde se dá opatrně uvažovat o Hirzově podílu na jejich vzniku, především s ohledem na názvy některých z nich (Nahyrzove a Heršov/Dolní Vltavice). Jen podle jejich názvu ovšem nelze konstatovat, že Hirzo byl lokátorem (toto ovšem Jiří Kuthan ani netvrdí), stejně tak mohl jen lokaci jako majitel zadat lokátorům. Stejnou legitimitu tady má vzorec použitý např. při zakládání (Horního) Benešova, kdy bylo nové město pojmenované podle zadavatele a pána vznikající lokace a ne podle lokátora.

Zlatá Koruna a jeho zázemí

Co se týče Hirzova podílu na založení kláštera Zlaté Koruny, tak zde je kromě donace z roku 1268 považovaná za závaznou především pozdní zpráva Václava Březana, který zmiňuje, že „léta páně 1263 pan Hirzo ... rozkázáním krále pána klášter vyměřoval. I ke klášteru Koruně zboží nadáním královským v dědinách Boletických vymezoval a vykazoval“.⁶⁵ To ale nestačí k hypotéze, že Hirzo „byl snad přímo lokátorem samotného zlatokorunského opatství. Pravděpodobné je, že na jeho statcích buď sám, nebo s několika spolupracovníky, založil řadu nových vesnic.“⁶⁶ Jeho podíl (pokud přijmeme pozdní zprávu) mohl mít podobný charakter jako v (Českých) Budějovicích: jménem panovníka určil konkrétní území a vesnice, které budou klášteru patřit. Přitom se zde mohlo vycházet z úvahy, že region dobře znal, protože zde měl vlastní statky.

Jiné lokality venkovského charakteru v Jižních Čechách

U jednotlivě nejmenovaných lokalit na Boleticku vychází Jiří Kuthan z premisy, že podoba půdorysného řešení sídliště svědčí o společném zakladateli. V tomto případě se má jednat o stejný typ půdorysů jako byl užít v Heršově, který by tak měl být jakýmsi prototypem pro tato ostatní sídliště. Ani v tomto případě nelze toto tvrzení brát jako závazné, což si uvědomoval i

64 RBM II, č. 608, s. 236–237.

65 Jiří Kuthan, Zvíkovský purkrabí Hirzo, Příspěvek k dějinám kolonizace jižních Čech, Československý časopis historický 19, 1971, s. 718; lépe ale Jaroslav Čechura, K některým otázkám hospodářského a správního systému cisterciáckých klášterů (Zlatá Koruna v předhusitském období), Československý časopis historický 29, 1981, s. 233: Léta Páně 1261 pan Hirzo ... rozkázáním krále pána svého v Budějovicích, nebyvši ještě město, nežli městečko neohražené, klášter vyměřoval. I ke klášteru Koruně zboží nadáním královským v dědinách Boletických vymezoval a vykazoval...“.

66 Jiří Kuthan, Zvíkovský purkrabí Hirzo, Příspěvek k dějinám kolonizace jižních Čech, Československý časopis historický 19, 1971, s. 721.

Jiří Kuthan, když naznačil potřebu podrobnějšího studia problematiky.⁶⁷ Nicméně i kdyby se podobnost prokázala, tak v principu z toho nelze o osobě lokátora nic vyvozovat.

České Budějovice

Zůstává tedy Hirzo jako lokátor (Českých) Budějovic; tak ho prezentuje např. Jakub Pavel, Jiří Kuthan, Jaroslav Čechura nebo Vratislav Vaníček.⁶⁸ Tento závěr se opírá především o listinu, ve které Hirzo jménem panovníka předal dominikánům místo pro stavbu kláštera a potom dvě pozdní zprávy ze 17. století (Václav Březan připisuje Hirzovi vyměření kláštera a Bohuslav Balbín dokonce vyměření celého města).⁶⁹ Jako relevantní osobně chápu pouze výše zmiňovanou listinu, na zprávy především Bohuslava Balbína nelze brát ohled pro jejich časový odstup. Z znění textu listiny přitom přímo nevyplývá, že Hirzo musel být lokátorem. Vedle toho zde existuje několik nepřímých indicií, které dovolují tento závěr dál zpochybnit:

1. Spojení Hirza s městem

Především je nápadný způsob, jakým se Hirzo v listině prezentuje.⁷⁰ Označil se za rytíře českého království a purkrabího zvíkovského hradu, není zde ani slova o nějakém vztahu k nově vznikajícímu městu. Přičemž pokud konfrontujeme prameny, které jsou schopné poskytnout informace o lokátorech v době vlády Přemysla Otakara II., tak zisk rychty byl standartním výstupem lokátorovy činnosti (viz předchozí oddíl). Neprotiřečí tomu ani soudobé formulářové listiny a dokonce i pokud bychom vzali jako závazný vzor Konráda Špitálského, taktéž údajně purkrabího, tak i ten se měl stát dle listiny rychtářem v Čáslavi.⁷¹ O Hirzovi jako rychtáři ani zde a ani později není referováno, na listinách z let 1265, 1266 a 1268 vždy vystupuje jako purkrabí na Zvíkově.⁷² Stejným způsobem je jmenován na svém náhrobku.⁷³

67 Jiří Kuthan, Zvíkovský purkrabí Hirzo, Příspěvek k dějinám kolonizace jižních Čech, Československý časopis historický 19, 1971, s. 722.

68 Jakub Pavel, České Budějovice Praha 1965, s. 15; Jiří Kuthan, Zvíkovský purkrabí Hirzo, Příspěvek k dějinám kolonizace jižních Čech, Československý časopis historický 19, 1971, s. 717; Jaroslav Čechura Počátky královského města Českých Budějovic, Jihočeský sborník historický 53, 1984, s. 61; Vratislav Vaníček Velké dějiny zemí Koruny české III. Praha 2002, 265, s. 273.

69 CDB V.1, č. 434, s. 643–644.

70 CDB V.1, č. 435, s. 644–645.

71 CIM II, č. 29, s. 90–91.

72 Köpl 1901, č. 7, s. 4; RBM II., č. 531, s. 204–205; RBM II., č. 608, s. 236–237.

73 Mareš, František – Sedláček, August, Soudpis památek historických a uměleckých v království českém LXI, Politický okres krumlovský, Praha 1918, s. 218–219.

2. Netypický sociální původ

Hirzo se od ostatních lokátorů liší i v souvislosti se sociálním prostředím, ve kterém se pohybuje. Známe lokátory přicházející z městského prostředí (Nové Město na Hoře sv. Štěpána, Starý Bezděz, Bělá pod Bezdězem, Litovel nebo Štětí), dále to byli venkovští rychtáři (Polička, Šilperk, Brušperk), resp. byli ve službách kapitul nebo církevních hodnostářů (Slavičín).⁷⁴ Dá se uvažovat ještě o dvou dalších purkrabích jako lokátorech (a ve formulářích zmiňovaný, ale krajně nejistý Konrád Špitálský a potom o sedmdesát let později Martin v Lovu v Bělé pod Bezdězem), ale zůstává skutečností, že Hirzo by byl jedinou osobou, která se pohybovala v panovníkově bezprostřední blízkosti, mezi nejvýznamnějšími muži království a v listinách se její jméno ve svědeckých řadách vyskytovalo po jejich boku.⁷⁵ Už nejstarší zmínky ho spojují s postavením u královského dvora: 1241 a znovu 1248 jako „magister coquinae“.⁷⁶

Jako protiargument se zde může uvést nanejvýš důležitý význam nově budovaného města – pokud u Českých Budějovic výjimečně záleželo na úspěchu založení, pak muselo být ono založení v rukou výjimečných osob. Ale tato námitka je diskutabilní už způsobem položení. Především je velmi problematické vážit „důležitost“ jednotlivých založení v situaci, kdy jsou prameny tak zlomkovité a ani zdaleka nejsou známé přesné okolnosti jejich budování. A i jestliže přistoupíme na výraznou výjimečnost zdejší lokace, která je přece jen možná, pak je otázkou, zda by bylo výhodnou strategií sledovat jinou než už osvědčenou „technologii“ zakládání, tj. vkládat lokaci města do rukou někoho, kdo neprokázal dostatečné zkušenosti s touto činností již dříve (jako že žádná zmínka z přechozího působení Hirza jednoznačně nedokazuje, že nějaké zkušenosti přímo s organizováním lokace z pozice lokátora měl).

3. Přítomnost na místě zakládání města

Z hlediska typičnosti jsou nezvyklé i souběžné aktivity Hirze v době, kdy měl zakládat město. Minimálně do roku 1268 zůstával purkrabím na Zvíkově, kde ještě probíhaly stavební aktivity (přestavbu hradu není možné konkrétněji datovat), každopádně se musel podílet na běžné agendě. Vedle toho zřejmě i často cestoval. Rozměřování města a první organizační úkoly s

74 K tomuto problému detailně v kapitole VI.

75 Dvakrát právě to zdůrazňuje i Jiří Kuthan, Zvíkovský purkrabí Hirzo, Příspěvek k dějinám kolonizace jižních Čech, Československý časopis historický 19, 1971, s. 711.

76 Jiří Kuthan, Zvíkovský purkrabí Hirzo, Příspěvek k dějinám kolonizace jižních Čech, Československý časopis historický 19, 1971, s. 711.

tím spojené mohly probíhat již od roku 1263, nicméně Hirzo se objevuje v následujících letech na listinách vydaných v Písku nebo Praze.

25. dubna 1264		RBM II, č. 448, s. 174
12. května 1264	u Písku	RBM II, č. 451, s. 176
10. března 1265	České Budějovice	RBM II., č. 475, s. 184–185
11. června 1265	u Českých Budějovic	Köpl 1901, č. 7, s. 4
1266	Praha	RBM II., č. 531, s. 204–205
17. března 1268	Písek	RBM II., č. 608, s. 236–237

Přitom, jestli můžeme soudit z listin z druhé poloviny 13. století, tak jako lokátory bylo zvykem zvat osoby, které zůstávaly přítomny v komunitě a tak ji mohly efektivně řídit.

Shrnutí

Pokud shrnu předchozí poznámky k celé situaci, tak je možné dojít k několika závěrům. Podíl Hirza na založení (Českých) Budějovic v pozici lokátora není jistý, podle mého názoru zde existují důvody, proč je možné, že jím nebyl. Jednoznačně vyloučit ho nicméně nelze, protože všechny námitky výše nastíněné jsou čistě interpretativního rázu. Podle mého názoru je pravděpodobnější, že do kolonizačního úsilí v jižních Čechách zasahoval z jiných pozic než jako lokátor (tak, jak je lokátor definován v kapitole III.1).

Za důležité přitom považuji, že v přechozím Hirzově životě (před rokem 1265) není ani jednou doložena lokátorská činnost v její čisté podobě – tj., že by sám osobně nějakou lokalitu zakládal. Z útržkovitých dokladů je možné soudit na jeho spíše zaštiťující pozici u královských lokací a na pozici zadavatele práce na svém vlastním území. Tyto úvahy vycházejí i ze širšího kontextu: Hirzo se pohyboval mezi nejbližšími spolupracovníky panovníka, na listinách vystupuje vedle nejvýznamnějších mužů království; z tohoto prostředí nepochází žádný známý lokátor. Jejich původ/předchozí postavení, pokud je známé, je značně odlišné (k tomu oddíl 3). Stejně tak i pokračující kariéra Hirza je, pokud je možné soudit, odlišná a s městem nespojená. Dále budu tento případ zmiňovat v kapitole V., kdy bude možné přistoupit k určitým návrhům řešení na základě kontextu ostatních lokací 13. století.

Hermann (Mohelnice)

Dalším problémem je výklad listiny z roku 1273 poprvé zmiňující město Mohelnici, které mělo vzniknout neznámo kdy, někdy před tímto datem.⁷⁷ Někteří autoři přitom považují v listině uváděného rychtáře Hermana za možného lokátora.⁷⁸ Smlouva se konkrétně týká prodeje rychty již existujícího města („...vendidimus iure haereditario iudicium civitatis nostrae Müglitz...“) Brunem ze Schauenburka onomu Hermanovi. Není tam nikde naznačeno, natož doslova zmíněno, že by se Heřman na zakládání města podílel, nejsou zde vymezeny povinnosti, které by se k nákupu rychty vázaly. Přímo ani nepřímou tedy nejsme schopni jeho podíl na lokaci prokázat. Na druhou stranu v listině chybí uvedená suma, kterou má Konrád za rychtu zaplatit.⁷⁹ Jen těžko se nakonec dá dojít k pevnému závěru. Na jednu stranu není zřejmé, proč by si lokátor musel rychtu dodatečně koupit – podobnou situaci nikde jinde nemáme zaznamenanou – na druhou stranu nevíme, proč v listině není tak důležitá položka, jakou bezpochyby finanční částka je, uvedená. Odtud pak můžeme směřovat k úvaze, že onou platbou měly být činnosti spojené s lokací města nebo dokončením lokace apod.

III.3. Lokátoři pramenně nedostatečně doložení

Jestliže byla v předešlých kapitolách uvedena konkrétní jména a lokality, se kterými bude dále pracováno, tak na tomto místě bude v podstatě vymezeno negativní pole rozsahu práce.

77 CDB V.2, č. 717, s. 367. K dataci založení města se, pokud vím zatím neodvážil nikdo blíže vyjádřit. Jediný Karel Kuča, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku VI*, Praha 2004, s. 98 spekuluje, že Mohelnice mohla být založená už před rokem 1267 v souvislosti s reorganizací správy biskupského majetku na Moravě.

78 Takto situaci interpretuje např. Karel Kuča, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku IV*, Praha 2004, s. 98 nebo Karel Severin, *Kolonizace Hřebečska*, *Archaeologia historica* 28, 2003, s. 193. Jiří Kejř, *Vznik městského zřízení v českých zemích*, 1998 není úplně konzistentní; na s. 57 je pro něj listina potvrzením rychty lokátorovi, na s. 234 hovoří o prodeji rychty a upozorňuje, že není uvedena suma.

79 Pro srovnání, jediná listina ze 13. století, kterou se mi podařilo najít, sumu za prodej rychty uvádí. Jedná se o prodej nymburského úřadu v roce 1293 a Ortlib z Rožmitálu se zavázal zaplatit 220 hřiven stříbra a sud vína (CIM II, č. 62, s. 123–124).

V této kapitole budou shrnuty námitky proti určitým interpretacím a vysvětleno, proč na některé osoby nebude brán při zhodnocení problematiky ohled. Na úvod je také možná vhodné zdůraznit, že pokud bude nějaký lokátor zpochybňován srovnáním s jinými, tak touto referenční skupinou budou vždy pouze lokátoři z první kategorie v kapitole III.1.

Hromadně se je do začátku potřeba se vyrovnat s celou skupinou rychtářů, kteří se objevují roztroušeně v pramenech i v literatuře, a kteří mají mnoho společného s tzv. prvními rychtáři (a snad lokátory) z kapitoly II.3. Je zde však jeden, a z mého hlediska, zásadní rozdíl. Rozpoznání tohoto městského rychtáře, zpravidla v řadě svědků, je jedinou přímou indicií k označení dané lokality za město. I pokud odhlédneme od ne vždy oprávněně jednoznačných tvrzení (otázkou je, zda se nemohlo jednat o rychtáře venkovské, resp. ve starším období úředníky zemské správy), tak zde zůstává nejistota v určení časového odstupe mezi lokací města a rozpoznáním rychtářem. O lokalitě se obvykle neví vůbec nic nebo jen minimum často nejistých informací a to samé lze konstatovat o jmenované osobě. Z těchto důvodů nebudou zohledněny např. Stradonice/Ronov, které Jaroslav Čechura označil právě tímto způsobem za lokaci Voka z Rožmberka, dále pak Český Krumlov k roku 1274/7 nebo Dobřany k roku 1260.⁸⁰ Podobně neurčitá, i když komplikovanější je situace v Budyni nad Ohří, ke které se roku 1253 vztahuje jméno rychtáře Ludolfa řečeného z Budyně. Již jistě budyňský je rychtář Vlastibor v roce 1282.⁸¹ O dataci vzniku města není ovšem možné nic bližšího říct. Dalším takovým městským sídlem drobného charakteru je Libavá, která snad měla vzniknout někdy v druhé polovině 13. století, ale rychtář Konrád se objevil mezi svědky až v roce 1301.⁸² Malých měst s podobnou situací by se jistě našlo víc a je otázkou budoucího výzkumu, do jaké míry je bude možné zařadit mezi nepochybné první rychtáře dané lokality, tak jak jsou shromážděni v předešlé kapitole.

Oldřich Schwarz (Pohořelice, Brno)

Město Pohořelice bylo poprvé zmíněno k roku 1269, ale Ladislav Hosák ve své studii ke kolonizaci na Hustopečsku pokládal za pravděpodobnou dobu vzniku už počátek čtyřicátých let 13. století.⁸³ V té době zde vlastnil majetky i Oldřich Schwarz a proto mohl být podle

80 Jaroslav Čechura, Počátky královského města Českých Budějovic, Jihočeský sborník historický 53, 1984, 58–9; Kouřil, Pavel – Wihoda, Martin, Etnické rozmezí? Výpověď písemných a hmotných pramenů k etnické struktuře moravsko-slezského pomezí v epoše vrcholného středověku, *Archaeologia historica* 28, 2003, s. 77.

81 CDB IV, č. 261, s. 444–445 zmiňuje Ludolfa, o Vlastiborovi více Karel Kuča, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I*, Praha 1996, s. 401.

82 Karel Kuča, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I*, Praha 1998, s. 851.

83 První zmínka o Pohořelících v CDM IV, č. 19, s. 24–25; Ladislav Hosák, *Dějiny Hustopečska do poloviny 14. století – příspěvek k starším dějinám Moravy*, Praha 1948, s. 79.

Ladislava Hosáka i lokátorem.⁸⁴ V jiných souvislostech Oldřicha Schwarze zmiňuje Ludmila Sulitková, která ho považuje za jednoho z „lokátorů“ Brna.⁸⁵ Jen těžko lze interpretovat, co přesně si autorka jako „lokátora“ (v uvozovkách už v původním textu) představuje. Pravděpodobně ho nepovažuje za přímo jmenovaného lokátora města – pro to nejsou žádné doklady – ale za jednoho z původní skupiny kolonizátorů, kteří se aktivně podíleli na lokaci. Zde odkazuji zpět na definici v oddíle III.1, podle které musí mít lokátor pověření dané zakládací smlouvou. Nestačí jen patřit mezi vlivnou skupinu prvních měšťanů. Oldřich Schwarz tak nebude ani v souvislosti s Pohořelicemi, ani s Brnem brán jako lokátor v potaz.

Episcopus (otec Dětricha Episcopa; Most)

Nedostatečně podloženou domněnku přinesl Tomáš Velímský ve své studii k nejstaršímu patriciátu v Mostě.⁸⁶ Přestože jsou první doklady o přítomnosti Dětricha zv. Episcopus ve městě až z roku 1263, Tomáš Velímský předpokládá, že jeho rod patřil k první generaci zakládající město a to snad už někdy ve třicátých letech. Z toho vyvozuje, že Dětrichův otec Episcopus mohl být lokátorem města. Logiku své úvahy vysvětluje takto: „Jeho /Episcopovo/ výrazné postavení ve městě bychom mohli vysvětlit mimořádně významnou úlohou při lokaci. Vracíme se tak k již dříve vyslovenému předpokladu, že Episcopus mohl být lokátorem a poté snad i prvním rychtářem nově založeného královského města. Zůstává otázkou, zda nelze jeho osobu ztotožnit s oním Albertem, zmíněným oseekou listinou z roku 1238.” Jedná se o myšlenku velmi sugestivní a samozřejmě nelze vyloučit, že tomu tak bylo. Nicméně chybí důkazy toho, že vliv ve městě nemohla rodina Bischofů získat jiným způsobem. Důvodů, proč mohla mít rodina významné postavení ve středověkém městě, mohlo být mnohem víc než jen účast na lokaci. Uměle působí i vysvětlení, proč k roku 1263 Dětrich rychtářem nebyl. Rod měl o rychtu přijít po roce 1253, protože se rod účastnil událostí v letech 1248–1249 na straně Václava I. Rychtu od roku 1278 držel Mikuláš Bischoff a ta se tak měla vrátit do rukou rodu krátce před smrtí Přemysla Otakara II., který se tak na poslední chvíli snažil získat co nejvíce vlivných příznivců.⁸⁷

84 CDM II, č. 325, s. 373–374.

85 Ludmila Sulitková, Několik poznámek k dějinám Brna ve 13. století, K původu brněnského patriciátu. Brno v minulosti a dnes 13, 1995, s. 51.

86 Tomáš Velímský, Příspěvek k dějinám patriciátu v českých městech 13. a 14. století, Český časopis historický 89, 1991, s. 325.

87 Podobně o úzké vazbě mezi rodinou Episcopů a osobou lokátora pod vlivem textu Tomáše Velímského uvažuje Jindřich Tomas, Počátky města Mostu a problémy jejich zkoumání, in: Od raně středověké aglomerace k právnímu městu a městskému stavu, Výbor studií, Edd. Jan Klápště, Oldřich Kotyza, Litoměřice 1999, s. 290.

Ulrych (Šternberk)

Dalším jen velmi chatrně dokládáným lokátorem je Ulrich, podle Ladislava Hosáka lokátor Šternberka. Ladislav Hosák přitom vycházel pouze z německého názvu blízké vesnice, která měla v dané době vzniknout v blízkosti města.

Dětrich Stang (Blansko)

Ernst Schwarz a Heinz Stoob považovali za možného lokátora Blanska jednoho z leníků Bruna ze Schauenburka, Dětricha Stanga.⁸⁸ Podle listiny z roku 1277 měl Dětrich Stang v okrsku Blanska (označeného jako „oppidum“) získat za své služby majetky včetně několika vesnic. Nicméně nic nenasvědčuje tomu, že by měl lokovat město.⁸⁹ Kriticky se vůči domněnce Ernsta Schwarze a Heinze Stooba postavil i Jiří Doležel.⁹⁰

Frank z Choryně (Frenštát pod Radhoštěm)

Komplikovaná situace existuje okolo založení Frenštátu pod Radhoštěm, kde je nedostatek písemných pramenů nahrazován množstvím různých hypotéz o okolnostech založení města. Jestliže podle Josefa Šimáka stavěl město Vlk neboli Farkaš z Nísice, tak podle Ladislava Hosáka mohl být lokátorem Frank z Choryně.⁹¹ Všechny hypotézy shrnul a odmítl Jaroslav Bakala, který v podstatě konstatoval, že k osobám, které stály u založení města, nelze nic konkrétního zjistit a lze pouze vytvářet více či méně pravděpodobné hypotézy.⁹²

Pitrolf (Menší Město pražské)

V některých pracích pojednávajících o Malé Straně se objevila informace o královském podkomořím Pitrolfovi jako o pravděpodobném lokátorovi Nového Města pod Pražským hradem v roce 1257. Ani jedna z těchto prací nemá odpovídající poznámkový aparát, který by

88 Schwarz, Ernst, *Volkstumgeschichte der Sudetenländer II. Teil. Mähren – Schlesien*. München 1966, 94; Heinz Stoob, Bruno von Olmütz, *das mährische Städtenetz und die europäische Politik von 1245–1281*, in: *Die mittelalterliche Städtebildung im südöstlichen Europa* (ed. Heinz Stoob), Köln 1977, s. 111.

89 RBM II, č. 1086, s. 455–456.

90 Jiří Doležel, *Ke vzniku a vývoji několika měst střední a severozápadní Moravy*, *Archaeologia historica* 20, 1995, s. 207, 209.

91 Josef V. Šimák, *České dějiny I.5, Středověká kolonizace v zemích českých*, Praha 1938, s. 1285; Ladislav Hosák – Rudolf Šrámek, *Místní jména na Moravě a ve Slezsku I. (A–L)*, Praha 1970, s. 222.

92 Jaroslav Bakala, *Počátky Frenštátu pod Radhoštěm*, in: *Moravskoslezské pomezí v proměnách 13. věku*, Brno 2002, s. 504.

umožnil zjistit, odkud tato informace pochází a čím je podložena.⁹³

Ursus (Beroun)

První zmínka o Berouně pochází z roku 1265, nicméně autoři textu nejnovější publikace o dějinách města se snaží spojit vznik města mimo jiné i s královským vilikem Ursem, jehož existence je v regionu doložená v roce 1250.⁹⁴ Odvolávají se přitom na možnou paralelu s Hirzem nebo Benešem z Úvalna. Hypotéza je příliš nejistá z několika důvodů a proto s ní zde nebude dále zacházeno:

XX. Bližší doba založení města není známá, s jistotou se lze odvolávat jen na období před rokem 1265. Nelze tedy doložit, že město bylo založeno kolem roku 1250, i když tuto skutečnost nelze ani vyloučit.

XXI. Původ názvu města není jednoznačný; sami autoři nabízejí několik dalších možností výkladu.

XXII. Samotný doklad přítomnosti osoby v regionu není dostačujícím důkazem toho, že lokovala příslušné město.

Petr (Jemnice)⁹⁵

Vratislav Vaníček v třetím díle Velkých dějin Koruny české uvádí, že Jemnice, podle něj jedna z nejstarších městských lokací s hradním jádrem na Bítovsku, byla zřejmě založena vilikem královny Konstancie Petrem: tím, který byl krátce nato zabit v Hodoníně.⁹⁶ I pokud odhlédneme od neukončené diskuze o charakteru tohoto sídliště, které bylo označeno jako „civitas“, tak listinu nelze vykládat jako doklad lokace.⁹⁷ Petr měl, pokud je z listiny zjištělné, obehnat místo hradbami, nic víc se z této informace nedá o jeho podílu na vzniku

93 Konkrétně se o Pitrolfovi zmiňuje Václav Hlavsa – Jiří Vančura, Malá Strana, Praha 1983, s. 28 nebo Dějiny Prahy I, Od nejstarších dob do sloučení pražských měst (1784), Red. J. Vlk, Praha – Litomyšl 1997, s. 97–98. Pro úplnost je snad vhodné uvést, že Vladivoj Tomek se ve svém Dějepis o podkomořím Pitrolfovi v těchto souvislostech nezmiňuje.

94 Marie Tošnerová a kol., Beroun, Praha 2008, s. 26–27.

95 K diskuzi kolem povahy „civitas“ v Jemnici více v kapitole VI.

96 Vratislav Vaníček, Velké dějiny zemí Koruny české III, Praha 2002, s. 307. K diskuzi o situaci v Hodoníně a osobě vilika Petra se věnuji v kapitole III.2, s. 25, poznámka 36.

97 K nejistotě výkladu pojmu „civitas“ v realitě první poloviny 13. století se vyjadřuje Jiří Kejř, Vznik městského zřízení v českých zemích, Praha 1998, s. 87–95 nebo poměrně stručněji Josef Žemlička, Počátky Čech královských 1198–1253, Proměna státu a společnosti, Praha 2002, s. 272.

at' již města nebo hradu usuzovat.⁹⁸ Navíc, pokud by se opravdu jednalo o město, tak by dle terminologie použité v listině v té době již bylo etablované.

Rudlin (Lysá nad Labem)

Za městského lokátora se pravděpodobně nedá považovat ani služebník královny Guty Rudlin. V lokační listině z roku 1291 se hovoří pouze o zboží, které má být lokováno. Není zřejmé, zda se jednalo o založení nového města. Ještě v roce 1293 je místo označeno jen jako „forum“.⁹⁹ Zařazení mezi městské lokace Janem Smetanou (i když v práci je označuje přesněji za tržiště) tedy není přesvědčivé.¹⁰⁰

Vilém z Hustopeče (Uherské Hradiště)

V souvislosti s výstavbou Uherského Hradiště se v listinách objevuje řada osob (Bruno ze Schauenburka, Jindřich z Lichtenštejna, Vilém z Hustopeč, Pardus, jeho bratr Sodomír a Johan, rychtář ve Višňové), které byly v roce 1257 pověřené provedením výstavby pevnosti a přilehlého sídliště („munitio“ a „oppidum“).¹⁰¹ Z nich Karel Stloukal vybral Viléma z Hustopeče a označil ho za lokátora města.¹⁰² Jako důvody uvedl poměrně vysoké postavení Viléma z Hustopeč v řadě osob, kterým Přemysl Otakar II. svěřil provedení zakládací listiny a opevnění nového sídliště. Dále zmínil jeho předešlé kolonizační zkušenosti ze západních Čech.¹⁰³ Informaci převzal i Antonín Verbík do publikace o Uherském Hradišti, kde myšlenku rozvinul ještě o hypotézu, že Vilém z Hustopeč za svou lokační činnost mohl dostat nějaké vesnice.¹⁰⁴ Nicméně objektivně neexistují doklady o tom, že některá z jmenovaných osob byla přímo lokátorem, dané důvody nejsou ani zdaleka přesvědčivé. Celá skupina by se na první pohled dala považovat za lokátory (technicky vzato naplňují definici z kapitoly II.2), kdyby jim odpovědnost nebyla dána především v první z obou listin a to v souvislost s vybudováním pevnosti, ne města, o kterém se píše až o rok později. Zde ve spojení s lokací

98 CDB II, č. 305, s. 303–304.

99RBM II, č. 1534, s. 661; RBM II., č. 1264, s. 697–698. K situaci se v podobném smyslu vyjádřil Karel Kuča, *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III*, Praha 1998, s. 729. Rozbor pojmu „forum“ Jiří Kejř, *Vznik městského zřízení v českých zemích*, Praha 1998, s. 95.

100Jan Smetana, *K problému translací českých měst ve 13. a 14. století*, *Archaeologia historica* 14, 1989, s. 97. Analýzu pojmu „forum“ v českém prostředí provedl Jiří Kejř, *Vznik městského zřízení v českých zemích*, Praha 1998, s. 95.

101CDB V.1, č. 136, s. 218–220; č. 156, s. 245–248.

102Komplikovanou situaci ohledně výstavby Uherského Hradiště se zabýval Jiří Kejř, *Městské zřízení v českém státě ve 13. století*, *Československý časopis historický* 27, 1979, 232–233 a znovu *Vznik městského zřízení v českých zemích*, Praha 1998, s. 84–85.

103Karel Stloukal, *Dva problémy z městských dějin moravských*, *Časopis Matice Moravské* 67, 1947, s. 329.

104Antonín Verbík – Metoděj Zemek, *Uherské Hradiště, dějiny města*, Brno 1981, s. 94, 121.

města jako aktivní činitelé zmínění nejsou a vzhledem ke skutečnosti, že rychta měla být obsazována velehradským klášteřem, by se snad dalo usuzovat, že i v lokaci města hrál z obou partnerů aktivnější roli právě klášter.¹⁰⁵

Bruno z Vitějovic (Prachatic)

Prachatic měl někdy na přelomu 13. a 14. století (v roce 1312 už určitě existovaly) podle poměrně často opakované informace založit Bruno z Vitějovic, u jehož synů je v prachatickém okolí kolonizační činnost už nezpochybnitelně doložená. Původ této hypotézy lze, pokud se mi podařilo zjistit, hledat ve studii Václava Starého o počátcích Prachatic. Zde se v blízkosti této informace vyskytuje jediný odkaz na Valentina Schmidta Versuch einer Siedlungsgechichte des Böhmerwaldes, ale v dané studii jsou zmíněné právě jen informace o aktivitách Brunových synů.¹⁰⁶ Václav Starý nijak svoji hypotézu nedokládá a ani jinde se podložené vysvětlení také nevyskytuje. Zdá se, že Bruno jako lokátor města vyšel právě z tohoto zdroje.

Matyáš z Arrasu (Nové Město pražské)

Úplně novou kapitolu, ale zároveň i uzavření předchozího vývoje v dějinách českého urbanismu představuje založení Nového Města pražského. Na jednu stranu v českém prostředí pro celý proces výstavby a organizace neexistuje srovnání, na druhou stranu se jedná o jedno z posledních založených královských měst.¹⁰⁷ Vilém Lorenc při detailním rozboru stavebních aspektů lokace ne náhodou zdůraznil spíš analogie se zahraničím.¹⁰⁸ Na tomto základě určil za hlavního architekta výstavby stavitele chrámu Matyáše z Arrasu.¹⁰⁹ Tento návrh je velmi sugestivní, i když (nebo možná právě protože) se opírá o vzdálené analogie (Florence, Siena, Orvietto, Bologna). Zde nicméně nebude k této domněnce brán ohled, protože se jedná o příliš nejistou hypotézu. Není také zřejmé, jestli musela být inspirace brána právě z

105CDB V.1, č. 156, s. 245–248. V listině z roku 1258 se jasně dává tato skupina osob s výstavbou pevnosti („..., que at construendam munitionem dilectorum fidelium nostrorum, venerabilis in Christo patris domini Brunonis, Olomucensis episcopi, Henrici de Lichtenstein, Wilhelmi de Huztopecz, Parduzonis camerarii, Zudmiri fratris sui et Ioannis de Wishenowe, iudicis nostri...“).

106Václav Starý, Počátky města Prachatic, Jihočeský sborník historický 47, 1978, s. 7.

107Mladší jsou pouze lázně v Karlových Varech a Tábor, k tomu více Pavla Horská – Eduard Maur – Jiří Musil, Zrod velkoměsta, Urbanizace českých zemí a Evropa, Praha – Litomyšl 2002, s. 60.

108Vilém Lorenc, Nové Město pražské, Praha 1973, s. 56–57.

109Je nutné zdůraznit, že ho neoznačil za lokátora. O lokátorech nebo obecně osobách podílejících se na lokaci z listin nejsme informovaní. Zařazuji ho do tohoto seznamu, protože se na lokaci měl podílet a vykonávat činnost, která příslušela lokátorům.

italských měst a ne třeba německých nebo francouzských. Pro jistější identifikaci by rozbor dobových zvyklostí v různých evropských zemích musel jít více do hloubky. Pokud byl Matyáš z Arrasu Francouz, pak by spíš bylo logickým hledat analogii se situací ve Francii, ne v Itálii.

III.4 Lokátoři známí z formulářových sbírek a falz

Na půl cesty mezi jmenovitě uváděnými lokátory, kteří s největší pravděpodobností existovali

a vykonali, co je jim listinami připisované, a naopak domnělými lokátory různých úvah a hypotéz, stojí osoby zmiňované ve formulářových sbírkách a falzech. V této kapitole o nich bude pojednáno dohromady, protože do určité míry sdílejí jednu výraznou společnou vlastnost. Není možné s jistotou tvrdit, že lokátoři a „první rychtáři“ v tomto typu listin zmiňovaní opravdu existovali, nicméně je zřejmé, že listiny musely reflektovat zažitou realitu a nemohly být vytvořeny bez ohledu na skutečně vytvářené lokační smlouvy. Celkově se lokátorů a „prvních rychtářů“ dotýká osm formulářů se sedmi jmenovanými městy a tři falza spojovaná se stejným počtem míst.

Formulářové listiny

datace formulářové listiny	město	lokátor	pramen
1253–1278	neznámé	Konrád a Jindřich z Příbrami	RBM II., č. 2382, s. 1031–1032
před 1278	Chrudim	Konrád ¹¹⁰	CIM II., č. 24, s. 82–84
1290–1291	Příbram	Přemysl	FTB, č. 266, s. 205–206
1284–1296	neznámé	neznámý	FTB, č. 263, s. 202–203
1284?–1296	neznámé	neznámý	FTB, č. 264, s. 203–204

datace formulářové listiny	město	rychtář	pramen
snad 1257	Nymburk	Konrád	RBM IIb, č. 2397, s. 1038
před 1278	Čáslav	Konrád Špitálský	CIM II, č. 29, s. 90–91 RBM II., č. 2392, s. 1035–1036
1289	Pelhřimov	Konrád	FTB, č. 232, s. 176–177
90. léta 13. století	Plzeň	Jindřich	St. Pauler, č. 75, s. 71; č. 86, s. 77

Formulářové listiny nebudou rozebírány a vyhodnocovány jedna po druhé a to především proto, že osoba lokátora je zde v mnoha případech zmiňovaná jen jménem. Ve dvou případech dochovaných ve formulářové sbírce Tobiáše z Bechyně dokonce nejsou uváděna ani jména a v listinách jsou pouze více či méně detailně vymezeny jen povinnosti a odměna. Ani v jednom z těchto dvou formulářů se neuvádí, co vlastně má lokátor při lokaci konkrétně dělat. Obecně tedy formuláře působí výrazně anonymním dojmem. Výjimku mezi Konrády,

¹¹⁰Konrád není ve formuláři označen přímo jako lokátor, ale z kontextu vyplývá jeho zakladatelská funkce. K tomu také Jiří Kejř, *Vznik městského zřízení v českých zemích*, Praha 1998, s. 129.

jedním Jindřichem a Přemyslem tvoří jen dva obyvatelé Příbrami, ale na formulářové listině bohužel není označeno město, které měli založit.

Další výjimku představuje Konrád Špitálský v Čáslavi, u kterého je nutné se pozastavit kvůli v literatuře dlouhodobě udržovaným spekulacím o jeho totožnosti a resp. také mu připisovanému širokému poli působnosti. V různých variantách se u řady historiků počítalo s jedním lokátorem, který měl založit někdy až pět měst (Polička, Čáslav, Chrudim, Doksy/Starý Bezděz, Vysoké Mýto) a také postavit hradby v Jaroměři. Tím lokátorem byl nejčastěji Konrád Špitálský, někdy ztotožněný s Konrádem z Lewendorfu, jindy zase s Konrádem z Kravař. Konstrukce v obměnách putující mediévistickou literaturou víc než sto let stála do značné míry právě na informacích z formulářových listin. Dalším jejím charakteristickým rysem byla překvapivá vytrvalost, s jakou autoři citovali jeden druhého, aniž by detailně konfrontovali prameny nebo uvedli vlastní argumentaci. Problému se detailně věnoval a zároveň s přehledem citací relevantní literatury publikoval až Stanislav Konečný, který odmítl všechna tato tvrzení založená pouze na shodě křestních jmen ve formulářových listinách.¹¹¹

Je také možné podívat se na celou záležitost v kontextu celkového vývoje lokačního urbanismu v českých zemích. Kromě této konstrukce není známý jediný nenapadnutelný případ, kdy by městský lokátor založil dvě nebo více měst. Jako jediná výjimka zde vystupuje možná Lutold, ale jednak jeho lokace Litoměřic není jistá, a také lokaci na Hoře sv. Štěpána nelze chápat jako plně samostatné město. Zároveň se to i vymyká logice lokátorského úsilí obecně, protože typickým ziskem lokátora byla (dědičně) rychta.¹¹² Tj. celý podnik stál na skutečnosti, že lokátor z něj bude dlouhodobě těžit ve spíš vzdálenější budoucnosti. Přesunem na novou lokaci nemohl lokátor nic získat, spíš naopak. Zároveň by bylo výrazně nezvyklé a nevýhodné, aby jedna osoba držela dvě rychty.¹¹³ A konečně i chronologický aspekt je nelogický. Budování města s fungující komunitou a hospodářským zázemím bylo spíše

111Proto také neuvádím detailní peripetie celého vývoje konstrukce. Podrobnosti lze najít u Stanislava Konečného, *O zakládací listině města Poličky*, Polička 2001, s. 13–18. Autor pracoval především s formulářovými listinami pro Čáslav CIM II, č. 29, s. 90–91, pro Chrudim CIM II, č. 24, s. 82–84, pro Jaroměř RBM II, č. 2392, s. 1035–1036 a pro Nymburk RBM II, č. 2397, s. 1038.

112V kapitole III.2 je tato skutečnost částečně zpochybněna. Je nutné si ale uvědomit, že je tak činěno pro první polovinu 13. století. V době Přemysla Otakara II., z které pocházejí dochované formuláře, se už snad jednalo o obecně přijatý vzorec postupu při zakládání nového města.

113Ze Slezska jsou známé situace, kdy se fojt jednoho města stal o něco později fojtem jinde. Tak například v roce 1254 niský rychtář Jakub (SUB, sv. III, č. 112) je o tři roky později zmiňován jako fojt v Krakově (SUB, sv. III, č. 232). Nebo Jaroslav Bakala, K otázkám geneze městského zřízení ve Vidnavě, *Slezský sborník* 1995, roč. 93, s. 198 vedle těchto případů uvádí dohodu, ke které došlo v roce 1268 mezi salcburským arcibiskupem Vladislavem, když spravoval vratislavské vévodství, a biskupem Tomášem I. Podle ní měl niský fojtství obsadit Kunco, v té době minsterberský fojt. Na výjimečnost tohoto uspořádání ale dostatečně poukazuje omezení, podle kterého měl Kunco rychtu držet podmíněně a nikoliv dědičně.

záležitostí několika desítek let – pro lokátora by to znamenalo prakticky odejít od rozdělané práce.

Dále je nutné se zastavit u formulářů, které informují o stavbě hradeb v Jaroměři a rychtě v Čáslavi. Zatímco listiny týkající se Chrudimi a Nymburka se k postavě lokátora/rychtáře vyjadřují jen vágně (v obou se hovoří o nějakém Konrádovi bez bližší specifikace), tak listiny k Čáslavi a Jaroměři jsou poměrně konkrétní: obě zmiňují spolu s různým křestním jménem, resp. iniciálou, nějakého Špitalěře.¹¹⁴ Toto specifické označení osoby by se zdálo propůjčovat listinám větší hodnověrnost. Nicméně při bližším ohledání se věc zkomplikuje. O Špitalěřovi víme celkem ze tří formulářových kusů. V případě Jaroměře je jednou označen jako Conradus a jednou jen jako „Ch. dictus Spitaler“, nicméně jinde je zmiňován jako „Dipoldus dictus Spitaler“.¹¹⁵ Navíc, jestliže se o Děpoldovi v Čáslavi píše jako o dědičném rychtáři, tak i v Jaroměři je mu udělena rychta dědičně. Samozřejmě se zde dají vytvářet různé kombinace, které by konečně mohly v realitě být funkční, ale pravděpodobně to nemá smysl, protože neexistuje prostředek, jak ověřit hodnověrnost takových hypotéz. Navíc, jak upozornil Gracián Chaloupka, o Konrádovi nebo Děpoldovi Špitalěřovi se kromě těchto dvou formulářů nezmiňuje žádná známá listina.¹¹⁶

Falza

Jindřich z Fryčovic a Berthold ze Staříče (Brušperk)

Falsum pro Brušperk se hlásí do roku 1269, ale vzniklo nejdříve až na konci 13. století nebo na počátku čtrnáctého.¹¹⁷ Nicméně z roku 1270 pochází pravá listina, které zmiňuje jednoho z údajných lokátorů a označuje Brušperk jako město. Jen těžko je možné určit vztah mezi oběma listinami, zvláště, když u brušperského falza zatím není znám důvod, proč bylo zhotoveno.¹¹⁸

114CIM II, č. 29, s. 90–91 pro Čáslav; CDB II, č. 2392, s. 1035–1036 pro Jaroměř.

115K tomu detailně Gracián Chaloupka, Několik poznámek k tak zvané zakládací listině Jaroměřic nad Rokytnou, Vlastivědný věstník moravský V/1, 1950, s. 12.

116Gracián Chaloupka, Několik poznámek k tak zvané zakládací listině Jaroměřic nad Rokytnou, Vlastivědný věstník moravský V/1, 1950, s. 12.

117CDB V.2, č. 597, s. 189–191.

118Jiří Kejř, Vznik městského zřízení v českých zemích, Praha 1998, s. 127, odkud je také převzata informace o dataci zmíněného falza.

Albert (Jevíčko)

Dále je nutné upozornit na rychtáře Alberta zmiňovaného v jen těžko interpretovatelné listině pro Jevíčko.¹¹⁹ Text má být kompilací několika asi originálů z různých úseků 13. století. Část týkající se Alberta má být opisem původní listiny Přemysla Otakara II. pro rychtáře a snad lokátora z neznámo kterého roku.¹²⁰ Že byl Albert lokátorem, nelze s jistotou tvrdit. O jeho účasti na lokaci města není v listině ani náznak, i když jemu dané majetky a práva odpovídají lokátorským smluvním listinám.

III.5 Shrnutí

Předchozí kapitoly se mohou zdát poněkud drastickým osekáním poměrně rozvětvené rodiny lokátorů a „možná lokátorů“ dosud uváděných v literatuře. Na první pohled to může vypadat, že se tak připravuji o širší možnosti interpretace. Nicméně soubor osob, kde se musí s velkým počtem jedinců zacházet s vědomím nejisté povahy interpretace a kde se neustále musí upozorňovat na skutečnost, že u části souboru ten který závěr nemusí platit, není dobrým nástrojem k analýze. Z toho důvodu si myslím, že vyřazení nejistých lokátorů bylo spíše přínosem než ztrátou. Vznikl tak sevřený útvar, který je ke zkoumání mnohem vhodnější. Navíc pouze u lokátorů uváděných v zakládacích listinách a jen výjimečně i v mladších pramenech jsou známé informace, které je umožňují zasadit do sociálních kontextů, tj. je postihnuteľný jeden ze základních faktorů, které mě zajímají. Je to také skupina, které se následující kapitoly budou věnovat nejdetailněji.

Se skupinou osob z kapitoly II.3 nebude nijak systematicky pracováno jak z výše

119Na problematičnost této listiny upozornil mimo jiné Jiří Kejř, *Vznik městského zřízení v českých zemích*, Praha 1998, s. 73 a 106.

120Datace této části listiny vychází z určení v úvodních poznámkách v CDB V.1, č. 160, s. 252–255.

uvedených důvodů, tak i proto, že každý jednotlivec zde vlastně představuje vlastní kategorii samu o sobě. V kombinaci s množstvím hypotetických úvah o vývoji raných měst není možné v takto hromadně pojaté práci vytvářet obhajitelné závěry ještě k těmto často buď jen matným nebo naopak četnými hypotézami nebo i jen náznaky ověřeným postavám. Nicméně především v závěrečné části se pokusím o zběžný náčrt některých možností pro budoucí výzkum, které by pracovaly s chronologickými a také geografickými analogiemi.

Co se týče formulářů a falz, tak vycházím z postoje, který dostatečně pregnantně vyjádřil Jiří Kejř. Formulářové listiny a falsa neobsahují „důvěryhodné údaje o místech, výši platů, jménech osob aj.“. Zároveň ovšem upozornil, že „přejímání formulářových kusů není bezpečným dokladem pro situaci jednotlivých měst, ale celkový obraz městských institucí většinou odpovídá dobovému stavu“.¹²¹ Vzhledem ke skutečnosti, že se u žádného formuláře nepodařilo najít způsob, jak z jiného zdroje ověřit pravdivost v něm obsažených informací, bude stejný princip uplatněn i zde: informace týkající se konkrétních jmen, měst apod. nebudou brány v potaz, zato bude přihlédnuto k jevům, které se mohou zdát pro urbanizační proces v daném období symptomatické. V obecné rovině vidím určité omezení formulářových listin ve skutečnosti, že jejich výpovědní hodnota je vyšší u informací, které potvrzují z opravdu vydaných konkrétních listin známou skutečnost a tím dokládají její obecnější platnost. Komplikovanější situace nastává v okamžiku, kdy je z formulářů známý fakt, který není potvrzený vydanou listinou nebo který dokonce protiče listinami doloženým trendům.

V následujících kapitolách se soustředím na některé aspekty, které se zdají pro aspoň určitou skupinu lokátorů společné. Budu tedy komentovat ty rysy, které v listinách nápadně vystupují a dovolují vytvářet zobecnění týkající se charakteru lokačního procesu jako takového. Samozřejmě je nutné si uvědomit, že se nebude a asi i nemůže jednat o kompletní výčet charakteristických prvků. Zaměřím se na ty skutečnosti, které se nápadně objevují u té které skupiny lokátorů. Těmi jsou:

- XXIII.** chronologický aspekt výskytu lokátorů v písemných pramenech
- XXIV.** předchozí vazba k regionu, kde mělo být založeno město
- XXV.** možnost zjistit předchozí působení lokátora
- XXVI.** etnicita
- XXVII.** společné rysy lokací městského charakteru u sv. Havla v Praze a na Hoře sv. Štěpána u Litoměřic

121 Jiří Kejř, Vznik městského zřízení v českých zemích, Praha 1998, s. 128–129.

Pro potřeby těchto textů přitom budu často používat údaje shromážděné v následující tabulce, která primárně obsahuje informace chronologického charakteru, zaznamenává místa působení a dané osoby sociálně definuje. Nevýhodou takového přístupu je ovšem skutečnost, že se dále zúží výběr lokátorů, se kterými bude dále zacházeno. Na několika listinách se kromě jména nevyskytuje žádná bližší indicie, která by objasňovala něco o prostředí, odkud lokátor přišel. To je případ např. (Horního) Benešova, Hranic, Ronova, Šilperka nebo Roudnice. Poměrně malé množství dále zpracovatelných případů je také důvodem, proč bude s lokátory dále zacházeno jako s homogenní skupinou. V podstatě legitimní námitka vychází z úvahy, podle které zacházíme v případě nashromážděných měst s různými kvalitativně definovanými celky. Nápadně se to projeví, pokud se pokusíme srovnat například lokaci Bělé pod Bezdězem, Štětí a Hněvkovic. I jen podle nemnohých dosud nashromážděných informací, je zřejmé, že reálně se zde jednalo o kvalitativně výrazně odlišné podniky. Nicméně už dále není možné určit, jak tato odlišnost ovlivnila osobu lokátora. Navíc by při opravdu důkladné snaze o vydělení kategorií s ohledem na různé aspekty lokací každé město nakonec vytvořilo svou vlastní kategorii. Na možný význam rozdílných charakterů různých měst proto bude upozorněno pouze v případě, že v tom kterém konkrétním případě může tato skutečnost mít nějaký dopad.

rok založení	město	lokátor	předchozí pozice	místo předchozího působení	přibližná vzdálenost v km
30.–40. léta	Nové Město sv. Havla	Eberhard	–	–	–
1250–1270	Litovel	Jindřich Epich	–	? (jeho bratr/švagr rychtářem v Olomouci)	(18)
1253	Hora sv. Štěpána	Lutold	rychtář	Litoměřice	0
		Jan z Mísně	–	–	–
		Jindřich z Freibergu, řečený Král	měšťan ¹²²	Litoměřice	0
1253	Benešov	Erwig	–	–	–
		Kvido	–	–	–
1262	Hněvkovice	Slávek z Ledče	rytíř	Ledeč	8
1264	(Starý) Bezděz	Konrád z Kravař	měšťan	Kravaře	22
		Hertvík z Kravař	měšťan	Kravaře	22
1265	Polička	Kunrat z Lewendorfu	rychtář	Lewendorf	2
1276	Hranice	Tham	–	–	–
1278	Šilperk	Eberhard	–	–	–
1278–1296	Roudnice	Pavel	–	–	–
90. léta 13. století	(Starý) Bezděz	Konrád z Kuřích Vod	měšťan	Kuří Vody	8
1296	Hranice	Gerlach	–	–	–
před 1307	Ronov (nad Doubravou)	Gottfried	rychtář	Bílé Podolí	8
1312	Štětí	Balduin	měšťan	Praha	40
před 1337	Bělá (pod B.)	Martin z Lovu	purkrabí	Česká Lípa	26
		Ješek	rychtář	Bělá	0

¹²²Jindřich Král se objevuje ve svědecké řadě mezi litoměřickými měšťany v roce 1248; CDB IV.1, č. 14, s. 76–77.

IV. Chronologické aspekty výskytu lokátorů v písemných pramenech

Z tabulky uvedené v kapitole III.5 z chronologického úhlu pohledu vyplývá několik zajímavých skutečností. Především je zřejmé, že osoby lokátorů nejsou známé po celou dobu vrcholně středověkého urbanizačního procesu, který se, přestože nabírá různé intenzity a charakteru, rozprostírá napříč 13. a 14. stoletím. Ze zkoumaného hlediska je možné těchto zhruba dvě stě let rozdělit do tří základních úseků.

1) přibližně první polovina 13. století¹²³

Z tohoto raného období zakládání institucionálních měst neexistuje z českého území jediná přímá zmínka o lokátorech. Pouze zpětně je v písemných pramenech referováno o lokaci městského charakteru okolo kostela sv. Havla v Praze, která proběhla ve třicátých a/nebo čtyřicátých letech 13. století. Nejedná se o natolik překvapivou skutečnost, pokud se přihlédne k malému množství písemných pramenů, které o této rané fázi urbanizace informují. Typickým rysem historické literatury je poukazování na určité množství rychtářů působících v době blízké založení města, kteří ho mohli teoreticky i lokovat. Při charakterizaci jejich působení a popisu podmínek jejich činnosti se obvykle vychází z informací z druhé poloviny 13. století. Tak se v dosavadní literatuře často s poměrně volnou licencí do staršího období přenášely skutečnosti doložené jen pro mladší úsek 13. století. Přitom je překvapivé, že se dosud výrazněji nepoužily paralely geografické. Především chybí srovnání s vývojem ve Slezsku, Malopolsku a Lužici.¹²⁴ Srovnávací studie vývoje městského zřízení z hlediska členů

¹²³V podstatě se zde shodují s hranicí konce první urbanizační vlny, kterou uvádí Jiří Kejř, *Vznik městského zřízení v českých zemích*, Praha 1998, s. 121. Někdy kolem roku 1253 měla začít nastupovat města ustálených forem v kontrastu k předchozímu období, kdy podoba institucionálních měst teprve krystalizovala.

¹²⁴Je přitom nutné brát v úvahu tři směry, odkud do českých zemí směřovala kolonizace. K tomu se v tomto smyslu vyjadřuje Jiří Kejř, *Vznik městského zřízení v českých zemích*, Praha 1998, s. 123. Vymezuje zde tři základní oblasti, kde se objevila nejstarší vrstva měst: severní Morava (Hlubčice, Bruntál, Opava, Benešov, Uničov), jižní Morava (Znojmo, Hodonín, Jihlava, Brno) a severozápadní Čechy (Kynšperk, Žatec, Kladruhy, Ústí, Litoměřice a řadí sem i Cheb, Prahu a Kladruhy). Soliterně pak stál Hradec Králové. Tyto

zakladatelské skupiny na větším prostoru by mohly přinést zajímavé výsledky a analogie by snad bylo možné použít i pro vysvětlení dalších aspektů místní urbanizace.

Přestože před rokem 1253 není o lokátorem možné zjistit takřka nic, dá se na základě nejstarších známých lokačních podniků vytvořit odhady pro starší situace. V případě královských měst se dá hypoteticky uvažovat o vyšším počtu osob pověřovaných zakládáním města. Jestliže se podíváme na nejstarší jisté lokátory královských měst (1230–1249 Nové Město sv. Havla, 1253 Nové Město na Hoře sv. Štěpána, 1264 Starý Bezděz), tak je lokací pověřená vždy skupina lokátorů. V případě pražského nového města minimálně tři (Eberhard et amici), v případě založení na Hoře sv. Štěpána tři (Lutold, Jan z Míšně, Jindřich z Freiberku), ve Starém Bezdězu dva (Konrád a Hertvík z Kravař). Trend snad potvrzuje i dvojice lokátorů u nejstarší a poměrně ambiciózní šlechtické lokace (Horního) Benešova v roce 1253.

2) druhá polovina 13. století–1337

Tento úsek je dobou, ke které jedině se podle mého názoru mohou vztahovat závěry a shrnutí objevující se k činnosti lokátorů v různých syntetických publikacích. Je to také období, kterému bude z pochopitelných důvodů nadále věnovaná největší pozornost, proto je zde k němu pouze toto stručné uvedení. Je zřejmé, že vymezení dolní hranice významně koliduje s počátkem vlády Přemysla Otakara II., jehož panování je považované za vrcholné období zakládání královských měst v českých zemích. I pro Jiřího Kejře je, jak bylo zmíněno výše, rok 1253 přelomovým. Na druhou stranu se musí dolní hranice, rok 1337, chápat jako mnohem méně postižitelný přelom. Vždyť i lokace samotné Bělé pod Bezdězem začala určitě dříve než byla vydaná tato listina. Mezi listinou pro Bělou pod Bezdězem a pro Štětí, předcházející lokací se známým lokátorem, stojí pětadvacetiletá mezera.

3) po 1337

Doba, kdy nejsme o lokátorech z pramenů přímo informovaní, přestože urbanizace českých zemí pokračuje (ovšem v jiné intenzitě i kvalitě¹²⁵). Je otázkou, zda tuto absenci přikládat

skupiny naznačovaly směry, odkud se do českých zemí dostalo městské zřízení. Přitom o vývoji na těchto územích v komparaci s místním děním neexistují detailní studie. Děním ve Slezsku se zabývá výrazněji Jaroslav Bakala, nicméně možnosti srovnávací analýzy nejsou zdaleka vyčerpané.

¹²⁵Jak už bylo zmíněno dříve, pro 14. století je nutné počítat s nárůstem několika stovek měst a městeček; František Hoffmann, *České město ve středověku*, Praha 1992, s. 86.

- změně charakteru lokace měst
- změně charakteru písemných pramenů

Základní síť královských měst se na území Čech a Moravy vytvořila do konce 13. století. Tato hranice se zdá hrát určitou roli i při posuzování činnosti lokátorů. Během 14. století často dochází jen k povyšování osad do právního statusu města či městečka aniž by se zdálo být třeba povolávat lokátora. Zdá se, že velké podniky typu Bělá pod Bezdězem jsou spíše ozvěnou minulosti. Lokace Nového Města pražského je pak už úplným extrémem a tečkou za podniky velkolepého charakteru. Většinou se v listině objevují informace o tom, že místní rychtář dostává nově vzniklou městskou rychtu a místní lidé mají povinnost odvádět určité platy. V těchto souvislostech se neobjevuje výraz „locare“, není stanovena lhůta, dokdy se má město nebo městečko vybudovat. To je například už v dubnu 1313 případ Kožlan, které se svolením Jana Lucemburského povýšil na městečko Otto z Kožlan. Rychtář Bartoněk dostal dědičně rychtu, třetinu z pokut a další výhody, ale nevyskytuje se zde žádná informace o tom, že by měl nějakým způsobem vybudovat sídliště městského charakteru.¹²⁶ Podobně byly do městského stavu povýšeny Žiželice nebo Krásná Hora a další lokality.

V. Vazba k regionu budoucího města

Pokud shromáždíme lokátory, u kterých se v listinách vyskytují zmínky týkající se předešlé životní dráhy, vznikne soubor osob rozpadající se při bližším prozkoumání v zásadě do tří skupin:

¹²⁶CIM IV.1, č. 24, s. 38–39.

XXVIII. V případě dvou lokalit pocházeli lokátoři z blízkého města¹²⁷:

Kravaře → (Starý) Bezděz: vzdálenost cca 22 km

Kuřívody → (Starý) Bezděz: vzdálenost cca 8 km

Česká Lípa → Bělá: vzdálenost cca 26 km

XXIX. Ve třech případech pocházeli z blízké vesnice:

Ledeč → Hněvkovice: vzdálenost cca 8 km

Lewendorf → Polička: vzdálenost cca 2 km

Bílé Podolí → Ronov: vzdálenost cca 8 km

XXX. V jednom případě je doložené, že lokátorem se stal rychtář stávající vesnice (Bělá pod Bezdězem). Do této skupiny vlastně patří ještě lokace na hoře sv. Štěpána u Litoměřic, kde dva (Lutold a Jindřich z Freibergu) ze tří lokátorů průkazně působili v bezprostředně sousedící komunitě, Lutold přitom dlouhodobě.

S určitými omezeními lze z několika důvodů pro úvahy související s geografickými vztahy vážně uvažovat ještě s lokacemi měst Litovel a Brušperk. Brušperské falzum mělo vzniknout někdy na konci 13. století nebo na počátku století následujícího, tj. v době, kdy kolonizační úsilí ještě nepominulo a jak tvůrci listiny, tak čtenářská obec, které byla určena, museli být v hrubých obrysech obeznámeni s okolnostmi souvisejícími se zakládáním měst.¹²⁸ Falzum, pokud už nepopisuje opravdu realizovaný lokační akt, by si tedy v principu nemělo dovolit obsahovat překvapivé nebo nepravděpodobné informace, spíše naopak: mělo by konformovat zavedeným normám a zvykům. Z toho důvodu si myslím, že lze informaci o lokátorech Jindřichovi, rychtáři ve Fryčovicích, a Bertholdovi, rychtáři ze Staříče (obě vesnice vzdálené cca 4 km od Brušperku) považovat ne za pravdivou, ale potvrzující zvyk povolávat k lokaci osoby aktivní v relativní blízkosti budoucího města. Z určitého pohledu by pak takový typ listiny mohl snad být chápán jako průkaznější než standardní pravá zakládací listina.

¹²⁷Otázkou je, zda k této skupině řadit i pražského měšťana Balduina, který pro Elišku Přemyslovnu lokoval Štětí. Obě místa jsou přitom od sebe vzdálená cca 40 km. Nejedná se přitom o jediný doklad vzájemné spolupráce mezi Eliškou a Balduinem, jak je rozebráno už v kapitole III.1. Bez významu není, že se zde setkáváme s jedním z několika mála přímých důkazů o účasti městského lokátora na venkovské kolonizaci.

¹²⁸CDB V.2, č. 597, s. 189–191; k dataci se vyjadřuje Jiří Kejř, *Vznik městského zřízení v českých zemích*, Praha 1998, s. 57 a 127.

Jiného charakteru je zpráva o litovelském lokátorovi Jindřichu Epichovi, který byl v příbuzenském poměru k olomouckému rychtáři Fridrichovi; není přitom zřejmé, jestli byl jeho bratrem nebo švagrem. Jeho nástupcem, o kterém se dozvídáme v listině Václava II. z 13. února 1287, se stal synovec Jindřich, syn onoho olomouckého Fridricha.¹²⁹ Dá se tedy odvolávat na (není jisté jak intenzivní a jak dlouho trvající) vazby mezi litovelskou a olomouckou rychtou, ale doklad pro pobyt a působení Jindřicha Epicha v Olomouci předtím, než lokoval Litovel, nemáme. Navíc v případě, že byl Fridrichovým švagrem, tak nelze vyloučit, že v době zakládání Litovele Epicha žádné pouto k Olomouci nemuselo vázat.¹³⁰

Je nutné podotknout, že tohle je jediné prostorové vymezení činnosti lokátorů, jaké je možné vytvořit na základě dostupných informací. Jedná se jen o zlomky, ale o ostatních osobách se nedochovala žádná průkazná svědectví a nutně tedy dospějeme k závěru, že v druhé polovině 13. století a později byla velká část lokátorů vybíraná na základě svého působení v regionu budoucího města. Jedinou výjimku snad tvoří pražský měšťan Balduin, který na počátku druhého desetiletí 14. století vyvíjel činnost jak v bezprostřední blízkosti Prahy, tak i v poněkud vzdálenějším Polabí. Na základě doloženého trendu verbovat vhodné osoby v daném regionu je možné odvíjet řadu úvah. Některé z nich, rozdělené do čtyř okruhů, budou aspoň stručně nastíněny v následujícím textu.

I. Výhody volby

Jako jeden z přínosných aspektů se nabízí lokátorova důvěrná znalost krajiny, kde mělo město vzniknout. V těchto případech se dá, myslím, s větší pravděpodobností než dosud předpokládat, že to byl právě lokátor, kdo provedl konečné rozhodnutí, kde přesně bude město stát. Mimo jiné jako další potvrzení tohoto trendu může sloužit i formulářová listina Přemysla Otakara II., která doslova ustanovuje, že panovník dvěma lokátorům z Příbrami dává sto lánů, na kterých mají založit město. Důležité je, že v okamžiku, kdy listina měla být vydána, poloha budoucího města nebyla předně určena. V textu se stanoví, že vhodné místo mají vybrat lokátoři a pouze se zmiňuje okolí nejmenovaného hradu („...ut locent civitatem in aliquo loco, ubi expedire videbitur, circa castrum taliter vulgariter nuncupatum,...“).¹³¹ Není

129RBM IIb, č. 1421, s. 613–614. Na místě je snad vhodné podotknout, že Fridrich takřka určitě nebyl lokátorem Olomouce. O prvním známém olomouckém rychtáři Štěpánovi a vůbec situaci v Olomouci v polovině 13. století pojednávám podrobněji v kapitole III.2.

130Najít souvislost mezi Jindřichem Epichem a Olomoucí se snažil najít i Jiří Kejř, Vznik městského zřízení v českých zemích, Praha 1998, s. 128, pozn. 123, který velmi opatrně formuloval vyjádření, že Epich mohl být „snad rovněž olomoucký měšťan“. Přísně vzato pro toto tvrzení ale žádné důkazy opravdu neexistují.

131RBM II.b, č. 2382, s. 1031.

úplně vyloučené, že jméno nového města není zmíněno ne proto, že se jedná o formulářovou listinu a písař do přepisu jméno nezahrnul, ale protože v době vydání listiny jméno budoucího sídliště nebylo rozhodnuté. Listina tím představuje zajímavý náhled do jednoho z možných urbanizačních postupů. Zarážející je benevolentnost panovníka, který nechává ve výběru místa lokátorům volnou ruku, pokud se tento přístup srovná s problémy vlastnictví pozemků, které jsou dokumentovány v kontextu založení Litoměřic, Znojma, Jihlavy nebo Olomouce.¹³²

Osobně za mnohem důležitější považuji předpoklad, že lokátor důvěrně znal širší venkovské zázemí, do kterého měla být budoucí městská komunita usazena, a bez jehož pomoci a ochoty ke spolupráci se nemohla obejít. Zatím se jen lze dohadovat, jestli snaha do procesu zapojit výraznou osobnost z okolí budoucího města mohla nějak souviset s doloženou praxí soustředit do nového sídliště obyvatelstvo některé/některých blízké/ých řemeslnicko-zemědělských komunit/y. Podobné přesuny byly buď doloženy nebo aspoň navrhnuty, v případě Kravař nebo Mohelnice.¹³³ Propojení obou aspektů lokačních podniků se ovšem zatím nedá prokázat. Dá se jen předpokládat, že lokátor detailně obeznámený s lidmi z okolních vesnic je mohl jednodušeji manipulovat; zároveň je možné uvažovat, že lidé pocházející z okolí si nechávali své původní pozemky a tvorba hospodářského zázemí mohla být podstatně jednodušší záležitostí než se předpokládá. Zajímavá je v těchto souvislostech situace v Litoveli, kde někdy kolem poloviny 13. století zanikla osada s doloženou výrobou železa, zatímco snad už v té době se v bezprostřední blízkosti začal budovat areál právního města; vše organizované lokátorem, u kterého ovšem neexistuje jistota, že opravdu přicházel z blízké Olomouce.

II. Vztah centrum – region

S takto vymezenou skupinou lokálně vázaných lokátorů je nutné objasnit vztah, který je pojil k centru. Zde lze v případě minimálně královských měst jen těžko v každém jednotlivém případě počítat s přímým vztahem panovník–lokátor, tak jak jsou z tohoto hlediska okolnosti vzniku města někdy prezentované v literatuře.¹³⁴ Nejde si dost dobře představit, že by

¹³²Josef Žemlička, „Právo nucené směny“ při zakládání středověkých měst, *Český časopis historický* 96, 1998, 502–531.

¹³³Pro Kravaře František Gabriel – Jan Smetana, K problému existence řemesel na vesnicích ve 13. století, *Archaeologia historica* 7, 1982, s. 513 a Jan Smetana Počátky města Kravaře. *Folia Historica Bohemia* 13, 1990, s. 58–59; pro Mohelnici Vladimír Goš Osada hrnčářů v Mohelnici. *Archeologické rozhledy* 27, 1975, s. 338.

¹³⁴Výrazně například Tomáš Velínský, Příspěvek k dějinám patriciátu v českých městech 13. a 14. století, *Český časopis historický* 89, 1991, s. 325. Vychází zde ze specifické role, kterou sehrálo město Most během povstání mladého Přemysla Otakara proti svému otci v letech 1248–49. Je zřejmé, že mezi Václavem I. a

panovník osobně v regionech vybíral vhodnou osobu pro lokaci zamýšleného města. Je mnohem pravděpodobněji nutné počítat s širším okruhem osob, které se na urbanizaci země podílely, minimálně jako prostředníci mezi lokátorem/rychtářem a centrem. Pro toto širší pojetí existují v pramenech jisté indicie:

- 7) V zakládací listině Poličky se v souvislosti s Konrádem z Lewendorfu doslova píše: „Cunrado de Lewendorf, quem in talibus audivimus esse virum idoneum et expertum...“. Je zde přímo odkazováno na zprostředkující informační zdroj, který Přemyslovi lokátora doporučil.¹³⁵ Lze si tedy představit, že založení bylo diskutováno v okruhu osob vyskytujících se v blízkosti panovníka, odkud mohl vzejít návrh na Konráda, pokud ovšem celý proces nenabyl ještě složitější podoby. Je otázkou, kdo tyto osoby/osoba byly/a a jaké další funkce ve vztahu k lokaci plnily/a.
- O zásazích jiných osob do počátečního vývoje svědčí i zpráva o Smilovi z Brumova, v letech 1255–1273 purkrabího na Brumově, na jehož přímluvu měl v roce 1256 Přemysl Otakar II. udělit městská práva Přerovu.¹³⁶ Je samozřejmě otázkou, jaké (osobní?) zájmy stály v pozadí této přímluvy.
 - Snad by se jako o argumentu pro existenci takové komplexní organizace výstavby centrálních sídlišť dalo uvažovat i u Uherského Hradiště, kde je v souvislosti s výstavbou pevnosti jmenovaná pověřená celá skupina osob. Tato skupina je zajímavá svým vějířovitým rozpětím mezi různými sociálními pozicemi: Bruno ze Schauenburka, Jindřich z Lichtenštejna, Vilém z Hustopeč, komoří Pardus, jeho bratr Sudomír a Johan, rychtář ve Višňově.¹³⁷ Je dost možné, že takto výrazně společensky odlišně angažované osoby odrážejí rozdílné úlohy, které měly při budování pevnosti zajišťovat. Od biskupa Bruna, který pravděpodobně celou stavbu zaštiťoval svou autoritou, přes osoby šlechtického postavení, u kterých lze předpokládat vojenské

tehdejší rychtářem Mostu, o kterém není nic bližšího známo (Tomáš Velímský se domnívá, že se mohlo jednat o Episcopa, zakladatele vlivného rodu Bischofů-Episcopů, viz kapitolu III.3), muselo existovat blízké spojení. Je ovšem otázkou, jestli ještě v roce 1248 v čele Mostu stál lokátor. Od založení města tehdy uběhlo minimálně deset let, o kterých nelze nic konkrétního k vývoji v městské komunitě říct, nelze se spoléhat, že rychtu držel celou dobu tentýž člověk, i když vyloučit se to samozřejmě nedá. Lze v této souvislosti připomenout Eberharda a Lutolda, kteří oba mezi lokátory být počítaní musejí, a kteří se u Václava I. těšili zvláštní přízni, viz kapitolu VIII.

135CDB V.1, č. 457, s. 674.

136CDB V.1, č. 70, 132–134.

137CDB V.1, č. 136, s. 218–220; č. 156, s. 245–248.

kompetence až po vesnického rychtáře, který snad mohl akci koordinovat z pozice osoby obeznámené bezprostředně s okolím místa a s místními lidmi. Samozřejmě zde musíme počítat se skutečností, že se pravděpodobně nejedná (alespoň v první fázi) o lokaci města, nicméně listina ukazuje, že budování takových komplexních podniků mohlo zaměstnávat osoby z širokého společenského spektra.¹³⁸ I když samozřejmě není možné hledat přímý poměr mezi městskými lokacemi a stavbou komplexu pevnostního charakteru.

- V těchto souvislostech je možné upozornit, že jedna z interpretačních linií Hirzovy činnosti na jihu Čech může jít skrze tyto úvahy. Pokud je možné připustit, že Hirzo nemusel být nezbytně nutně lokátorem města, tak dalším logickým krokem je otázka, proč se objevuje v tak úzké souvislosti s výstavbou nového sídliště. Jednou z odpovědí by mohla být možnost, že Hirzo zastupoval panovnickovy zájmy v této oblasti a zprostředkoval vztah mezi Prahou a regionem.

Předchozí poznámky by neměly být vnímané jako komplexní a konečný výčet případů intervence do procesu vzniku měst ze strany dalších osob. Jedná se jen o lokality, kde byl znám lokátor, nebo o náhodně z literatury sesbírané situace. V žádném případě jsem neprováděla systematický průzkum listinného materiálu z období počátků českých měst. Jednak je samo téma příliš rozsáhlé a pracné, než abych ho integrovala do tohoto textu, za druhé by mělo být pojednané spíše jako součást studia o vztazích mezi centrem a regiony, resp. periferií v mnohem obecnější rovině.

V každém případě je nutné opatrně zacházet s výroky typu: „Lokátor a městský rychtář byl zcela určitě realizátorem záměrů krále Václava I., což předpokládá, že byl se svým panovníkem úzce spjat.“¹³⁹ Na jednu stranu můžeme o úzké spolupráci (ovšem co si pod tím výrazem konkrétně představit) uvažovat na základě některých nepřímých dokladů. O „nadstandardním“ vztahu snad svědčí Václavem I. darované pozemky litoměřickému Lutoldovi, resp. výnosný (opakovaně udělený) úřad mincmistra Eberhardovi, lokátorovi Nového Města u sv. Havla.¹⁴⁰ Dikce poličské lokační listiny ukazuje i na jiné možnosti, totiž

138K charakteru celého podniku podrobně Jiří Kejř, *Městské zřízení v českém státě ve 13. století*, *Československý časopis historický* 27, 1979, 232–233 a znovu *Vznik městského zřízení v českých zemích*, Praha 1998, s. 84–85.

139Tomáš Velímský, *Příspěvek k dějinám patriciátu v českých městech 13. a 14. století*, *Český časopis historický* 89, 1991, s. 325.

140Listina k Lutoldově obdarování byla publikovaná v Jiří Pražák (ed.), *Kladské listiny, Zápisky katedry čs. dějin a archivního studia* 4, Praha 1963, 36–37, příloha. Doklady o Eberhardovi v pozici mincmistra

že panovník s lokátorem zas tak úzké vztahy mít nemusel. Každopádně je toho o této oblasti zatím známo příliš málo, než aby se daly dělat nějaké zásadní obecné závěry.

III. Chronologické aspekty

Dále je nutné se pozastavit u skutečnosti, že takto prostorově charakterizované lokátory známe nejdříve z druhé poloviny 13. století. Konkrétně jsou nejstarší takto doloženou lokací Hněvkovice v roce 1262. Teoreticky může být tato skutečnost ovlivněná dvěma rozdílnými faktory:

4. Může se zde výrazně projevovat stav pramenné základny, která nedovoluje popsat situaci před začátkem vlády Přemysla Otakara II.
5. Lze uvažovat o jiném způsobu angažování lokátorů v první polovině 13. století. K této interpretaci se zdají nahlávat i některé další skutečnosti.

IV. Přísun obyvatel

Těmi jsou některé úvahy, které se týkají identity prvních měšťanů v nově zakládaných lokalitách. Jiří Kejř se k dané problematice vyjadřuje následovně: „Lokátoři pak byli povinni přivést do nového sídelně právního celku obyvatele. V prvních etapách tvoření měst se jejich obyvatelstvo skládá z velké části z přistěhovalých osob odjinud a nebylo vždy snadné nové obyvatelstvo přivést jen z okolí. Velmi markantně se projevilo povolávání nových měšťanů z ciziny, což dávalo už i nejstarším městům nové národnostní zabarvení.“¹⁴¹ Bohužel se tady Jiří Kejř vyjadřuje jen k první polovině 13. století, kde na základě skoro nulových informací k lokátorům nelze nic víc konkrétního dodat. Na druhou stranu nespecifikuje situaci v druhé polovině 13. století a později. Je také nutné počítat s výrazně odlišným charakterem částí měst v první vlně urbanizace. Města jako Litoměřice nebo Brno hrála centrální roli už před založením městské komunity. Tomu odpovídalo sociální složení komunity ještě před založením města, kde svou roli hrály skupiny cizích obchodníků. Pokud ovšem platí jeho tvrzení, pak by určitě bylo vhodnější povolát do pozice lokátora někoho, kdo má aktivní kontakty do ciziny a kdo je schopný zajistit příchod těchto nově příchozích.

shromáždil František Hoffmann, Mincmistr Eberhard, Pražský sborník historický 12, 1980, s. 78. V obou případech se ale podle mého názoru jedná o výjimečné jedince a v žádném případě nelze jejich pozici přenášet na ostatní známé lokátory. královských měst, kde doklady o přímé vazbě na panovníka chybí. Více k tomu v kapitole VIII.

141 Jiří Kejř, Vznik městského zřízení v českých zemích, Praha 1998, s. 125.

VI. Sociální aspekty

Další skutečností, kterou je možné projednat, je společenské postavení, jež se pro lokátory stalo výchozím před uskutečněním městské lokace. Je tak nejen možné získat přehled o způsobu, jakým se různé sociální skupiny zapojovaly nebo nezapojovaly do kolonizačních procesů, ale tento rozbor také může poskytnout hlubší vhled do celkového charakteru procesu urbanizace. V neposlední řadě bude možné ověřit v historické literatuře se vyskytující definice, které představují lokátory jako schopné podnikatele z různých společenských vrstev, kteří byli vybíraní pro své schopnosti a bez ohledu na společenský původ. Při pohledu na relevantní informace shrnuté v kapitole III.5 se vytvoří několik málo skupin se společnou základní charakteristikou:

- venkovští rychtáři
Kunrat z Lewendorfu (Polička)
Gottfried (Bílé Podolí)
Ješek (Bělá)
- měšťané
Lutold (Hora Sv. Štěpána)
Jindřich z Freibergu (Hora Sv. Štěpána)
Jan z Míšně (Hora Sv. Štěpána)
Konrád a Hertvík z Kravař (Starý Bezděz)
Konrád z Kuřích Vod (Starý Bezděz)
Balduin (Štětí)
Křišťan (Bělá)
- ostatní
Slávek z Ledče (rytíř, Hněvkovice)
Martin z Lovu (purkrabí, Bělá)

U třetí, svým způsobem zbytkové, skupiny je nutné připojit několik poznámek. Především není zbytečné znovu poukázat na neujasněný charakter lokace Hněvkovic, jak je obsírněji

rozvedeno v kapitole III.1. V případě českolipského purkrabího je v daném kontextu důležité respektovat skutečnost, že se již potřetí mezi lokátory objevuje purkrabí. Přitom se u obou dalších osob jedná o problematické případy. Hirzo, purkrabí na Zvíkově, je v této práci uveden mezi lokátory, jejichž zařazení je zpochybnitelné. Konrád (Děpold) Špitálský, údajný purkrabí na Bítově, je známý jen z formulářových listin a jeho identita nebo dokonce existence je více než nejistá.¹⁴² Na druhou stranu je nutné respektovat skutečnost, že úplně nemyslitelný údaj o purkrabím jako lokátorovi by se ve formulářové listině snad neobjevil. Stojíme tedy na vážkách, jestli se mezi lokátory výrazně uplatňovala další společenská skupina nebo jestli můžeme počítat jen s jedním jistým případem v roce 1337, kdy byl Martin z Lovu navíc součástí týmu, který už zahrnoval dva typické zástupce pravidelně se objevující mezi lokátory: místního rychtáře a měšťana z blízkého města. Není také zřejmé, jak zacházet s poměrně velkým časovým odstupem, který dělí životní dráhu Hirza, případně Konráda Špitálského v porovnání s Martinem z Lovu. Stranou by také neměla zůstat informace o brumovském purkrabím, který sice nelokoval Přerov, ale je jmenován v souvislosti s jeho povýšením na město.¹⁴³

V následující části bude vyhodnoceno, jak tento výstup osob s doloženými informacemi o předchozím společenském postavení koresponduje s doposud v literatuře uváděnými definicemi lokátorů. Velice často se totiž v těchto souvislostech zdůrazňuje výběr lokátora na základě jeho schopností a solventnosti. Stavovská příslušnost pak měla být upozadňována. Jednalo by se tak v chování středověkého člověka o výrazně progresivní prvek, který obvykle bývá spojován až s mnohem mladšími historickými etapami. V této tradici se asi naposledy výrazně vyjádřil Jiří Kejř, jehož obsáhlou definici je možné použít k detailnějšímu rozboru: „Lokátoři přejímali nejen obtížnou a technicky náročnou stavbu, ale i právní závazky z toho vyplývající, postupovali riziko, že se jejich plán nepodaří splnit, a někdy i značné finanční závazky.¹⁴⁴ Bylo tedy založení města i složitou obchodní transakcí a vyžadovalo od lokátorů

142K tomu více v kapitole III.4.

143CDB V.1, č. 70, s. 132–134.

144Tvzení, že se lokátoři „někdy“ finančně zavazovali, je možné dále detailněji rozvést. Závazek lokátora složit určitou finanční částku za možnost lokovat město je v českých zemích doložen jen v několika málo případech. Nejčastěji se v této souvislosti uvádí lokace Starého Bezdězu (CDB V.1, č. 423, s. 627–629), kde měli lokátoři složit 100 hřiven stříbra při vyměření maximálně 100 lánů. Podobná situace je známá z formuláře oznamujícího povolení založit Chrudim (CIM II, č. 24, s. 82–84). Opět se zmiňuje 100 lánů, ale žádaná suma je několikanásobně vyšší. Píše se zde o 1000 hřivnách, které mají být odevzdané ve čtyřech splátkách. Buď lze vzít v úvahu, že se jedná (spíše v případě formulářové listiny) o písarskou chybu nebo se začít ptát, proč je mezi dvěma přibližně stejně velkými lokacemi v přibližně stejné době (obojí za vlády Přemysla Otakara II., i když založení Chrudimi je blíže jen těžko určitelné; k tomu více Jiří Kejř, Vznik městského zřízení v českých zemích, Praha 1998, s. 128, pozn. 129) v ekonomické rovině tak zásadní rozdíl.

podnikavost a zámožnost. Lokátor tedy stojí v roli skutečného podnikatele se všemi riziky, což vedlo i k tomu, že se u lokátorů nehledala žádná stavovská příslušnost, když se zjišťují lokátoři šlechtici, duchovní, sedláci i měšťané, nýbrž přihlíželo se k jejich způsobilosti k provedení žádaného výkonu a k jejich majetkové úrovni.¹⁴⁵

Skupina opravdu nezpochybnitelných lokátorů, tak jak je uvedená výše, se v kontrastu s definicí Jiřího Kejře neprojevuje tak širokou sociální variabilitou. Úplně pro realitu českých zemí odpadá kategorie duchovních a sedláků jako městských lokátorů. Ze šlechty zůstane jen případ jednoho venkovského rytíře, o jehož společenském postavení nemáme žádné podrobnější informace. Zato se do popředí protlačí dvě další kategorie: venkovští rychtáři a měšťané z blízkých měst. Na tomto místě se nabízí srovnání s podobným výčtem, který pro venkovské lokace představil František Graus.¹⁴⁶ Tam se opravdu objevují i kategorie feudálů, duchovních a poddaných. Je si tedy vhodné položit otázku, proč ve venkovské kolonizaci tito lidé do role lokátorů vstupovali, zatímco v urbanizaci českých zemí se nezdají hrát žádnou úlohu. Je přitom nutné počítat s možností, že je tento rozdíl ovlivněn počtem dochovaných listin. Venkovských lokátorů František Graus uvádí pro 13. a 14. století celkem 103, což je několikanásobně více než lokátorů městských.

K oběma skupinám je nutné dodat ještě další komentář. Především je snad zřejmé, že venkovské rychtáře nelze volně zaměňovat za sedláky z definice Jiřího Kejře. To, že se v kategorii lokátorů neobjevují obyčejní venkované bez výsadního postavení v dané venkovské komunitě může ukazovat na skutečnost, že na společenský status mohl být v určitém ohledu přece jen ohled brán.¹⁴⁷ I když samozřejmě nelze úplně vyloučit, že při výběru mohly převážít

Odpověď na tento problém nelze získat jinak než sledováním širší problematiky ekonomického chování středověké společnosti, kterému se ale v českém prostředí zatím nikdo systematicky nevěnuje.

Pokud vezmeme v potaz, že lokační smlouvy vznikaly především k zaznamenání obchodních závazků mezi oběma stranami, tak je jen překvapivým faktem, že se ve většině zakládacích listin neobjevuje informace o podacím. Dokonce ani tak podrobná smlouva, jako je ta pro Benešov z roku 1253, finanční závazky lokátorů nezmiňuje. Pravděpodobně by bylo vhodné provést srovnání s venkovskými lokacemi a zjistit, do jaké míry ve smlouvách figuruje podací ve venkovském prostředí.

145 Jiří Kejř, *Vznik městského zřízení v českých zemích*, Praha 1998, s. 125. Nechci tím naznačit, že především Jiří Kejř vykládá situaci mylně. Definice podobného charakteru lze najít v podstatě v každé studii, kde jsou lokátoři detailněji zmiňováni, k tomu více v kapitole II. Tento text má pouze tu přednost, že byl publikován poměrně nedávno a v ucelené podobě a je tedy dobrým nástrojem k vysvětlení námitek a pochybností. Zdá se přitom pravděpodobným, že tyto úvahy o charakteru lokátorských aktivit byly dlouhodobě ovlivňované výsledky zahraničního, především německého, bádání.

146 František Graus, *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské II, Dějiny venkovského lidu od poloviny 13. století do roku 1419*, Praha 1957, s. 87–88.

147 Nemusí tak tomu ale být bezvýhradně. Ve formulářové listině, RBM II., č. 2382, s. 1031–1032, Přemysla Otakara II. figurují jako lokátoři Konrád a Jindřich z Příbrami, přičemž Příbram se jako město objevuje až ve formulářové listině Tobiáše z Bechyně z let 1290–91, FTB, č. 266, s. 205–206.

V případě venkovských lokátorů mezi venkovskými rychtáři a poddanými rozlišuje i František Graus, *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské II, Dějiny venkovského lidu od poloviny 13. století do roku 1419*, Praha 1957, s. 87. Z více jak sta lokátorů se přitom z vrstvy poddaných dokázalo zapojit jen sedm osob

ohledy na organizační schopnosti, kterými venkovští rychtáři museli disponovat. V kontrastu s tím se naopak mezi lokátory neobjevují městští rychtáři (s výjimkou Lutolda; situace v Litoměřicích je podrobně rozebrána v kapitole VIII), což lze považovat za logický dopad dlouhodobého charakteru jejich působení v založeném městě.

U měšťanů, s výjimkou pražského Balduina, se dá víceméně předpokládat, že jedním z důvodů jejich povolání byla bezprostřední zkušenost s lokací jejich domovského města. Ze tří svatoštěpánských lokátorů se minimálně Lutold výraznou měrou podílel na budování Litoměřic. Konrád a Hertvík z Kravař museli být skoro s jistotou přítomní lokaci Kravař někdy na přelomu padesátých a šedesátých let 13. století. U Konráda z Kuřích Vod taková jistota panovat nemůže; město Kuří Vody bylo založeno někdy v době panování Přemysla Otakara II., což tvoří minimálně více jak desetiletý ale teoreticky i čtyřicetiletý odstup od obnovené starobezdězské lokace. V případě lokátorů České Lípy a Bělé se zatím také může jednat jen o nejistou domněnku; jakékoli závěry znejistuje neschopnost přesně určit vznik obou měst. Česká Lípa se v pramenech objevuje až v roce 1337, o době založení neexistují přímé doklady, ale obecně se kritické období klade někam na počátek 14. století.¹⁴⁸ U Bělé se za oficiální dobu vzniku dá považovat rok sepsání zakládací listiny, ale František Gabriel a Jan Smetana předpokládají, že tehdy už musel být proces vzniku nového města dávno započatý.¹⁴⁹

Samozřejmě by bylo zajímavé srovnání s podobně rozpracovaným seznamem venkovských nebo městských lokátorů v jiných evropských regionech, ale pro česká města nelze než shrnout, že sociální profil lokátora je poměrně úzce specifikován. Zároveň nemusí platit, že důraz na schopnosti a solventnost osoby bořily sociální přehradu. Vzhledem ke skutečnosti, že je známá jen vybraná osoba a ne způsob procedury a okruh možností, ze kterých bylo vybíráno, nelze dost dobře konstatovat, do jaké míry zvítězilo hledisko praktické nad jinými kritérii. Je možné pouze potvrdit, že hledisko zkušenosti a praxe hrálo roli, není ovšem zřejmé, jak velkou. Pro tento závěr se zdá vypovídat i skutečnost, že zatímco z okolních měst byly vybíráni jen měšťané, nikdy rychtáři, tak z vesnic jsou naopak vždy povoláváni rychtáři (jednou rytíř) – tedy logika se zde zdá být odlišná: zatímco u městského osídlení stačí mít „nepřímou zkušenost“ se řízením a organizací budování sídliště, tak u vesnic je určité společenské postavení dost možná podmínkou výběru. Nejde ovšem

a to až ve 14. století. Je otázkou, jak s touto skutečností souvisí Grausův závěr, podle kterého musela být kolonizace ve 14. století ve srovnání s předchozím obdobím obtížnější (tamtéž, s. 93).

148CIM IV.1, č. 44, s. 62–67.

149František Gabriel, Jan Smetana, Sídlně historické aspekty vzniku města České Lípy, *Archaeologia historica* 5, 1980, s. 137.

odhlédnout od další okolnosti, totiž že venkovský rychtář by odmítl nabídku stát se rychtářem nově založeného města jen málo pravděpodobně, zatímco u městských rychtářů v případě nového podniku zisk nemůže převyšovat ten, který už rychtář drží.

Je také otázkou, zda je vhodné pro lokátory často užívané shrnující označení „podnikatelé“. Tento termín definující jeden ze základních prvků moderního ekonomického systému je konotativními významy úzce spojený s moderní mentalitou a může být chápán jako příliš nadnesená literární licence. Dalším problematickým bodem tohoto označení je hromadná kategorizace, která dovoluje do jedné charakteristiky zahrnout tak rozdílné osoby jako byl Eberhard (kde je vzhledem k jeho dalším doloženým aktivitám, tak jak jsou podrobně popsány ve studii Františka Hoffmanna, snad opravdu možné o podnikatelství hovořit) a např. Kunrata z Lewendorfu, o kterém neexistuje dostatečné množství informací, aby bylo možné tvrdit v podobných intencích cokoli konkrétního.¹⁵⁰ V zásadě se dá říct, že se zde minimálně zachází s přenášením charakteristiky jedné dobře z pramenů charakterizovatelné a výrazné osobnosti na celou skupinu, o jejichž dalších členech je známo mnohem méně nebo vůbec nic.

Pod vlivem předchozích závěrů je snad možné se vyjádřit k některým hypotézám snažícím se objasnit situaci v první polovině 13. století. Zde se poměrně často pracuje s představou, že se na lokaci městských útvarů mohli podílet někteří představitelé státní správy. Diskuze se zatím výrazně dotkla situací v Brně, Mostu a o něco méně intenzívně v Jemnici. Ve všech těchto případech někteří autoři uvažují o lokátorovi z řad zemských úředníků.

Albert (Most)

Letmá zmínka z roku 1238 o soudci („iudex“) Albertovi mezi svědky listiny pro klášter v Marienthalu vydané v Oseku, umístěného sice mezi lokální šlechtou, ale v době, kdy už město mělo být budováno, se stala předmětem rozsáhlé diskuze.¹⁵¹ Zde se stačí věnovat jen stručně jejímu poslednímu směřování. Jiří Kejř odmítl možnost Alberta jako rychtáře Mostu na základě v literatuře už dříve zmíněného umístění ve svědecké řadě mezi místní šlechtou.¹⁵² Zároveň odmítl pokus Tomáše Velímského o jakousi fúzi, kdy Albert měl být sice úředníkem zemské správy, ale zároveň se podílet na zakládání města.¹⁵³ K této myšlence se na základě

150František Hoffmann, Mincmistr Eberhart, Pražský sborník historický 12, 1980, 70–84.

151CDB III.1, č. 176, s. 217–220. K umístění vzniku Mostu do třicátých let 13. století na základě archeologického výzkumu naposledy Jan Klápště, Proměna českých zemí ve středověku, Praha 2006, s. 379.

152Jan Klápště, Paměť krajiny středověkého Mostecka, Most 1994, s. 23; Jiří Kejř, Vznik městského zřízení v českých zemích, Praha 1998, s. 229.

153Tomáš Velímský, Příspěvek k dějinám patriciátu v českých městech 13. a 14. století, Český časopis

srovnání se situací v Brně vrátil Vratislav Vaníček, který srovnal Albertovu pozici s činností Rubina v Brně. Doslova píše: „Mezi svědky je jmenován Albertus iudex de Bruchitz, pokládáný za prvního rychtáře z Mostu, případně provinčního zeměpanského úředníka. Tento směr výkladu bych podpořil, Albert zde zřejmě v malém plnil podobné úkoly jako Rubin v Brně. Je uveden sice mezi šlechtou, ale až za vyšší panskou elitou.”¹⁵⁴ Jednak je nutné znovu upozornit na závěry Jiřího Kejře, který na základě rozboru svědeckých řad dospěl k závěru, že Rubin pravděpodobně nikdy nebyl brněnským rychtářem.¹⁵⁵ Dále také není možné specifikovat, jakými konkrétními činnostmi se měl Rubin na vzniku Brna podílet. Jak pak lze udělat další interpretační krok a tvrdit, že Albert v Mostě „v malém plnil podobné úkoly“?

Jako problématickou lze chápat i skutečnost, že celá konstrukce Alberta zároveň jako krajského soudce a tak trochu i zakladatele města (nebo dokonce rychtáře) je překombinovaná. Albert buď byl soudcem (což se zdá být pravděpodobnějším), pak ale neexistují důkazy, že se podílel na lokaci města. Pokud byl rychtářem, tak naopak neexistuje důkaz, že byl i zemským úředníkem (sudím). Velímského a Vaníčkovy vývody se tedy sice snaží uměle skloubit obě pozice, ale zároveň si neuvědomují, že takhle kombinace nemá žádnou oporu v pramenech a stojí pouze na vágní analogii s vývojem v Brně.

Brno

K vývoji v Brně v první polovině 13. století existuje v porovnání se situací v Mostě a Jemnici zdaleka nejvíce písemných pramenů. Pro daný problém jsou důležité závěry Ludmily Sulitkové, protože na ty se odvolávají všichni historici, kteří pracují s myšlenkou, že se úředníci zemské správy podíleli v počátcích měst na jejich budování.¹⁵⁶ Problémem, který s sebou nese toto přebírání závěrů Ludmily Sulitkové, je skutečnost, že samozřejmě lze doložit pronikání zemských úředníků do funkcí v rámci městských komunit, nicméně i nejstarší doložený takový přesun do pozic v městské správě – Alramus v Brně, který je k roku 1247 doložený nejdříve jako mincmistr a v té samé době jako městský rychtář – se odehrál v situaci, kdy budování města probíhalo už několik desítek let.¹⁵⁷ Všechny další příklady, které

historický 89, 1991, s. 322.

154Vratislav Vaníček, *Velké dějiny zemí Koruny české II*, Praha 2000, s. 430.

155Jiří Kejř, *Vznik městského zřízení v českých zemích*, Praha 1998, s. 233.

156Ludmila Sulitková, *Několik poznámek k dějinám Brna*, in: *Najstaršie dejiny Bratislavy, Referáty zo sympózia 28. - 30. októbra 1986*, Bratislava 1987, s. 277–280 nebo Ludmila Sulitková, *Několik poznámek k dějinám Brna ve 13. století, K původu brněnského patriciátu, Brno v minulosti a dnes 13*, 1995, s. 46–64. O závěry Ludmily Sulitkové se opírá v případě Mostu např. Tomáš Velímský, *Příspěvek k dějinám patriciátu v českých městech 13. a 14. století*, *Český časopis historický 89*, 1991, s. 322.

157Ludmila Sulitková, *Několik poznámek k dějinám Brna ve 13. století. K původu brněnského patriciátu. Brno v minulosti a dnes 13*, 1995, s. 50.

Ludmila Sulitková uvádí, jsou mladší, někdy dokonce výrazně mladší: v případě Jihlavy a Starého Města pražského osmdesátá a devadesátá léta 13. století.¹⁵⁸

Jemnice

Dalším sporným případem je Jemnice, kde měl někdy kolem roku 1227 Petr, „rector provincie Betovensis“ opevnit „civitas“ Jemnici.¹⁵⁹ Výrazně rozdílné interpretace této zprávy pracují s několika možnostmi významu pojmu „civitas“. Častěji se tato informace považuje za doklad existence raného sídliště městského charakteru; tak se vyjádřili např. už Adolf Zycha, nověji především Jindřich Tomas, který i formuloval důvody své interpretace, kterou opřel o analýzu listin písaře Hermana a zmínku v Příbězích krále Václava;¹⁶⁰ následovali Zdeněk Měřínský, Karel Kuča nebo Miroslav Plaček.¹⁶¹ Proti této interpretaci se postavil Jiří Kejř, který se odvolal na neustálenost dobové terminologie.¹⁶²

Každopádně ale nelze brát v úvahu závěr Jindřicha Tomsa, podle kterého jsou „počátky některých našich měst jsou spojeny se šlechtickými úředníky a jejich činností. Tak tomu bylo např. u Jemnice roku 1226, kde měl zakládající úlohu hodnostář označovaný jako ‘Petrus rector provincie Bitov’.”¹⁶³ V listině se píše jen o stavbě hradeb a pokud by platila interpretace zohledňující Jemnici jako město, tak by to znamenalo, že právně už byl útvar v roce 1227 konstituován. Petr by tedy neplnil „zakládající úlohu“.

Pokud se výše nastíněná problematika srovná se situací v druhé polovině 13. století, tak se dá jednoduše konstatovat, že mezi lokátory v mladším úseku není možné nalézt ani náznak toho, že by některá z doložených osob někdy figurovala mezi úředníky zemské správy, a to jak před, tak po lokaci města. Samozřejmě toto srovnání nemůže být chápáno jako jednoznačné

158Ludmila Sulitková, Několik poznámek k dějinám Brna ve 13. století. K původu brněnského patriciátu. Brno v minulosti a dnes 13, 1995, s. 49.

159CDB II, č. 305, s. 303–304.

160Adolf Zycha, Ursprung der Städte in Böhmen und die Städtepolitik der Přemysliden, Prag 1914, s. 20; Jindřich Tomas, Počátky města Mostu a problémy jejich zkoumání, in: Od raně středověké aglomerace k právnímu městu a městskému stavu., Výbor studií, Edd. Jan Klápště, Oldřich Kotyza, Litoměřice 1999, s. 286–287.

161Zdeněk Měřínský – Eva, Zumpfe, Die Anfänge von Städten in Mähren und Niederösterreich (von der Protostadt bis zur Rechtsstadt), Thesen, Archaeologia historica 32, 2007, s. 31, i když zde je Jemnice označena jako „problematická“; Karel Kuča, Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II. Praha 1997, s. 609–610; Miroslav Plaček, Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí, Praha 2007, s. 272–280.

162Jiří Kejř, Vznik městského zřízení v českých zemích, Praha 1998, s. 121–122.

163Jindřich Tomas, Počátky města Mostu a problémy jejich zkoumání, in: Od raně středověké aglomerace k právnímu městu a městskému stavu., Výbor studií, Edd. Jan Klápště, Oldřich Kotyza, Litoměřice 1999, s. 286.

veto představy, že se zemští úředníci v počátcích urbanizace zapojovali do budování měst. To mohli, ale zároveň by se muselo začít uvažovat nad tím, proč o nich neexistují doklady v druhé polovině 13. století nebo později.

Otázka jejich účasti získává další rozměr, pokud vezmeme v úvahu vztah mezi městy a zemskou správou, který v dobovém vývoji nastiňuje Josef Žemlička. Ten píše o nepřátelství a příkořích ze strany beneficiářů, které je zmiňováno v některých listinách objevujících se po celé 13. století. Jako příklad může sloužit uničovská listina z roku 1234.¹⁶⁴ Tady jsou tedy nastíněny dva protichůdné trendy, které samozřejmě mohly oba probíhat současně, ale pak je nutné vysvětlit, proč někde docházelo ke spolupráci a prorůstání starého vývoje s novým a jinde spíše převážily nepřátelské tendence, které musel řešit panovník. Důležitou roli určitě hraje i vztah, který toho kterého beneficiáře vázal k regionu, do jehož zájmové sféry vpadalo město. Také by se do tohoto směru uvažování mělo zapojit srovnání vývoje v první a druhé půlce století, protože útvary, které jsou archeologicky sledované, se dost liší od těch, které jsou známy z druhé poloviny 13. století.

¹⁶⁴Josef Žemlička, Počátky Čech královských 1198–1253. Proměna státu a společnosti, Praha 2002, s.379–380. Pro Uničov CDB III. 1, č. 76, s. 82–84.

VII. Otázka etnické interpretace

Otázky spojené s etnickou interpretací vrcholně středověké kolonizace jsou jen obtížně řešitelné. Důvodem je charakter dochovaných pramenů osvětlující jenom vybrané skutečnosti ze života středověké společnosti, jejich nedostatečné množství a v neposlední řadě i neobyčejně složitá povaha teorie a metodiky výzkumu etnicity.¹⁶⁵ Při pokusu o dílčí analýzu je nutné vycházet z širšího kontextu, který by umožnil doplnit informace, které nelze získat ze studovaných listin samotných. Úvodem je proto nutné udělat poněkud obsáhlejší exkurz k obecnému charakteru studia etnicity v české medievistice. V zásadě se dá říct, že s několika málo výjimkami je tento okruh problémů řešen v přímé kontinuitě k přístupům 19. století a v poměrně důsledné segregaci od výsledků bádání v zahraničí nebo v jiných oborech.¹⁶⁶ Neznamená to, že by se v poslední době neobjevily zajímavé studie k tématu, nicméně i ty zůstávají poplatné poměrně úzkému okruhu dlouhodobě řešených otázek, v zásadě se takřka vždy dotýkají problému přístupu členů jednotlivých etnických komunit k mocenským pozicím. V případě vývoje středověkých měst se tak primárně řeší otázka prosazování českého etnika v městském prostředí. Pomíjená je např. otázka charakteru etnicity, otázka každodenních strategií z hlediska etnické sebeidentifikace, otázka vztahu kultury a etnicity, otázka aktivního udržování etnických rozdílů, chronologické aspekty, otázka vytváření sociálních vztahů napříč etnickým rozhraním, problematika politické mobilizace etnicity atd.¹⁶⁷ Tato situace omezuje možnosti této kapitoly. Je zřejmé, že otázky etnicity přibližně dvaceti osob, o kterých se z písemných pramenů nedá skoro nic zjistit, nelze odpovídat bez přihlídnutí k obecnějšímu stavu poznání.

Východiskem všeho bádání jsou samozřejmě prameny a jejich možnosti. V zásadě si myslím, že lze písemné prameny vypovídající nějakým způsobem o etnicitě a mezietských

165K diskuzi týkající se problematiky etnických interpretací se z různých úhlů pohledu vyjadřuje např. Siám Jones, *The Archaeology of Ethnicity, Constructing Identities in the Past and Present*, London 1997.

166Podobnou skutečnost konstatovala např. Nad'a Profantová, *Kulturní diskontinuita a možnosti její interpretace jako etnické změny (problém tzv. slovanské expanze)*. *Archaeologia historica* 28, 2003, s. 19.

167Výraznou výjimku představuje František Šmahel, *Idea národa v husitských Čechách*, Praha 2000, který reaguje na mezinárodní diskuzi rozpoutanou v osmdesátých letech 20. století týkající se problematiky vzniku moderního nacionalismu. O širší tématický záběr se pokusil Josef Žemlička, *Počátky Čech královských 1198–1253, Proměna státu a společnosti*, Praha 2002, s. 395–399, který se například stručně zabýval otázkou soužití českého a německého etnika v městském prostředí. Citlivěji na zahraniční a vně oborové studium problematiky reagují archeologové, aspoň jak se zdá z jednoho celého čísla sborníku *Archaeologia historica* 28, 2003, které se celé zabývá mezietskými vztahy ve středověkých českých zemích. V rámci poměrně krátkého textu se některými otázkami vztahu mezi hmotnou kulturou a etnicitou zabývá Jan Klápště, *Středověká archeologie „interetnických vztahů“* anebo otazníky kolem jednoho tématu, *Archaeologia Historica* 28, 2003, s. 9–17.

vztazích (v tomto případě především mezi usedlími Čechy a příchozími Němci) rozdělit do dvou skupin, přičemž obě skupiny vykazují svá vlastní omezení.

- prameny vyprávěcí povahy

Přehledný seznam zásadních pramenů tohoto typu informujících o německých usedlících v českých zemích lze nalézt u Josefa Žemličky, který zmiňuje především Kosmovu kroniku, tzv. Dalimilovu kroniku, Neplacha, Alexandreidu, anonymní skladbu *De Theutunicis bonum dictamen* nebo Krátké sebranie z kronik českých k výstrazě věrných Čechův.¹⁶⁸ Typ informací, které zde nacházíme, je v podstatě generického charakteru, tj. referuje se zde o skupině osob označovaných jako Němci a té se připisují určité činy, postoje, vlastnosti apod. Dále zde lze najít informace opět obecnějšího charakteru popisující dynamiku vztahů dvou základních etnických skupin v daném období. Při analýze těchto informací je nutné apriorně řešit několik problémů:

- a) autoři, pokud víme, se vždy hlásí k českému etniku, pracovat se tedy dá se svědectvím jen jedné z obou zainteresovaných stran
- b) autoři vždy pocházejí z elitních vrstev a jako takoví odrážejí názory jen tohoto výseku společenského spektra
- c) neexistuje dostatečná možnost korekce pro případný manipulativní ráz tvrzení kronikářů
- d) tento typ pramenů je rozprostřen po poměrně dlouhém časovém úseku, takže se nedají brát jako blok
- e) často referují ke staršímu období, takže se v nich prolíná soudobé vnímání problému s ozvěnami reálných historických situací

Z tohoto typu pramenů se přímo k městským lokátorům, ať již jednotlivcům nebo skupině nevztahuje žádná přímá informace. Nejblíže k problémům, které tato práce řeší, stojí sdělení kroniky žďárského kláštera, která popisuje založení tržní vsi v jeho blízkosti, předchůdce města Žďár nad Sázavou. Jestliže v případě rychtáře Ditwina nemůžeme s jistotou tvrdit, že se stal i lokátorem nového města, byť se jedná o dost pravděpodobné vyústění místního vývoje, je zřejmé, že obyvatelstvo z tržní vsi se stalo jádrem nové městské komunity města založeného někdy v letech 1262–1276.¹⁶⁹

168Josef Žemlička, *Počátky Čech královských 1198–1253. Proměna státu a společnosti*, Praha 2002, s. 391–395.

169K Ditwinovi více v kapitole III.2. Událostmi kolem založení Žďáru nad Sázavou se zabývá i Jan Klápště, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2006, s. 373–375, odkud i převzata datace.

- prameny úřední povahy

Druhou skupinu tvoří soubor listin, berní rejstříky, seznamy majitelů domů atd. které se apriori k etnickým vztahům většinou přímo nevyjadřují. Obsahují ovšem jména, která jsou běžně jako etnický příznak interpretovaná a na základě výsledků více či méně sofistikovane sestavených statistik různí historici zkoušeli uchopit dynamiku interetnických vztahů.¹⁷⁰ I zde je nutné řešit poměrně zásadní koncepční problémy. Především není zřejmé, v jakém vztahu se má etymologická podoba jména vzhledem k etnické příslušnosti. V podstatě všichni historici se k tomuto problému vyjádřili – obvykle rozpačitě – nejdále zřejmě došel Jaroslav Mezník, který na adresu sčítání etymologicky cizích versus českých jmen sice uznal platnost metody pro statisticky významný soubor osob, nicméně vyjádřil skepsi vůči schopnosti ji aplikovat na jednotlivce.¹⁷¹ Jako ukázka nedostatku této metody může sloužit studie zmíněného autora, který poukázal na česky sepsaný testament člena olomouckého německého patriciátu Řehoře Molera.¹⁷² I když se jedná o případ až z 15. století a tedy poměrně časově vzdálený, jeho problematizaci přímočarosti této metody je nutné respektovat. V této souvislosti nelze souhlasit s postojem Martina Nodla, který upozorňuje, že naopak ani nebylo prokázáno, že by tomu bylo naopak, tj., že by se etymologická podoba jména neshodovala s etnickou příslušností.¹⁷³ Především si protiřečí, protože v daném úseku svého textu upozorňuje, že existuje řada příkladů z pozdního středověku, kdy etymologický původ jména neodpovídá etnické příslušnosti, za druhé pak ze dvou tezí, která ani jedna nebyla plně prokázána, si vybírá tu, jejíž výraznou předností není její větší pravděpodobnost (jak bylo konstatováno, o středověké etnicitě se ve středoevropském prostoru mnoho neví), ale umožňuje pohodlnější zacházení s písemnými prameny. Josef Žemlička upozornil na skutečnost, že se tato metoda dá použít až pro realitu 14. století, protože pro 13. století kromě jednotlivých poznámek v kronikách, místních názvů nebo skupin jmen ve svědečných řadách nelze získat žádné informace hromadného charakteru.¹⁷⁴

170Výrazně např. Jaroslav Mezník, K národnostnímu složení předhusitské Prahy, Sborník historický 17, 1970, s. 5–30 nebo nověji pro Stříbro Martin Nodl, Národnostní vývoj předhusitského Stříbra, Modelová prosopografická analýza, Český časopis historický 94, 1996, s. 528–559, kde i odkazy na další relevantní literaturu.

171Jaroslav Mezník, K národnostnímu složení předhusitské Prahy, Sborník historický 17, 1970, s. 6.

172Jaroslav Mezník, Testament Řehoře Molera, Zprávy vlastivědného ústavu v Olomouci č. 112, 1963, s. 4–6.

173Martin Nodl, Národnostní vývoj předhusitského Stříbra, Modelová prosopografická analýza, Český časopis historický 94, 1996, s. 530.

174Josef Žemlička, Počátky Čech královských 1198–1253. Proměna státu a společnosti, Praha 2002, s. 395.

Jednoznačné doklady o etnicitě lokátora neexistují v žádném ze známých případů.¹⁷⁵ Nezbyvá než se opřít o nepřímé indicie, čímž se v české historiografii v daných souvislostech obvykle chápe již výše umíněná metoda reflektující etymologickou podobu jména. Na tomto místě nejdříve vyhodnotím jména lokátorů a pak teprve přihlédnu k metodě a jejím slabinám.

V případě lokátorů známe jména v pěti základních formách:

8) německá jména s predikátem snad se vztahujícím k místu původu nebo předchozího pobytu

Jan z Míšně, Jindřich z Freibergu zvaný Král (Litoměřice, 1253)

Konrád a Hertvík z Kravař (Starý Bezděz, 1264)

Konrád z Kuřích Vod (Starý Bezděz, devadesátá léta 13. století)

Kunrat z Lewendorfu (Polička, 1265)

Vzhledem ke skutečnosti, že místo původu může vypovídat o příslušnosti k etnické skupině, rozeberu tady výše nastíněné souvislosti podrobně. V případě Konráda a Hertvíka z Kravař je vcelku zřejmá náležitost k nedávno založeným blízkým Kravařům. Dá se ovšem předpokládat, že se nejedná o místo jejich původu, pouze označení místa předchozího působení. V případě ostatních osob existují pochybnosti o jejich vztahu k zmiňovaným místům. U Kunrata z Lewendorfu se vcelku dlouho bez zpochybnění přisuzovala příslušnost k vesnici Lewendorf ležící v bezprostřední blízkosti budoucí Poličky. Až Stanislav Konečný hypoteticky navrhl Konrádův predikát vztahovat ne k Lewendorfu u Poličky, ale k vesnici v Sasku, odkud by měl lokátor původně pocházet. Argumentoval přitom faktem, že vesnice se obvykle pojmenovávaly podle svého zakladatele a ne naopak. U Kunrata se přitom předpokládá, že byl lokátorem Lewendorfu u Poličky, protože je zde jmenován jako rychtář.¹⁷⁶ Ještě větší otazníky existují nad vztahem Jana z Míšně, Jindřicha z Freibergu k jejich predikátům, protože kromě jména a jejich podílu na lokaci sídliště na Hoře sv. Štěpána o nich nic bližšího není známo. Jindřich zvaný Lev je uváděn mezi litoměřickými svědky na listině z roku 1248.¹⁷⁷ V literatuře se objevila nepravděpodobná domněnka, podle které se lze na základě přítomnosti v této svědečné řadě a jeho role při lokaci na hoře sv. Štěpána

¹⁷⁵Samozřejmě je problémem, co lze chápat za jednoznačnou identifikaci etnicity jedince. V zásadě lze přístupy dělit do dvou skupin; objektivistický klade důraz na větší analýzu sociálních a kulturních entit, druhá část badatelů preferuje reflektovat subjektivní sebekategorizaci jedince. Subjektivistický přístup není možné v případě lokátorů použít vůbec, u objektivistického přístupu pak zbývá již jen výše popsaná metoda reflektující etymologickou podobu jmen. Ke složitě problematice Siám Jones, *The Archaeology of Ethnicity, Constructing Identities in the Past and Present*, London 1997, s. 57.

¹⁷⁶Stanislav Konečný, *O zakládací listině města Poličky*, Polička 2001, s. 25.

¹⁷⁷CDB IV.1, č. 14, s. 76–77.

domnívat, že Jindřich z Freibergu patřil k úzké mocenské skupině ovládající město.¹⁷⁸ V případě Konráda z Kuřích Vod nelze také nic konkrétního odvozovat. Město, odkud přicházel, existovalo už zhruba třicet let a on sám mohl, ale také nemusel patřit k zakladatelské generaci.

- jména německého původu
 - Eberhard (Nové Město sv. Havla, 1230–1249)
 - Jindřich Epich (Litovel, 1250–1270)
 - Lutold (Litoměřice, 1253)
 - Erwig (Benešov, 1253)
 - Tham, (Hranice, 1276)
 - Eberhard (Šilperk, před 1278)
 - Gerlach (Hranice, 1292)
 - Gottfried (Ronov, před 1307)
 - Balduin (Štětí, 1312)
- jména slovanského původ
 - Pavel (Roudnice, 1302)
 - Bartoněk (Kožlany, 1313)
 - Ješek, Křišťan (Bělá, před 1337)
- jména slovanského původ s predikátem
 - Slávek z Ledče (Hněvkovice, 1262)
- jiná nebo obecně křesťanská jména
 - Kvido¹⁷⁹ (Benešov, 1253)
 - Ditwin¹⁸⁰ (Žďár, 1262–1276)
 - Martin z Lovu (Bělá, před 1337)

Na první pohled by se dala konstatovat převaha osob se jménem německého původu, slovanská jména se objevují nepoměrně řidčeji a až v pokročilé fázi urbanizačního procesu,

178Oldřich Kotyza – Jan Smetana – Jindřich Tomas a kol., Dějiny města Litoměřic, Litoměřice 1997, s. 110.

179Josef Žemlička, Počátky Čech královských 1198–1253, Proměna státu a společnosti, Praha 2002, s. 395 uvádí, že jméno by snad svědčilo o valonských kořenech.

180Josef Žemlička, Počátky Čech královských 1198–1253, Proměna státu a společnosti, Praha 2002, s. 395 uvádí, že původ jména je zatím nejasný.

poprvé v šedesátých letech 13. století, ale většina z nich až ve 14. století. Prvoplánově by se tato skutečnost dala interpretovat jako pozdní zapojování slovanských obyvatel do městské kolonizace. Je ovšem nutné zopakovat, že je třeba se k takovému závěru stavět více než rezervovaně, protože vychází z premis, které nebyly ani v nejmenším doloženy. Skupina cca dvaceti osob se přitom ocitá na hranici mezi tím, co by se dalo chápat jako statisticky významný soubor osob, kde se dle Jaroslava Mezníka dá uplatnit metoda vyhodnocení podoby jmen bez rizika přílišného zkreslení, a několika málo jednotlivců, kde už by se tato metoda používat neměla.

O jak nejisté teritorium a to i přímo v případě městských lokátorů 13., resp. 14. století se jedná, dokládá i následující rodokmen vidnavských fojtů, který problematizuje výskyt slovanských jmen mezi lokátory.¹⁸¹ Vidnavu lokoval snad někdy v šedesátých letech 13. století Rodger Helrod. Rudger měl dva syny: Viléma (zdedil po něm rychtu) a Petra. O Petrovi je doloženo, že jeho rod pokračoval čtyřmi syny: Vítkem, Ješkem, Rudgerem a Ekerikem. Pokud by mělo platit, že jméno odpovídá etnické příslušnosti, tak by byli Vítek a Ješek bez znalosti kontextu identifikováni jako příslušníci slovanského etnika, zatímco jejich bratři jako Němci. Je také otázkou, co výběr jmen ve zřetelně německé rodině říká o jejím přizpůsobení se změněné realitě a vztahu k novému prostředí.¹⁸²

181CDSil VII.3, č. 2197.

182Tato listina byla z hlediska pravosti mezi historiky intenzívně diskutována. Konkrétně se jí s reflexí předchozích závěrů věnuje Jaroslav Bakala, K otázkám geneze městského zřízení ve Vidnavě, Slezský sborník 93, 1995, s. 192–208. Většinou je považovaná za falsum z počátku 14. století i když se nejedná o jediný názor na její charakter. Z hlediska relevantnosti svého obsahu ovšem zpochybněna nebyla (více k tomu taktéž v textu Jaroslava Bakaly, s. 201).

VIII. Příměstské lokace

Jak již bylo naznačeno v předchozích kapitolách, lze lokační podniky spojené se založením nových sídlišť u sv. Havla v Praze a na Hoře sv. Štěpána u Litoměřic považovat v mnoha ohledech za výjimečné. Lokátoři, kteří organizovali tyto dva podniky, především se jedná o litoměřického Lutolda a Eberharda v Praze, patří mezi ty osobnosti, které se často vyskytují v literatuře jako přední představitelé nových společenských a hospodářských trendů spojovaných s 13. stoletím. Protože je v rámci skupiny lokátorů k jejich životu a působení dochováno zdaleka nejvíce informací, tak je jim při pojednávání o urbanizaci českých zemí ve 13. století věnována velká pozornost. Pokud se ale srovnají obě zmíněné lokace s ostatními založenými útvary městského charakteru té doby, tak se objeví velké množství netypických okolností vzniku těchto sídlišť, které dovolují v rámci městské kolonizace považovat Lutolda, Eberharda a pravděpodobně i jejich společníky za spíše výjimky než typické představitele městských lokátorů 13. a 14. století. Jak moc je lze z dané skupiny vydělit může být vysvětleno pouze pokud budou podrobně rozebrány různé aspekty obou založení. Je také pozoruhodné, že obě lokace na druhou stranu spojuje několik společných rysů. Tyto společné charakteristické prvky budou nastíněny v první části této kapitoly, teprve pak budou rozebrány některé jednotlivé problémy Nového Města u sv. Havla v Praze.

I. Osoby lokátorů

Samotné lokátory lze ve skupině v kapitole III.1 z mnoha důvodů chápat jako určitou anomálii. Pokud je možné posoudit, pouze Eberhard, Lutold a jejich společníci patřili k předním členům nově zformované patricijské vrstvy. Lutold v roce 1253 představoval jednu z nejvýznamnějších osobností litoměřické komunity, určitě se výraznou měrou podílel na budování tohoto města.¹⁸³ O Eberhardovi se v daném období za vlády Václava I. nedá příliš

¹⁸³Postavení Lutolda v litoměřické komunitě se nejdetailněji věnoval Jaroslav Čechura, Úřad rychtáře v

vyjadřovat, ale v následujících letech se objevil v různých významných společenských pozicích, které dovolují předpokládat jeho rozsáhlý vliv.¹⁸⁴ Na druhou stranu nic takového se nedá tvrdit o dalších lokátorech, ať už královských nebo nekrálovských měst dané doby. Většina z nich se v pramenech objevila jen v souvislosti s jejich lokační úlohou a o dalších osudech nebo působení není možné nic dalšího zjistit. Za jedinou výjimku zde může být považovaný jen Balduin, lokátor Štětí, který, jak bylo uvedeno v kapitole III.1, ve službách královny Elišky na emfyteutickém právu založil několik vesnic v okolí Prahy. Je samozřejmě otázkou, zda se nelze přiklonit k možnosti, že tuto nevyváženost informací způsobil spíše než rozdíl mezi lokátory nedostatek pramenů. Tuto eventualitu sice nelze úplně vyloučit, na druhou stranu argument Lutoldovy a Eberhardovy výlučnosti nestojí osamoceně, ale jako součást celého komplexu se může zdát mít určitou váhu.

Dále je možné konstatovat, že Lutold jako jediný z lokátorů držel rychtářský úřad v jiném městě (Litoměřicích) dříve než se rozhodl podílet na tomto podniku. Je tak jediným známým městským rychtářem, který se podílel na další lokaci městského charakteru. Naopak Eberhard sice i po dokončení lokace udržoval vazby k novému útvaru, ale nestal se rychtářem a profiloval se dále v jiných společenských funkcích. Lutold i Eberhard měli, posuzováno z hlediska toho, co víme o jiných královských lokátorech, nadstandardní vztahy s Václavem I. Oba od panovníka získali vesnice, což není u žádného jiného lokátora doloženo. V případě Lutolda je v listině přímo napsáno, že pozemek získal za zásluhy. Přesto nelze bezvýhradně přijmout úvahy o tom, že se jednalo o odměnu za založení Litoměřic. Jedná se jen o jednu ze širokého spektra myslitelných možností.¹⁸⁵ Eberhard snad někdy před zářím 1253 získal od Václava I. vesnici Nusle; doloženo to je ovšem pouze formulářovou listinou.¹⁸⁶ Nicméně jen skutečnost, že opakovaně zastával úřad mincmistra, svědčí o úzké vazbě na panovníka.¹⁸⁷

II. Charakter lokace

Litoměřicích, Litoměřicko 21–22, 1985–1986, s. 51–76 nebo Oldřich Kotyza, Jan Smetana, Jindřich Tomas a kol., Dějiny města Litoměřic, Litoměřice 1997, s. 111–112, 121–123.

184K Eberhardově životní dráze nejpodrobněji František Hoffmann, Mincmistr Eberhart, Pražský sborník historický 12, 1980, s. 70–84, je také nutné respektovat výhrady v reakci na tento text: Rostislav Nový, Český mincmistr Eberhard. In: Z pomocných věd historických 5. Praha 1984 (AUC=Philosophica et Historica 1.1982), s. 135–138.

185O spojitosti mezi tímto darem a lokací Litoměřic např. nepochybuje Jaroslav Čechura, Nezdařená lokace Přemysla Otakara II. na Hoře sv. Štěpána a statky chotěšovského kláštera na Litoměřicku v době předhusitské (Doplňky k českému diplomatáři), Litoměřicko 17–20, 1981–1984, s. 45, podobně ovšem s menší jistotou předpokládají Oldřich Kotyza – Jan Smetana – Jindřich Tomas a kol., Dějiny města Litoměřic 1997, s. 110.

186Das St. Pauler, č. 1, s. 24.

187Roky, kdy byl Eberhard mincmistrem uvádí František Hoffmann, Mincmistr Eberhart, Pražský sborník historický 12, 1980, s. 78.

Charakter těchto nových sídlišť není jednoduché definovat. V případě sídliště u sv. Havla se o založení dozvídáme s neznámou jak přesně velkým odstupem, ale v listině z roku 1265 se už sídliště označuje jako „nova civitas“.¹⁸⁸ To ovšem nemusí znamenat, že už samostatná výstavba ještě za vlády Václava I. začala s myšlenkou na založení samostatného města. Při bližší analýze by tedy bylo nezbytné zacházet s dvěma časovými horizonty s nejistým vzájemným vztahem. Na jistější půdě se neocitáme ani v druhém případě. Rozpaky vyjádřil vcelku přesně Jaroslav Čechura, který upozornil na vágní označení nového sídliště „locus“.¹⁸⁹ O „nova civitas“ existuje až velmi pozdní zmínka z roku 1363, kterou lze samozřejmě se sídlištěm na Hoře sv. Štěpána spojovat jen hypoteticky.¹⁹⁰ V obou případech tedy lze asi jen s omezeními, pokud vůbec hovořit o samostatném městě, ale v každém případě naplňují definici sídliště městského charakteru, jak bude projednáno níže v souvislosti s právním statutem a charakterem zástavby obou lokalit.

III. Vztah k mateřskému městu

Asi nejnápadnějším společným rysem obou lokací je skutečnost, že ležely v bezprostřední blízkosti již etablovaného města; shodou okolností dvou nejvyspělejších městských útvarů, které v té době v Čechách existovaly. Z takto nastíněné situace vyplývá několik interpretačních problémů:

- Je zřejmé, že nové založení muselo nějakým způsobem již ve svých počátcích řešit vztah ke staršímu sousedícímu městu (resp. ho museli nějak řešit již zakladatelé před začátkem lokace), protože v podstatě vpadalo do zájmového zázemí svého souseda.¹⁹¹ Je nutné najít odpověď na otázku, proč si obyvatelé Litoměřic a Starého Města pražského nechali ve své bezprostřední blízkosti vyrůst potencionálního konkurenta (a

188CDB V.1, č. 452, s. 667.

189Jaroslav Čechura, *Nezdařená lokace Přemysla Otakara II. na Hoře sv. Štěpána a statky chotěšovského kláštera na Litoměřicku v době předhusitské (Doplňky k českému diplomatáři)*, Litoměřicko 17–20, 1981–1984, s. 47.

190Josef Emler, *Libri confirmationum I.2*, Pragae 1874, s. 30. Hovoří se zde o kostele sv. Jiří „in Nova civitate in suburbio in Luthomericz“.

191Varianta, byť ne nemožná, že totiž nová lokace vznikla na panovníkův příkaz bez ohledu na zájmy měšťanů Starého Města pražského nebo Litoměřic, se nezdá pravděpodobná. V případě Litoměřic se aktivita litoměřických lokátorů může jevit dokonce jako rozhodující element, jak je naznačeno v Oldřich Kotyza – Jan Smetana – Jindřich Tomas a kol., *Dějiny města Litoměřic*, Litoměřice 1997, s. 123. Naopak Jaroslav Čechura, *Nezdařená lokace Přemysla Otakara II. na Hoře sv. Štěpána a statky chotěšovského kláštera na Litoměřicku v době předhusitské (Doplňky k českému diplomatáři)*, Litoměřicko 17–20, 1981–1984, s. 43–69, opakovaně klade důraz na lokaci na Hoře sv. Štěpána jako podnik provedený z vůle Přemysla Otakara II. V případě Prahy se spíše jedná o příklon k pravděpodobnějšímu scénáři, protože o okolnostech založení města u sv. Havla je známo velmi málo. Na druhou stranu je nutné respektovat, že v druhé polovině 13. století mezi měšťany obou komunit propukaly spory, které musel řešit panovník.

minimálně v případě Litoměřic se na tom někteří litoměřičtí měšťané aktivně podíleli), když logika věci i obecný trend si vyžadoval v zájmu ochrany hospodářského zázemí udržovat mezi městy podstatný odstup.

- Je nutné se pokusit definovat právní vztah, který obě sídliště spojoval nebo naopak od sebe navzájem odděloval. V případě Nového Města u sv. Havla dostupné informace naznačují, že nově etablovaná komunita nedisponovala rychtářským úřadem; listina z roku 1265 se o rychtě nezmiňuje a první doklady pocházejí až z 15. století.¹⁹² Podle Jiřího Čarka mělo město u sv. Havla disponovat jiným městským právem než Staré Město pražské a k sjednocení mělo po období napětí a vzájemných sporů dojít až v osmdesátých letech 13. století.¹⁹³

V případě Litoměřic se snad něco k právnímu statusu lze dovědět k roku 1262. 10. června 1262 byly v Budyni pro litoměřické měšťany vydány dvě listiny. Jedna obnovovala snahy tří lokátorů na hoře sv. Štěpána a v podstatě se nelišila od listiny z roku 1253.¹⁹⁴ Toho samého dne vydal Přemysl Otakar II. pro Litoměřice privilegium, které ustanovovalo, že měšťané z Litoměřic nemohli být za hradbami města pohnaní před žádný cizí soud (jmenovitě krajské soudy, soudy v jiných městech, pražský soud), ale že nadále bude osobně soudit jejich pře, resp. pověří někoho ze svých urozených („nostris nobilibus“), aby ho zastupoval.¹⁹⁵ Důležité v těchto souvislostech je, že sídliště na Hoře sv. Štěpána podle všeho nespadlo do obvodu městských hradeb a tudíž je otázkou, zda se ho toto privilegium, které také Litoměřicím udělovalo magdeburské právo, týkalo.¹⁹⁶ Jaroslav Čechura se asi správně domnívá, že je tato listina dokladem rozdílného právního postavení obou sídelních útvarů. Mnohem nezřetelnější je jeho další úvaha, dle které udělení magdeburského práva Litoměřicům mělo „zabezpečit zájmy města a umožnit zároveň úspěšnější průběh ... podniku na Hoře sv. Štěpána.“¹⁹⁷

192Bedřich Mendl, „Vici Theutunicorum“ a „civitas circa s. Gallum“, Dva problémy z počátků města Prahy, Český časopis historický 38, 1932, s. 247, pozn. 4.

193Josef Janáček a kol. Dějiny Prahy, Praha 1964, s. 78.

194CDB V.1, č. 337, s. 503–505.

195CDB V.1, č. 336, s. 501–503.

196Otázku litoměřických hradeb projednávají Oldřich Kotyza – Jan Smetana – Jindřich Tomas, Dějiny města Litoměřic, Litoměřice 1997, s. 121–122.

197Jaroslav Čechura, Nezdařená lokace Přemysla Otakara II. na Hoře sv. Štěpána a statky chotěšovského kláštera na Litoměřicku v době předhusitské (Doplňky k českému diplomatovi), Litoměřicko 17–20, 1981–1984, s. 47–48.

Další důležitou položku, která by mohla pomoci vysvětlit vztah mezi oběma sídlišti, je otázka přítomnosti Lutolda, který je v obou listinách označen jako „iudex“. Jaroslav Čechura považuje neurčité označení za doklad toho, že Lutold byl oním litoměřickým rychtářem, který je známý např. z listiny z roku 1248.¹⁹⁸ Že se jedná o stejnou osobu asi není nutné příliš zpochybňovat. Spíše podle mého názoru není jisté, zda absentující informace o místě působení nemůže poukazovat na skutečnost, že se daný výraz vztahuje k pozici, kterou měl Lutold zaujmout v nově založeném sídlišti a tudíž v době kolem roku 1253, resp. 1262 už nemusel být rychtářem v Litoměřicích.

- Pro pochopení vývoje v Praze a Litoměřicích bude pravděpodobně nutné zasadit místní vývoj do širšího kontextu a zabývat se v obecnější rovině prostorovým chováním raných městských útvarů. Situace, kterou je možné v různých odstínech ale v zásadě poměrně shodně sledovat v obou městech, pravděpodobně souvisí se sociálně-ekonomickým vývojem místních komunit, který v určitém okamžiku dospěl do stádia, kdy původní půdorysné řešení města přestalo vyhovovat novým nárokům. Ani v jednom případě, ať už u Litoměřic nebo Starého Města pražského, se nedá uvažovat o přelidnění původního sídliště.¹⁹⁹ Podobné problémy, jak se zdá, řešili v padesátých letech 13. století také mostečtí měšťané. Tehdy, s asi dvacetiletým odstupem od původního vyměření města, v Mostě došlo k rozšíření původní lokace, o kterém máme informace z rozsáhlých archeologických výzkumů. Zde se zřejmě také nejednalo o pouhé rozšíření městského území vyvolané přelidněním, které se tradičně pokládá za nejpřirozenější důvod k opatření takového charakteru. Nevzniklo sice nové město, ale nové tržiště rozšířilo původní lokaci o rozloze 11,4 ha na celkem 17 ha.²⁰⁰ Jako důvod Jan Klápště uvažuje ne o přelidnění města, ale o nedostatku prestižních parcel obrácených do náměstí a do hlavních komunikací.²⁰¹ Z této úvahy by ale vyplývala zajímavá skutečnost. Obecně se předpokládá, a není důvod zde předpokládat jiný vývoj, že zakladatelská generace obsazovala parcely právě u náměstí a hlavních komunikací, zajišťovala si tím ekonomické výhody a zároveň

198Jaroslav Čechura, *Nezdařená lokace Přemysla Otakara II. na Hoře sv. Štěpána a statky chotěšovského kláštera na Litoměřicku v době předhusitské (Doplňky k českému diplomatáři)*, Litoměřicko 17–20, 1981–1984, s. 46.

199Jan Klápště, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2006, s. 382. Jeho závěr se rozchází se starším tvrzením Jindřicha Tomase, *Od raně středověké aglomerace k právnímu městu a městskému stavu*, Výbor studií, Edd. Jan Klápště, Oldřich Kotyza, Litoměřice 1999, s. 71, který za důvod založení sídliště na Hoře sv. Štěpána považoval malou rozlohu původní lokace.

200V mladších písemných pramenech, RBM III, č. 12, s. 5; č. 16, s. 6, je zmiňované jako „novum forum“.

201Jan Klápště, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2006, s. 380–381.

obsazovala symbolické mocenské centrum komunity. V zájmu této elity určitě nebylo nechat stavět druhý trh. Znamená to, že se ve městě vyprofilovala nebo nově usadila jiná mocensky vlivná skupina, která si dokázala prosadit toto opatření i přes relativní dostatek místa, které ve svých výsledcích minimálně ekonomicky oslabovalo měšťany usedlé u starého tržiště. Takováto interpretace by zároveň ukazovala na nesamozřejmost jednoho z předpokladů Tomáše Velímského, totiž že zakladatelská skupina držela výsadní mocenské postavení dlouhá desetiletí po založení města.²⁰² Podobným způsobem v souvislosti s vývojem Mostu v polovině 13. století uvažoval i Jindřich Tomas, když napsal: „Opevněné jádro Mostu je ve srovnání s jinými českými městy ve 13. století značně veliké a ve své době bylo největší v kraji (cca 16 ha), což muselo mít odpovídající demografický význam. To se zřejmě projevilo větším podílem řemeslnického obyvatelstva, které získalo větší vliv na správu města než bylo v jiných městech ve 13. století obvyklé. Listina z roku 1278 je v Čechách první, která již v ustanoveních práva míle hájí zájmy řemeslnického obyvatelstva. Most v hradbách mohl mít kolem 300 domů, což znamenalo řádově dva až dva a půl tisíce obyvatelstva.“²⁰³ Samozřejmě se na tomto místě nedá uvažovat o pevných závěrech, ale naznačení kontur zajímavého problému, který by mohl vnést více světla do vývoje raných městských útvarů kolonizačního období.

IV. Okolnosti lokace

Zdá se, že i samotný průběh výstavby města lze do značné míry považovat za výjimečný. Jestliže se u mnoha v té době vznikajících českých měst uvažuje o počáteční etapě provizorních zahlobených obydlí, která mohla být užívána i několik desítek let, tak v případě nového města u sv. Havla byla zjištěna i v listině zmiňovaná luxusní a ve střední Evropě ojedinělá výstavba věžových domů. Dle slov listiny mohla snad být organizovaná samotnými lokátory („Eberhardus, magister monete nostre, et sui amici constructionis ipsius nove civitatis...“).²⁰⁴ V Litoměřicích je zatím situace nejasná, výsledky archeologického výzkumu ještě nebyly ani zdaleka publikovány, ale v literatuře už jsou zmínky o luxusních obydlích, což opět neodpovídá tradičnímu modelu polozahlobených provizorií.

202Tomáš Velímský, Příspěvek k dějinám patriciátu v českých městech 13. a 14. století. Český časopis historický 89, 1991, s. 325.

203Jindřich Tomas, Počátky města Mostu a problémy jejich zkoumání, in: Od raně středověké aglomerace k právnímu městu a městskému stavu, Výbor studií, Edd. Jan Klápště, Oldřich Kotyza, Litoměřice 1999, s. 291.

204CDB V.1, č. 452, s. 667–668.

V. Možnosti sociální interpretace

Vzhledem ke skutečnosti, že se na svatoštěpánské lokaci určitě a v případě svatohavelského města možná podíleli členové sousedící městské komunity, tak je na místě otázka, jestli podnětem k těmto lokacím nebyla určitá nově vzniklá sociální situace, kterou měla nová lokace řešit.²⁰⁵ Z interpretačních možností, které jsou po ruce, je nejjednodušší uvažovat o napětí uvnitř staré komunity, kterou měl odliv některých jejích složek ztlumit nebo jestli naopak příchod nových lidí neměl nějakým způsobem změnit dosavadní sociální profil populace. Zároveň by bylo zajímavé reflektovat úvahy Jiřího Kejře, který při rozboru instituce „salmana“ uvažoval o podmínkách dynamiky růstu města: tj. jaké strategie bylo v případě patriciátu nevhodnější sledovat, tak aby bylo dosaženo optimálního hospodářského růstu města.²⁰⁶

VI. Možnosti etnické interpretace

Samozřejmě ani v této souvislosti nelze úplně odhlédnout od možností etnické interpretace. Minimálně v případě Litoměřic lokátoři byli s poměrně velkou pravděpodobností Němci (litoměřický rychtář Lutold, Jan z Míšně, Jindřich z Freibergu, řečený Král). V případě Eberharda pro Nové město u sv. Havla se ocitáme na poněkud nejistější půdě.²⁰⁷ Že etnicita byla důležitým činitelem a komunita se podle ní mohla dělit do dvou částí, ukazuje vývoj v Brně, kde bylo minimálně prostorové vydělení doloženo dvojakostí náměstí a dvojakostí farní organizace.²⁰⁸ V této souvislosti je na místě zmínit i analogický vývoj, který je možný sledovat v některých dalších středoevropských městech té doby. Předběžně se zatím dá uvažovat o Zhořeleci, Brandenburgu nebo Vratislavi. Jindřich Tomas upozornil na nápadnou podobnost mezi vývojem v Litoměřicích a v Prenzlau.²⁰⁹ V těchto všech městech došlo ve 13. století rozšíření města o novou část, která mohla mít odlišný právní status. Zároveň je nutné

205O nejistotě Eberhardova původu František Hoffmann, *Mincmistr Eberhart*, Pražský sborník historický 12, 1980, s. 71.

206 Jiří Kejř, *K interpretaci práv měšťanů Svatohavelského Města pražského*, *Právně historické studie* 9, 1975, s. 15.

207O původu Eberharda neví nic jistého známo, nicméně různí historikové představili několik hypotéz. František Hoffmann, *Mincmistr Eberhart*, Pražský sborník historický 12, 1980, s. 71 uvažoval. na základě volné asociace Eberhardovy účasti na horním a mincovním podnikání a známostí s Dětrichem Freibergem, který měl být ze Saska, o tom, že Eberhard mohl pocházet ze Saska. Vratislav Vaníček, *Velké dějiny zemí Koruny české III.*, Praha 2002, s. 419 navrhl jako místo Eberhardova původu Švábsko. Půdorys Domažlic a Nového Města u sv. Havla má vycházet z jihoněmeckých městských forem, zejména má být blízký půdorysu města Landshut. Ani jeden z návrhů se ovšem nezdá natolik dostatečně podloženým, aby se s ním dalo dále pracovat.

208Upozornil tak Rudolf Procházka, *Archeologie a poznání moravských a slezských měst*, *Archaeologia historica* 32, 2007, s. 45.

209Jindřich Tomas, *Počátky města Litoměřic II/1*, in: *Od raně středověké aglomerace k právnímu městu a městskému stavu*, Výbor studií, Edd. Jan Klápště, Oldřich Kotyza, Litoměřice 1999, s. 132.

počítat se širokých rozhledem výše jmenovaných lokátorů v Praze a Litoměřicích, kde se dají předpokládat intenzivní kontakty především na západ od českého území.

Havelské Město

Velmi důležitou okolností pro pochopení vývoje v pražském souměstí je interpretace výrazu *solas* Jiřího Kejře jako techniky převodu nemovitostí, která naznačuje snahu německého patriciátu držet v rukou kontrolu nad osídlením nově založeného města²¹⁰. Nicméně zůstává otázkou, jestli je možné tento požadavek kontroly přijímání nových měšťanů dávat do souvislosti se vznikem města u sv. Havla. Tj. její interpretace, ať už bude jakákoli, nemusí souviset s příčinami jeho vzniku. Otázkou také zůstává, jak v tomto kontextu naložit s informací o založení Malé Strany v roce 1257, kdy došlo k násilné výměně původního obyvatelstva. Konečně je zřejmé, že hradby stavěné v padesátých letech 13. století Havelské město zahrnuly do svého prostoru.

Je nutné tento vývoj dát dohromady se širším kontextem vztahů mezi jednotlivými pražskými městy, které se dály být velkou část druhé poloviny 13. století napjaté. K této situaci se vyjádřil Karel Čarek, když poukázal na pokus nejdříve Přemysla Otaka II. v šedesátých letech a konečně Václava II. v roce 1286 neuspokojivou situaci ve městě vyřešit.²¹¹ A konečně, co se stalo, že roku 1287 došlo k právnímu sjednocení Starého Města s Havelským Městem.

210 Jiří Kejř, K interpretaci práv měšťanů Svatohavelského Města pražského, Právně historické studie 9, 1975, s. 5–18. Je nutné upozornit, že se nejedná o zdaleka jediný výklad tohoto výrazu, např. nově se k listině z roku 1265 vyjádřil Vratislav Vaníček, Velké dějiny zemí Koruny české II, Praha 2000, s. 419, který upřednostnil výklad „*solas*“ jako kotců (s odkazem na Hlubčice 1275), nicméně bez podrobnější argumentace.

211 Josef Janáček a kol., Dějiny Prahy, Praha 1964, s. 78.

IX. Způsoby šíření lokačních dovedností

Jedním z poměrně důležitých problémů, který je v souvislosti s lokátory snad možné řešit, je otázka způsobů šíření dovedností a kompetencí, s kterými lokátor musel disponovat. Souhrn těchto kompetencí je možný získat, pokud se detailnějším způsobem rozebere náplň lokátorovy činnosti. Ta se dá na základě svědectví písemných a čím dál důležitějších archeologických pramenů rozdělit do několika základních okruhů:

1) Výběr místa

V žádné z dochovaných zakládacích listin není konkretizován způsob výběru místa pro založení budoucího města. Není znám ani podíl jednotlivých zainteresovaných osob na finálním rozhodnutí. Jedinou výjimku tvoří již dříve rozebraná formulářová listina pro neznámé město.²¹²

Nicméně některé listiny informují o kritériích výběru místa jiným, méně přímým způsobem. V zakládací listině Poličky se pečlivě vyjmenovávají náležitosti, které má ve svém zázemí nové město mít. Patří sem vesnice, role orné i neorné, lesy, háje, lovy, louky, pastviny, vody a vodní toky, rybné revíry.²¹³ Jedná se jistě o maximalisticky idealizovaný a snad do určité míry formalizovaný požadavek, ale nelze si představit, že by se rozhodnutí založit město mohlo provést bez přihlédnutí k možnostem zisku tohoto příslušenství. Otázkou samozřejmě nadále zůstává, o jak velké kompromisy mezi určitými hledisky zaopatření města se mohlo jednat a kde existovala hranice, kterou nebylo možné překročit.²¹⁴ Vedle dostatečného hospodářského zázemí hrál svou roli i přístup ke komunikační síti a požadavky

212RBM II.b, č. 2382, s. 1031. Více v kapitole V.

213CDB V.1, č. 457, s. 673–678.

214Tato hranice byla určitě překročena minimálně v případě lokací Přemysla Otakara II. v okolí Bezdězu, více k tomu Josef Žemlička, Nezdárená městská založení v Čechách ve 13. století, *Hospodářské dějiny* 4, 1979, s. 53–54.

obranu, resp. strategické cíle obecně. Lokátor si samozřejmě musel být vědom podmínek, které by vybrané místo mělo pro úspěch podniku splňovat.

2. Terénní úpravy

Během zakládání měst docházelo k rozsáhlým terénním úpravám, kde lokátor působil minimálně jako koordinátor. Parcelaci a výstavbě mohla předcházet planýrka a zarovnání povrchu, jak je doloženo např. v Litoměřicích na Hoře sv. Štěpána.²¹⁵ Zajímavá je archeologicky doložená situace v Brně, kde byl zjištěn v různých částech lokovaného prostoru odlišný způsob úpravy povrchu.²¹⁶ Publikace k danému zjištění bohužel neuvádí, jestli je z archeologické situace zřejmý nějaký záměr nebo důvody pro odlišné strategie při zpracování lokačního povrchu.

Z písemných i archeologických pramenů existují doklady o úpravách vodního režimu v okolí města. Kromě situace nastíněné v kapitole III.1 v Litoveli, existuje několik dalších příkladů úprav podobného charakteru. Zatímco písemné prameny o tomto aspektu lokace neinformují, dá se předpokládat, že v budoucnu přibude informací z archeologických výzkumů. Zatím se o odvodnění budoucího areálu zmiňuje v případě Plzně; odvodňovací práce měly proběhnout i při budování Českých Budějovic.²¹⁷ Potenciál archeologických výzkumů zjistit, jak náročné a zároveň sofistikované mohly takové zásahy do terénu být, ukazuje situace v Děčíně na Mariánské louce. Tomáš Velímský popisuje rozsáhlé úpravy vodního režimu v okolí města, které s velkou pravděpodobností proběhly během zakládání města či v době krátce po jeho založení. Severovýchodně od nového města byl vybudován rybník, který byl skrze nově vykopaný kanál zásobován vodou z řeky Ploučnice. Rybník byl dalším kanálem propojen s Labem. Město tak bylo ze všech stran chráněno vodou, zároveň mělo poměrně výkonný systém, kterým mohlo regulovat hladinu řeky v případě záplav. Rybník dále představoval ekonomický příspěvek k hospodářskému zázemí města.²¹⁸

3. Rozměření půdorysu a parcelace

Dalšími aktivitami, které nebylo možné pominout, bylo rozměření půdorysu budoucího města, parcelace a rozdělení parcel mezi budoucí obyvatelstvo. Vyhodnocením vzdáleností mezi objekty bylo možné rekonstruovat velikosti parcel ve většině archeologicky poznaných lokalitách, poměrně často se jednalo pouze o parcely vyměřené okolo ústředního prostoru – tržiště.²¹⁹ Někdy parcelace vyžadovala sofistikovanější řešení, jako např. v Brně, kde bylo

²¹⁵http://www.kar.zcu.cz/vyzkum/Litomeric/predbezna_zprava1.htm

²¹⁶Rudolf Procházka, Zrod středověkého města na příkladu Brna, *Mediaevalia Archaeologica* 2, Brno a jeho region, Praha – Brno 2000 (editor!!!), s. 98.

²¹⁷František Hoffmann, České město ve středověku, Praha 1992, s. 41; Jaroslav Čechura, Počátky královského města Českých Budějovic, *Jihočeský sborník historický* 53, 1984, s. 63.

²¹⁸Tomáš Velímský, Město na louce, *Archeologický výzkum na Mariánské louce v Děčíně 1984–1989, Děčín 1991a*, s. 32.

²¹⁹Tomáš Velímský, K problematice počátků českých měst – prostorový vývoj a nejstarší zástavba, *Archaeologia historica* 14, 1989, 67–93.

nutné respektovat starší situaci a především již existující komunikace, u kterých lze předpokládat, že v některých situacích byly pozměněny.²²⁰

Je otázkou, do jaké míry je platná problematizace této oblasti v případě Uničova. Jan Klápště upozornil, že zde měly být vytvořeny parcely o dvojí velikosti, z nichž měl ale být placen stejně velký poplatek, resp. jestli daný úsek textu nelze interpretovat jiným způsobem.²²¹ Pokud by tato interpretace platila, pak by činnost lokátora musela být , minimálně v tomto případě, vnímána jako mnohem sofistikovaněji strukturovaná.

4. Aktivity organizačního charakteru

Asi hlavním organizačním úkolem lokátora bylo zajištění přísunu obyvatel do nového města. Z písemných pramenů vyplývá, že se někdy mohlo jednat o osídlenec z blízkých vesnic (základem pro budoucí uherskohradištské měšťanstvo byli lidé z Kunovic a Velehradu, vesnic vzdálených jen pár kilometrů od současného města).²²² Samozřejmě se také uvažuje o příchodu obyvatelstva z ciziny, resp. i to, že lokátor mohl mít za úkol cíleně verbovat potencionální kolonisty.

O profesní skladbě obyvatelstva vypovídají písemné i archeologické prameny. Prakticky v každém z archeologicky z větší míry prozkoumaném sídlišti byly nalezeny doklady řemeslné výroby: Žďár nad Sázavou – zpracování železa; Tisová u Starého Mýta – hrnčářské dílny, zpracování železa a barevných kovů, podobnou činnost vykazují nálezy na Hoře sv. Štěpána.²²³ Dá se tedy předpokládat, že se lokátoři museli soustředit nejen na získání lidí jako takových, ale museli zajistit i odpovídající pro chod sídliště nezbytné řemeslníky: především osoby schopné zpracovávat železo, barevné kovy, resp. i hrnčáře.

5. Příslušenství a vybavení města

V listinách se často opakují zmínky o příslušenství města a to v souvislosti buď s finančními povinnostmi k těmto zařízením vázanými nebo s osobou budoucího rychtáře, který z nich měl pobírat výhody. Asi nejčastěji je zmiňován mlýn, někdy i více mlýnů, bezpodmínečně nutné byly již od samotného počátku masné a chlebné krámy, tzn. ale i organizace zásobování tohoto prodeje, a hospoda.²²⁴ Poměrně často se v zakládacích listinách zmiňují lázně: v

220Rudolf Procházka, Zrod středověkého města na příkladu Brna, *Mediaevalia Archaeologica* 2, Brno a jeho region, Praha – Brno 2000, s. 96–97.

221Jan Klápště, *Proměna českých zemí ve středověku*, Praha 2006, s. 264; CDB II, č. 246, s. 237–239.

222CDB V.1, č. 136, s. 218–220.

223http://www.kar.zcu.cz/vyzkum/Litomerice/predbezna_zprava1.htm

224 Jako příklad opět může posloužit zakládací listina Poličky CDB V.1, č. 457, s. 673–678 nebo Hranic RBM II, č. 1568, s. 672–673.

Hranicích, Brušperku nebo v Bělé pod Bezdězem.²²⁵ Je zřejmé, že brzy po lokaci následovala další organizace nezbytných náležitostí, které v zakládacích listinách nemusely být zmiňované. Mezi takové patřila i stavba kostela, někdy se značným odstupem i stavba hradeb.

Je tedy otázkou, jakým způsobem se schopnost organizovat tak náročnou akci, jakou lokace městského útvaru byla, šířila do nových oblastí. Problém v podstatě úzce souvisí s otázkou migrace obyvatelstva ze západních částí kontinentu na východ v té době. Situaci ztěžuje okolnost, že jak vyplývá z kapitoly V, pro druhou polovinu 13. století buď na základě písemných pramenů nelze zjistit, odkud pocházel ten který lokátor, a nebo je doloženo, že lokátor už před začátkem podniku působil v regionu budoucího města. Není přitom doložitelné, zda se v regionu narodil, nebo v případě, že se nejednalo o místního obyvatele, odkud přišel. U venkovských rychtářů (Kunrat z Lewendorfu, Gottfried z Bílého Podolí, Ješek z Bělé) nelze na základě výzkumu bádání zjistit, jestli byli i lokátory vesnice, odkud se měli přesunout do vznikajícího města, i když v případě Kunrata z Lewendorfu se to zdá velmi pravděpodobným. Otázka by pak spíš směřovala na výzkum venkovských lokátorů a rychtářů a informace o místě jejich původu.

V případě měšťanů z blízkých měst, se jedná o poněkud jasnější případy, protože je zřejmé, že minimálně v případě měšťanů u Kravař, Jindřicha z Freibergu a Jana z Mísně se dá uvažovat o jejich přesunu do nového místa pobytu. Takové přesuny městských obyvatel, většinou s německými jmény, nejsou v realitě 13. století vůbec zřídka. Příkladem mohou být právě Litoměřice, kde jsou zmiňováni měšťané s predikáty jiných českých lokalit (Ždanov u České Lípy, snad Břežany nad Ohří, Ústí nad Labem). Asi nejlepším příkladem, jak se geograficky mohla v případě lokační činnosti takto vázat určitá města je případ měst:

Kravaře (přelom padesátých a šedesátých let 13. století) → (Starý) Bezděz (1264)

Kuří Vody (doba vlády Přemysla Otakara II.) → (Starý) Bezděz (devadesátá léta 13. století)

Česká Lípa, Bělá, (Starý) Bezděz → Bělá pod Bezdězem (před 1337)

Opět vyvstává chronologický problém. Jestliže se dá domnívat, že v druhé polovině 13. století bylo možné sahat do místních zdrojů, tak je otázkou, zda bylo něco takového možného ve

225 CDB V.II, č. 805, s. 494; RBM II, č. 669, s. 259; CIM IV.1, č. 44, s. 62.

starším 13. století. Spíše se dá předpokládat, že pro ranější období s tímto modelem lze počítat jen omezeně. Sám o sobě by totiž nedokázal vysvětlit, jakým způsobem se lidé se schopnostmi založit město dostali do českých zemí. O tom, že geografický element přece jen mohl hrát nějakou roli i v první polovině 13. století sand ukazuje způsob, jakým se městské zřízení šířilo do českých zemí. Tři základní směry se Saska, Slezska a Rakouska by mohly naznačovat, že urbanizace mohla být i zde částečně postavená na přesunu jedné skupiny do blízkého vhodného místa s předpoklady plnit centrální funkce. Zmínka v uničovské listině na blízký Bruntál může lehce odkazovat právě na tento typ vazby, i když se samozřejmě jedná jen o hypotézu. Velmi nejistě by se tak mohlo dát uvažovat o možném vztahu:

Bruntál (před 1213) /→/ Uničov (1213) /→/ Olomouc (čtyřicátá léta 13. století)²²⁶ /→/ Litovel (1250–1270)

Ovšem nedá se tvrdit, že tyto vazby měly nebo mohly probíhat skrz osobu lokátora (snad s výjimkou vztahu mezi Olomoucí a Litovlí). Za zajímavou lze v těchto souvislostech snad uvažovat o připomínce Františka Vacka, který upozornil, že ve venkovském prostředí se v zakládacích listinách vyskytují odkazy na vesnice, odkud přicházel podnět k emfyteuzi.²²⁷ Samozřejmě nelze automaticky přejímat toto tvrzení pro realitu českých měst, ale nelze je také úplně ignorovat.

226O možné účasti uničovských měšťanů na založení Olomouce se zmiňuje Vratislav Vaníček, *Velké dějiny zemí Koruny české II*, Praha 2000, s. 300.

227František Vacek, *Emfyteuze v Čechách v XIII. a XIV. století I*, *Agrární archiv* 1919, s. 73–74.

X. Závěry

Shrnutí

V závěrečné kapitole jednak ve stručnosti zopakují a shrnu, co už bylo napsáno dříve, dále se také zaměřím na skutečnosti, které se z předchozího výkladu zdají vyplývat. Na druhou stranu chci i předeslat omezenou platnost těchto závěrů v rámci celé problematiky české vrcholně středověké urbanizace.

První část práce jsem se pokusila oddělit přesvědčivě doložitelné lokátory od osob, které byly za lokátory považované na základě více či méně kritických úsudků různých historiků. Poměrně překvapivě byla nakonec určena poměrně malá skupina jen stěží zpochybnitelných osob; celkem se jedná o dvacet jedna dle jména známých lokátorů. To představuje v porovnání s rozsahem městské kolonizace v českých zemích jen zlomek množství lokátorů, kteří zde museli během 13. a 14. století působit. Navíc se ukázalo, že doložitelní lokátoři se chronologicky omezují pouze na vrcholné období kolonizace, konkrétně se jedná o dobu od počátku vlády Přemysla Otakara II. někdy do konce první třetiny 14. století.

Jen v rámci různých, více či méně pravděpodobných hypotéz se lze vyjadřovat k

vývoji v první polovině 13. století. Nedostatek informací o městských lokátorech v tomto raném období je poplatný malému množství písemných pramenů nebo převažujícímu zvyku uzavírat ústní dohody, a výrazně ztěžuje jakákoli konkretizující konstatování. Nicméně existují některé indicie, které naznačují, že osoby zodpovědné za lokování měst v první polovině 13. století se svou charakteristikou mohly lišit od chronologicky mladších lokátorů.²²⁸ Jestliže v druhé polovině 13. století mezi lokátory převládají venkovští rychtáři z blízkého okolí budoucího města nebo měšťané ze staršího, relativně blízko položeného městského útvaru, tak pro rané 13. století, kdy vznikala právně etablovaná vrcholně středověká města na místech s dlouhou centrální tradicí, s živými obchodními kontakty s cizinou a usedlými komunitami cizích kupců (Brno, Litoměřice) si lze takový model představit jen stěží. Nicméně konkrétně se pro tuto dobu nedá na základě písemných pramenů české provenience nic konkrétního konstatovat. Podrobnější informace by se mohlo podařit získat srovnáním s vývojem v blízkých oblastech, které v té samé době prošly podobným vývojem jako české země (Slezsko, Malopolsko, Rakousko). S určitou rezervou se lze pouze domnívat, že v první polovině 13. století byly lokacemi měst pověřovány spíše malé skupinky lokátorů než jednotlivci, jak se objevuje v pramenech mladšího 13. století a v případě menších městských sídlišť. U nejstarších známých případů (lokace na Hoře sv. Štěpána u Litoměřic, Nové Město u sv. Havla, Horní Benešov, Starý Bezděz) se vždy vyskytují minimálně dvojice lokátorů.

Problematickým se pro starší dobu jeví i v druhé polovině 13. století ustálený zvyk odměňovat lokátora rychtou, často dědičně. V poměrně velkém počtu raných městských obcí je v první polovině 13. století doložena častá obměna na pozici rychtáře (Litoměřice, Olomouc, Brno, Staré Město pražské). To je jedním z důvodů, proč byla zpochybněna řada výrazných osob, které se v těchto městech objevují v řadě rychtářů jako první a bývají označovány za možné lokátory. Na druhou stranu je nutné respektovat informaci o situaci v Uničově, kde byla v roce 1223 udělena městská rychta do dědičného držení.

Pro druhou polovinu 13. století a počátek 14. století se zdál ustálit vzorec jednání, který preferoval využívat lidi z regionálních zdrojů. Mimo jiné to znamená, že v regionech již byli usedlí lidé, kteří byli tak složitý podnik jako je vybudování města a zorganizování městské komunity provést a pravděpodobně i ekonomicky zaštitit. Samozřejmě zůstává otázkou, kde se tam tito lidé vzali a jak dlouho v daném regionu působili. Zdá se, že při

²²⁸K diskusi o nápadně malém množství městských zakládacích listin např. Jaroslav Bakala, K úloze městského fojta a lokačních listin, in: Moravskoslezské pomezí v proměnách 13. věku, Výběr z článků a studií, ed. Martin Wihoda, Brno 2002, s. 180–184.

rozhodování o způsobilosti lokovat město hrála poměrně velkou roli jejich dosavadní zkušenost s podniky podobného rázu. U poměrně velkého procenta těchto osob je možné doložit, že se buď účastnily lokačního podniku a měly náležitou zkušenost (Lutold, Konrád a Hertvík z Kravař, Kunrat z Lewendorfu, snad i pražský měšťan Balduin nebo Konrád z Kuřích Vod) nebo ve svém předešlém životě zastávaly společenský post, který jim zajistil zkušenost s organizováním komunitního života (Lutold, Kunrad z Lewendorfu, Gottfried, Ješek, Martin z Lovu).

V souvislosti s těmito trendy vyvstává řada otázek, které nesou úzkou spojitost s mechanismy, které zajišťovaly koordinaci mezi mocenským centrem a vývojem v regionech. Jak bylo naznačeno, není pravděpodobné, že by panovník mohl udržovat blízký vztah se svými lokátory, třebaže v případě církevních a šlechtických lokací to již představitelné být mohlo. Některé písemné prameny naznačují, že tato koordinace, kam patřil i výběr lokátora, mohla být ovlivňována i jinými osobami a ty pak nepřímo zasahovaly do průběhu urbanizace krajiny. Není tedy bez výhrady přijatelný úzký kontakt mezi panovníkem a lokátorem, jak v některých městech naznačují někteří historici. V kapitole V. jsou uvedeny příklady některých náznaků komplexnějších vztahů a zásahů do procesu zakládání města ze strany dalších osob, ale spíš za účelem otevření problému než nárokování si nějakých závěrů.

Je otázkou, jak moc je možné počítat s jiným modelem, který není zřejmé s jak velkou jistotou fungoval, na území olomouckého biskupství za působení Bruna ze Schauenburku. Konkrétně se jedná o Hellemberta z Turri, který dostal slavičínský újezd, kde měl provést lokaci místního zboží. Nicméně nelze s jistotou tvrdit, že zde také lokoval Slavičín. Nicméně tento model nelze úplně vyloučit.

Problémem zůstává možnost etnické interpretace urbanizace českých zemí. Samozřejmě nelze zpochybňovat význam německé složky, která stála za těmito podniky. Jakékoli pokusy o preciznější popis reality ale selhávají. O problematice etnicity se dá uvažovat pouze v kontextu širšího studia daných otázek, ale v případě české medievistiky se nedá opřít o nic jiného než o metodu analýzy etymologické podoby jmen. Dle očekávání převládají německá jména a jen v mladších fázích kolonizačního období, především pak ve 14. století lze narazit na jména slovanského původu. Nicméně dochovaný částečný rodokmen fojtské rodiny ve Vidnavě ukazuje, jakým způsobem v daném období a v dané vrstvě obyvatelstva mohou být jakékoli závěry zavádějící, obzvlášť pokud se nelze opřít o žádné analýzy širšího charakteru, které by se zabývaly charakterem středověké etnicity a její stálosti v rámci etnických hranic.

Jako výrazně odlišné události, a to i na základě výjimečného postavení lokátorů v rámci celé definované skupiny, se profilují dvě lokace proběhnuvší kolem poloviny 13. století. Nejednalo se o samostatná města, osobnosti stojící za jejich založením patří, pokud lze posoudit na základě dostupných písemných pramenů, do nejméně skupiny patricijské vrstvy s blízkým vztahem k panovníkovi. Vedle zařazení do kontextu místního vývoje, bylo během příštího výzkumu nutné sledovat i analogické podniky, které jsou doloženy v dalších významných městech střední Evropy. Dalším možným sledovatelným prvkem může být problematika prostorového chování městských útvarů v době po jejich prvotní lokaci. Po určité době mohlo totiž dojít k situaci, kdy prostorové vymezení původní lokace přestalo odpovídat požadavkům a nárokům příslušné komunity. Jen na základě analýzy respektující různé úhly pohledu by bylo možné plně vysvětlit cíle, které zakladatelé těchto dvou výjimečných lokací sledovali.

Závěrečné poznámky

Předchozí text je ovšem vnímat se vší podmíněností, která je způsobena omezenými možnostmi písemných pramenů. Během 13. století se výrazně mění prameny jak kvantitativně, tak se i mění charakter informací, které jsou k dispozici. Lokátoři jsou zjištělní, jak už bylo konstatováno dříve, v porovnání s počtem založených měst jen u velmi malého počtu lokalit. Závěry, které tady byly načrtnuty tedy můžeme chápat jako obecné jen na základě velmi volné licence.²²⁹ Je možné, že existovaly jiné způsoby a preference ve výběru lokátora, ale je problém, že o ostatních městech prostě v tomto smyslu zatím nelze vůbec nic konstatovat. Z toho důvodu je taky nutné upozornit na skutečnost, že se sice jedná o závěry, které se zdají mít širší platnost, nelze je ale automaticky aplikovat na další města, kde daná část mozaiky chybí. Tím ovšem docházíme k závěru, že nelze podobné skutečnosti konstatovat pro valnou většinu ve 13. a 14. století založených měst.

Další okolností ovlivňující vyznění těchto závěrů je skutečnost, že zahraniční literatura byla v průběhu psaní této práce konzultovaná jen minimálně. Jednak protože zorný úhel pohledu, který mě zajímal, jsem nikde nedokázala najít, jednat také proto, že otázky, které jsem si kladla, jsem chtěla řešit pouze na českém materiálu, který pro dané období tvoří poměrně uzavřený celek: to je dáno, jak politicko-společenským kontextem českého středověkého státu, tak dlouhou jednotnou badatelskou tradicí, které tyto prameny podléhaly.

229 V podstatě se s nimi musí zacházet v intencích varování, které je možné nalézt u Jiřího Kejře, *Vznik městského zřízení v českých zemích*, Praha 1998. s. 18–19.

Je tedy možné, že pokud dojde ke srovnání těchto výsledků s výzkumy v jiných kolonizovaných oblastech, bude je nutné v rámci zasazení do širokého kontextu upravit. To se může týkat především hypotetických úvah o vývoji v první polovině 13. století a také dvou zvláštních lokací nových městských komunit v Novém Městě sv. Havla v Praze a na Hoře sv. Štěpána.

XI. Prameny a literatura

Prameny

St. Pauler – Das St. Pauler Formular. Briefe und Urkunden aus der Zeit König Wenzels II.
Hrsg. von J. Loserth, Prag 1896.

CDB – Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae, II. (1198–1230). Ed. G. Friedrich, Pragae 1912; III.1 (1231–1238). Ed. G. Friedrich, Pragae 1942; V.1–2 (1241–1253). Edd. J. Šebánek et S. Dušková, Pragae 1962–1965; V.1–3 (1253–1278). Edd. J. Šebánek et S. Dušková, Pragae 1974–1982;

CDM – Codex diplomaticus et epistolaris Moraviae III, IV. Ed. A. Boczek. Olomucii 1841, 1845.

CIM – Codex iuris municipalis regni Bohemiae, II. Privilegia královských měst venkovských v Království českém z let 1225 až 1419. Ed. J. Čelakovský, Praha 1895; VI.1 Privilegia nekrálovských měst českých z let 1232–1452. Ed. A. Haas, Praha 1854.

CRON. SAR. – Cronica domus Sarensis. Maior et Minor. Edd. L. Kysučan, L. Nováková. Brno 2003.

Emler, Josef. Libri Confirmationum ad beneficia ecclesiastica pragensem per archidiocesim. Sv.1.2. Praha. 1874.

FTB – Formulář Tobiáše z Bechyně (1279–1296). Ed. J. B. Novák, Praha 1903.

Kniž. již. Moravy – Knižnice jižní Moravy 13. Moravské a slezské listiny lichtenštejnského archívu ve Vaduzu 1173–1380. 1. díl. Edd. Jan Bistřícký, František Spurný, Ludvík Václavek, Metoděj Zemek. Brno 1991.

Köpl, Karl, Urkundenbuch der Stadt Budweis in Böhmen I. (1251–1391), Prag 1901.

Příběhy krále Přemysla Otakara II. in: FRB II. Ed. J. Emler, Praha 1874, s. 308–335.

RBM – Regesta diplomatica nec non epistolaria Bohemiae et Moraviae, I. /600–1253). Ed. K. J. Erben, Pragae 1855; II. (1253–1310). Ed. J. Emler, Pragae 1882; III. (1311–1333). Ed. J. Emler, Pragae 1890.

Urkundensammlung zur Geschichte des Ursprungs der Städte und der Einführung und Verbreitung deutschen Kolonisten und Rechte in Schlesien und der Ober-Lausitz. Edd. G. A. Tzschope, G. A. Stenzel. Hamburg 1832.

Sub – Schlesisches Urkundenbuch III. Edd. H. Appelt, W. Irgang. Wien–Köln 1963–1977.

Literatura:

BAKALA, Jaroslav. *K otázkám městského zřízení ve Vidnavě*. Slezský sborník 93, 1995, s. 192–208

BAKALA, Jaroslav. *Počátky Frenštátu pod Radhoštěm*. In: *Moravskoslezské pomezí v proměnách 13. věku. Výběr z článků a studií*. Ed. Martin Wihoda. Brno 2002, s. 494–504.

BAKALA, Jaroslav. *K úloze městského fojta a lokačních listin*. In: *Moravskoslezské pomezí v proměnách 13. věku. Výběr z článků a studií*. Ed. Martin Wihoda. Brno 2002, s. 180–184.

- BISTRICKÝ, Jan. *Počátky hradu a města*. In: Olomouc. Malé dějiny města. Olomouc 2002, s. 27–46.
- CEKOTA, Vojtěch – HOSÁK, Ladislav. *Dějiny Slavičína*, Gottwaldov 1956.
- ČECHURA, Jaroslav. *K některým otázkám hospodářského a správního systému cisterciáckých klášterů (Zlatá Koruna v předhusitském období)*. Československý časopis historický 29, 1981, s. 228–257.
- ČECHURA, Jaroslav. *Nezdařená lokace Přemysla Otakara II. na Hoře sv. Štěpána a statky chotěšovského kláštera na Litoměřicku v době předhusitské (Doplňky k českému diplomatáři)*. Litoměřicko 17–20, 1981–1984, s. 43–69.
- ČECHURA, Jaroslav. *Počátky královského města Českých Budějovic*, Jihočeský sborník historický 53, 1984, s. 57–67.
- ČECHURA, Jaroslav. *Úřad rychtáře v Litoměřicích*. Litoměřicko 21–22, 1985–1986, s. 51–76.
- Dějiny Prahy I. Od nejstarších dob do sloučení pražských měst (1784)*. Red. Jan Vlk. Praha – Litomyšl 1997.
- DOLEŽEL, Jiří. *Ke vzniku a vývoji několika měst střední a severozápadní Moravy*. Archaeologia historica 20, 1995, s. 201–217.
- FLODR, Miroslav. *Brněnské městské právo*. Brno 2001.
- FLODROVÁ, Milena. *“Královský” a “markraběcí” dům v Brně*. Brno v minulosti a dnes 13, 1995, s. 65–89.
- GABRIEL, František – SMETANA, Jan. *Sídelně historické aspekty vzniku města České Lípy*. Archaeologia historica 5, 1980, s. 131–142.
- GABRIEL, František – SMETANA, Jan. *K problému existence řemesel na vesnicích ve 13. století*. Archaeologia historica 7, 1982, s. 509–516.
- GEISLER, Martin – MALÝ, Karel. *Výsledek výzkumné sezóny 2004 a doklady železářské produkce ze středověkého městečka ve Žďáru nad Sázavou*. Archaeologia technica 17, 2006, s. 107–110.
- GOŠ, Vladimír. *Osada hrnčířů v Mohelnici*. Archeologické rozhledy 27, 1975, s. 338–341.
- GRAUS, František. *Dějiny venkovského lidu v Čechách v době předhusitské II. Dějiny venkovského lidu od poloviny 13. století do roku 1419*. Praha 1957.

- HLAVSA, Václav – VANČURA, Jiří. *Malá Strana*. Praha 1983.
- Hodonín. *Dějiny města do roku 1948*. Hodonín 2008 (kol. autorů).
- HOFFMANN, František. *Mincmistr Eberhart*. Pražský sborník historický 12, 1980, s. 70–84.
- HOFFMANN, František. *České město ve středověku*. Praha 1992.
- HORSKÁ, Pavla – MAUR, Eduard – MUSIL, Jiří. *Zrod velkoměsta. Urbanizace českých zemí a Evropa*. Praha – Litomyšl 2002.
- HOSÁK, Ladislav. *Dějiny Hustopečska do poloviny 14. století – příspěvek k starším dějinám Moravy*. Praha 1948.
- HOSÁK, Ladislav – ŠRÁMEK, Rudolf. *Místní jména na Moravě a ve Slezsku I. (A–L)*. Praha 1970.
- HOSÁK, Ladislav – Indra, Bohumír – Jašková, Marie. *Hranice. Dějiny města I. Od nejstarších dob do války třicetileté*, Hranice 1969.
- CHALOUPKA, Gracián. *Několik poznámek k tak zvané zakládací listině Jaroměřic nad Rokytnou*. Vlastivědný věstník moravský V/1, 1950, s. 4–22.
- JAN, Libor. *Vznik zemského soudu a správa středověké Moravy*. Brno 2000.
- JANÁČEK, Josef a kol. *Dějiny Prahy*. Praha 1964.
- JONES, Siám. *The Archaeology of Ethnicity. Constructing Identities in the Past and Present*. London 1997.
- KEJŘ, Jiří. *Počátky města Krnova*. Krnov 1968.
- KEJŘ, Jiří. *K interpretaci práv měšťanů Svatohavelského Města pražského*. Právně historické studie 9, 1975, s. 5–18.
- KEJŘ, Jiří. *Městské zřízení v českém státě ve 13. století*. Československý časopis historický 27, 1979, s. 226–252.
- KEJŘ, Jiří. *O nejstarší listině města Hodonína*, Studie o rukopisech 22, 1983, s. 77–86.
- KEJŘ, Jiří. *Vznik městského zřízení v městských zemích*. Praha 1998.
- KLÁPŠTĚ, Jan. *Paměť krajiny středověkého Mostecka*. Most 1994.
- KLÁPŠTĚ, Jan. *Středověká archeologie „interetnických vztahů“ anebo otazníky kolem jednoho tématu*, Archaeologia Historica 28, 2003, s. 9–17.

- KLÁPŠTĚ, Jan. *Proměna českých zemí ve středověku*. Praha 2006.
- KONEČNÝ, Stanislav. *O zakládací listině města Poličky*. Polička 2001.
- KOTYZA, Oldřich – SMETANA, Jan – TOMAS, Jindřich a kol. *Dějiny města Litoměřic*. Litoměřice 1997.
- KOUŘIL, Pavel – WIHODA, Martin. *Etnické rozmezí? Výpověď písemných a hmotných pramenů k etnické struktuře moravsko-slezského pomezí v epoše vrcholného středověku*. *Archaeologia historica* 28, 2003, s. 69–111.
- KUČA, Karel. *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku I*. Praha 1996.
- KUČA, Karel. *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku II*. Praha 1997.
- KUČA, Karel. *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku III*. Praha 1998.
- KUČA, Karel. *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku IV*. Praha 2000.
- KUČA, Karel. *Města a městečka v Čechách, na Moravě a ve Slezsku VI*. Praha 2004.
- KUTHAN, Jiří. *Zvíkovský purkrabí Hirzo. Příspěvek k dějinám kolonizace jižních Čech*. *Československý časopis historický* 19, 1971, s. 711–725.
- LÍBAL, Dobroslav – MUK, Jan – PAVLÍK, Milan. *Raně gotické Havelské město*. In: *Pražský sborník historický* 1966, s. 44–55.
- LORENC, Vilém. *Nové Město pražské*. Praha 1973.
- MAREŠ, František – SEDLÁČEK, August. *Soupis památek historických a uměleckých v království českém LXI. Politický okres krumlovský*. Praha 1918.
- MENDL, Bedřich. „*Vici Theutunicorum*“ a „*civitas circa s. Gallum*“. *Dva problémy z počátků města Prahy*. *Český časopis historický* 38, 1932, s. 237–259.
- MĚŘÍNSKÝ, Zdeněk – ZUMPFE, Eva. *Die Anfänge von Städten in Mähren und Niederösterreich (von der Protostadt bis zur Rechtsstadt). Thesen*. *Archaeologia historica* 32, 2007, s. 9–36.
- MEZNÍK, Jaroslav, *K národnostnímu složení předhusitské Prahy*. *Sborník historický* 17, 1970, s. 5–30.
- MEZNÍK, Jaroslav, *Testament Řehoře Molera. Zpráva vlastivědného ústavu v Olomouci* č. 112, 1963, s. 4–6.

- NODL, Martin. *Národnostní vývoj předhusitského Stříbra. Modelová prosopografická analýza*. Český časopis historický 94, 1996, s. 528–559.
- NOVÝ, Rostislav. *Český mincmistr Eberhard*. In: *Z pomocných věd historických 5*. Praha 1984 (AUC=Philosophica et Historica 1.1982), s. 135–138.
- PAVEL, Jakub. *České Budějovice*. Praha 1965.
- PLAČEK, Miroslav. *Město Hranice do Bílé hory*. Archeologické památky střední Moravy 8. Olomouc 2004.
- PLAČEK, Miroslav. *Ilustrovaná encyklopedie moravských hradů, hrádků a tvrzí*. Praha 2007.
- PRAŽÁK, Jiří (ed.). *Kladské listiny*. Zápisky katedry čs. dějin a archivního studia 4. Praha 1963.
- PROFANTOVÁ, Nad'a. *Kulturní diskontinuita a možnosti její interpretace jako etnické změny (problém tzv. slovanské expanze)*. Archaeologia historica 28, 2003, s. 19– 31.
- PROCHÁZKA, Rudolf. *Zrod středověkého města na příkladu Brna*. In: *Mediaevalia Archaeologica 2, Brno a jeho region*, 2000, s. 7–158.
- PROCHÁZKA, Rudolf. *Archeologie a poznání moravských a slezských měst*. Archaeologia historica 32, 2007, s. 37–80.
- RADOVÁ, Milada – HAUSEROVÁ, Milena. *Lokační urbanismus*. Archaeologia historica 16, 1991, s. 121–130.
- RICHTER, Miroslav. *Archeologický výzkum a otázky nejstarší sídlištní topografie Žďáru nad Sázavou*. In: *Dějiny Žďáru nad Sázavou III*, 1974, s. 231– 240.
- RŮŽIČKA, Jindřich. *Dějiny Poličky I. Šest století feudálního řádu*. Polička 1968.
- SEDLÁČEK, August. *Děje města Čáslavě*. Praha 1874.
- SEVERIN, Karel. *Kolonizace Hřebečska*. Archaeologia historica 28, 2003, s. 175–210.
- SCHMIDT, Valentin. *Versuch einer Siedlungsgeschichte des Böhmerwaldes*. České Budějovice 1922.
- SMETANA, Jan. *K problému translací českých měst ve 13. a 14. století*. Archaeologia historica 14, 1989, s. 95–107.
- SMETANA, Jan. *Počátky města Kravaře*. Folia Historica Bohemia 13, 1990, s. 43–85.

- SMETANA, Jan. *Proměny struktury městské sítě na severu Čech*. *Archaeologia historica* 20, 1995, s. 23–34.
- SMETÁNKA, Zdeněk – ŠKABRADA, Jiří. *K počátkům městečka Ronova nad Doubravou*. In: *Středověká archeologie a studium počátků měst*, Praha 1977, s. 105–112.
- STARÝ, Václav. *Počátky města Prachatic*. *Jihočeský sborník historický* 47, 1978, s. 7–36.
- STLOUKAL, Karel. *Dva problémy z městských dějin moravských*. *Časopis Matice Moravské* 67, 1947, s. 324–340.
- STOOB, Heinz. *Bruno von Olmütz, das mährische Städtenetz und die europäische Politik von 1245–1281*. In: *Diemittelalterliche Städtebildung im südöstlichen Europa*, ed. Heinz Stoob, Köln 1977, s. 90–133.
- SULITKOVÁ, Ludmila. *Několik poznámek k dějinám Brna*. In: *Najstaršie dejiny Bratislavy*. Referáty zo sympózia 28. - 30. októbra 1986. Bratislava 1987, s. 275–293.
- SULITKOVÁ, Ludmila. *Několik poznámek k dějinám Brna ve 13. století. K původu brněnského patriciátu*. *Brno v minulosti a dnes* 13, 1995, s. 46–64.
- ŠIMÁK, Josef V. *České dějiny I.5. Středověká kolonisace v zemích českých*. Praha 1938.
- ŠLÉZAR, Pavel. *Předběžná zpráva o objevu "Antiqua civitas" na Starém Městě v Litovli a několik poznámek k aspektům geneze města Litovle*. *Přehled výzkumů* 46, 2005, s. 103–110.
- ŠMAHEL, František. *Idea národa v husitských Čechách*. Praha 2000.
- TOMAS, Jindřich. *Počátky města Roudnice n. Labem*. Litoměřicko 1969, s. 5–15.
- TOMAS, Jindřich. *Počátky města Litoměřic II/1*. In: *Od raně středověké aglomerace k právnímu městu a městskému stavu*. Výbor studií. Edd. Jan Klápště, Oldřich Kotyza. Litoměřice 1999, s. 125–152.
- TOMAS, Jindřich. *Počátky města Mostu a problémy jejich zkoumání*. In: *Od raně středověké aglomerace k právnímu městu a městskému stavu*. Výbor studií. Edd. Jan Klápště, Oldřich Kotyza. Litoměřice 1999, s. 277–304.
- TOŠNEROVÁ, Marie a kol. *Beroun*. Praha 2008.
- VACEK, František. *Emfyteuze v Čechách v XIII. a XIV. století I*. *Agrární archiv* 1919, s. 67–78.

- VANÍČEK, Vratislav. *Velké dějiny zemí Koruny české II*. Praha 2000.
- VANÍČEK, Vratislav. *Velké dějiny zemí Koruny české III*. Praha 2002.
- VELÍMSKÝ, Tomáš. *Příspěvek k dějinám patriciátu v českých městech 13. a 14. století*. Český časopis historický 89, 1991a, s. 321–335.
- VELÍMSKÝ, Tomáš. *Město na louce. Archeologický výzkum na Mariánské louce v Děčíně 1984–1989*. Děčín 1991b
- VERBÍK, Antonín – ZEMEK, Metoděj. *Uherské Hradiště, dějiny města*. Brno 1981.
- WIHODA, Martin. *K problematice šilperského fojtského privilegia a jeho vzniku k r. 1278*, Časopis Matice Moravské 11, 1992, s. 3–11.
- ZATLOUKAL, Richard. *Zpráva o archeologickém výzkumu ve Žďáře nad Sázavou, trať Staré město, v letech 1996–1999*. In: *Mediaevalia Archaeologica 1*. Praha 1999, s. 193–207.
- ZOUBEK, František. *O zakládání měst českých*. Praha 1878.
- ZYCHA, Adolf. *Über den Ursprung der Städte in Böhmen und die Städtepolitik der Přemysliden*. Prag 1914.
- ŽEMLIČKA, Josef. „Právo nucené směny“ při zakládání středověkých měst. Český časopis historický 96, 1998, s. 502–531.
- ŽEMLIČKA, Josef. *Počátky Čech královských 1198–1253. Proměna státu a společnosti*. Praha 2002.
- ŽEMLIČKA, Josef. *Němci, německé právo a transformační změny 13. století (několik úvah a jeden závěr)*, *Archaeologia historica* 28, 2003, s. 33–46.
- ŽEMLIČKA, Josef. *Nezdařená městská založení v Čechách ve 13. století*. *Hospodářské dějiny* 4, 1979, s. 43–68.